

РЕЛІГІЙНА
СВОБОДА

RELIGIOUS
FREEDOM

LIBERTAS RELIGIOSA

LIBERTÉ DE RELIGION

LIBERTÀ RELIGIOSA

RELIGIONSFREIHEIT

الحرية الدينية

РЕЛІГІЙНА СВАБОДА

W O L N O Ś Ć R E L I G I J N A

RELIGIJAS BRIVIBA

LIBERTAD RELIGIOSA

№ 24
2020

ελευθερία της θρησκείας

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА RELIGIOUS FREEDOM

№ 24 # 2020

НАУКОВИЙ РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ ЖУРНАЛ SCHOLARLY RELIGIOUS STUDIES JOURNAL

Журнал "Релігійна свобода" є періодичним виданням, що рецензується.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 23598-13438Р від 9 листопада 2018 року.
Видається з 1996 року.
З 2019 журнал включено та проіндексовано в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus
Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4, кімн. 413.
Тел. (067) 9599281 – головний редактор, (044) 278 5149 – редакція журналу.
E-mail: redactor@uars.info
<https://uars.info/index.php/rs>
Редакція журналу може публікувати статті й матеріали, не поділяючи позиції їх авторів.
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та назв несуть автори.
Редакція залишає за собою право виправляти мову, стилістику, редагувати матеріал відповідно до стандарту видруку статей.
При передруку посилання на «Релігійну свободу» обов'язкове.
Усі права застережені ©

The journal "Religious Freedom" is a periodical publication that is reviewed.
Certificate of state registration
KB No. 23598-13438P of November 9, 2018.
Issued since 1996.
Since 2019, the journal has been included and indexed in the international science-based database Index Copernicus
Address of the editorial office: 01001 Kyiv-1, str. Triokhsviatytska, 4, room 413.
Mob. (+38067) 9599281 - Editor-in-Chief
Tel./fax (+38044) 278 5149 - editorial board
E-mail: redactor@uars.info
<https://uars.info/index.php/rs>
The editorial board may publish articles and materials, not sharing the positions of their authors.
The authors are responsible for the authenticity of the facts, quotes, their own names and titles.
The editorial board reserves the right to correct the language, stylistics, editing material in accordance with the publication standard of articles.
Reprinting reference to "Religious Freedom" is mandatory.
All rights reserved©

<i>Людмила Филипович</i>	головний редактор, докт.філос.н., професор, завідувач відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, віце-президент ГО "УАР" (Київ, Україна)
<i>Світлана Шкіль</i>	співголова головного редактора, докт. філос. н., професор кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
<i>Алла Арістова</i>	заст.головного редактора, докт.філос.н., професор, завідувач відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи "Енциклопедичне видавництво", член Правління ГО "УАР" (Київ, Україна)
<i>Олександр Саган</i>	докт.філос.н., професор, провідний наук. співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, віце-президент ГО "УАР" (Київ, Україна)
<i>Віта Титаренко</i>	вчений секретар, докт.філос.н., доцент, ст.наук. співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, член Правління ГО "УАР" (Київ, Україна)
<i>Олександр Заєць</i>	голова Правління ГО "Інститут релігійної свободи" (Київ, Україна)
<i>Дмитро Вовк</i>	доктор філософії з права, професор і директор Центру верховенства права і релігієзнавства при Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)
<i>Роман Соловій</i>	доктор філософії з теології, професор кафедри богослов'я і релігієзнавства Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова (Київ, Україна)
<i>Елізабет Кларк</i>	доктор філософії з права, професор Юридичної школи Дж. Рубена Університету Брігама Янга, заступник директора Міжнародного центру з вивчення права і релігії (Прово, США)
<i>Айлін Баркер</i>	доктор філософії з соціології релігії, професор Лондонської школи економіки і політичних наук, фундатор і почесний директор INFORM, голова інформаційної мережі, сфокусованої на релігійних рухах (Лондон, Великобританія)
<i>Мілда Алісаускене</i>	доктор філософії з соціології релігії, професор університету Вітовта Великого, член Правління Міжнародної асоціації істориків релігії (Каунас, Литва)
<i>Наталія Кутузова</i>	доктор філософії з релігієзнавства, керівник Центру досліджень глобалізації, інтеграції та соціокультурного співробітництва Інституту філософії НАН Білорусі (Мінськ, Білорусь)

Рекомендовано до друку Правлінням ГО "УАР"
Протокол № 11 від 31 березня 2020 року

© ГО "Українська асоціація релігієзнавців", 2020
© Автори статей, 2020

Editorial Board

<i>Liudmyla Fylypovych</i>	Chief Editor, Ph.D. in Religious Studies, Professor, Head of the Department of Philosophy and History of Religion of the H.S. Skovoroda Philosophy Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Vice-President of the Ukrainian Association of Researchers of Religion (Kyiv, Ukraine)
<i>Svitlana Shkil</i>	Co-Editor-in-Chief, Ph.D. in Religious Studies, Assistant Professor of the Philosophical Department of the National Bioresources and Nature Management University of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<i>Alla Aristova</i>	Deputy of Chief Editor, Ph.D. in Religious Studies, Professor, Head of the Department of Socio-Human Sciences of the State Scientific Institution "Encyclopedic Publishing House", board member of the Ukrainian Association of Researchers of Religion (Kyiv, Ukraine)
<i>Oleksandr Sagan</i>	Ph.D. in Religious Studies, Professor, leading researcher of the Department of Religious Studies of the H.S. Skovoroda Philosophy Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, vice-president of the Ukrainian Association of Researchers of Religion (Kyiv, Ukraine)
<i>Vita Tytarenko</i>	Scientific Secretary, Ph.D. in Religious Studies, docent, senior researcher of the Department of Religious Studies of the H.S. Skovoroda Philosophy Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, board member of the Ukrainian Association of Researchers of Religion (Kyiv, Ukraine)
<i>Oleksandr Zaiets</i>	Chairman of the Board of the NGO "Institute of Religious Freedom" (Kyiv, Ukraine)
<i>Dmytro Vovk</i>	PhD in Law, Professor and Director of the Center for Rule of Law and Religious Studies at Yaroslav the Wise National Law University (Kharkiv, Ukraine)
<i>Roman Soloviy</i>	PhD in Theology, Professor of Theology and Religious Studies Department of National Pedagogical University named by M.Dragomanov (Kyiv, Ukraine)
<i>Elizabeth Clark</i>	PhD in Law, Professor of BYU J. Reuben Clark Law School, Associate Director for the International Center for Law and Religion Studies (Provo, US)
<i>Eileen Barker</i>	PhD in sociology of religion, Professor Emeritus at the London School of Economics and Political Science, Founder and Honorary Director INFORM (Information Network Focus on Religious Movements) (London, GB)
<i>Milda Ališauskienė</i>	PhD in sociology of religion, Professor of Vytautas Magnus University, Member of the Board of the International Association for the History of Religions (Kaunas, Lithuania)
<i>Natalia Kutuzova</i>	Ph.D. in Religious Studies, the Head of the Center for Research on Globalization, Integration and Socio-Cultural Cooperation of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus (Minsk, Belarus)
Recommended for printing by the Management Board of NGO "UARR" Protocol No. 11 dated March 31, 2020 © NGO "Ukrainian Association of Researchers of Religion", 2020 © Authors of articles, 2020	

ЗМІСТ

Вступне слово головного редактора 6

Михайло Бабій <i>Віротерпимість, свобода совісті та свобода релігії й віросповідань в період становлення й утвердження християнства</i>	10
Лариса Владиченко, Ольга Гольд <i>Особливості поліконфесійної ситуації в Україні</i>	20
Оксана Горкуша <i>Церковно-релігійна ситуація в Україні: тенденції 2019 року – запит на розширення питальників для соціопитувань</i>	31
Віта Титаренко, Людмила Филипович <i>Проблемні аспекти міжконфесійних та державно-конфесійних відносин у сучасній суспільно-політичній ситуації в Україні</i>	55
Юлія Шаповал <i>Модель світської держави і політика секуляризму в Казахстані: сучасні виклики (рос.м.)</i>	65
Документи <i>Свобода релігії або переконань і безпека. Документ Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) Частина II. Питання і Рекомендації</i>	74
Коментарі Сільвіо Феррарі <i>Чи сумісні свобода релігії і переконань з безпекою? (англ.м.)</i>	100
Інформації. Рецензії. Оголошення <i>Про роботу міжнародної науково-практичної конференції (м.Бішкек, Киргизстан, 23-25 жовтня 2019). В.Титаренко</i>	107
<i>Про Всесвітній тиждень міжконфесійної гармонії в Україні (1-7 лютого 2020). О.Горкуша, Л.Филипович</i>	108

CONTENT

Opening remarks by the Editor-in-Chief 6

Mykhailo Babii <i>Religious Tolerance, Freedom of Conscience, Freedom of Religion and Belief in the period of Establishment of Christianity</i>	10
Larysa Vladychenko, Olga Gold <i>Features of Polydenominational Situation in Ukraine</i>	20
Oksana Horkusha <i>Church and Religious Situation in Ukraine: Trends 2019 - request for extension of questionnaires for sociological surveys</i>	31
Vita Tytarenko, Liudmyla Fylypovych <i>Problematic Aspects of Interdenominational and State-denominational Relations in the Current Socio-political Situation in Ukraine</i>	55
Yuliya Shapoval <i>Model of the Secular State and the Politics of Secularism in Kazakhstan: Modern Challenges</i>	65
Documents <i>Freedom of Religion or Belief and Security. Document from the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Part II. Questions and Recommendations</i>	74
Comments Silvio Ferrari <i>Are Freedom of Religion or Belief and Security Reconcilable?</i>	100
Informations. Reviews. Announcements <i>About the International Scientific and Practical Conference in Bishkek. Vita Tytarenko</i>	107
<i>About World Interfaith Harmony Week in Ukraine. Oksana Horkusha, Liudmyla Fylypovych</i>	108

The authors of the journal 128

Вступне слово головного редактора

Релігійне життя в світі та Україні динамічно розвивається, що має вчасно фіксуватися експертами - вченими, політиками, релігійними діячами. Редакція журналу «Релігійна свобода» уважно слідкує за сучасними тенденціями в сфері свободи совісті і віросповідання, чутливо реагує на їхні зміни.

В цьому номері ми продовжуємо історичний блок, який присвячений історії постанов і розвитку свободи совісті, свободи релігії, свободи віросповідання, свободи церкви, що стало незмінною ознакою модерних часів. Зрозуміти і оцінити досягнення в цій сфері можна лише на підставі порівняння із станом релігійної свободи в різних історичних епохах. Нині ми публікуємо другу статтю Михайла Бабія «Віротерпимість, свобода совісті та свобода релігії й віросповідань в період становлення й утвердження християнства» із його майбутньої книги. Досліджуючи процес становлення і утвердження християнського розуміння свободи совісті і свободи релігії та віротерпимості, автор розкриває особливості ранньохристиянського розуміння свободи, в основі якої лежить внутрішня особистісна духовна свобода. Свобода совісті постає як свобода вибору релігії. Крім індивідуального виміру свободи совісті, християнство актуалізувало спільнотне право на свободу віровизнання, свободу зовнішнього сповідання релігії, виконання культових дій. Ця стаття важлива для розуміння того, що раннє християнство істотно вплинуло на еволюцію уявлень про свободу совісті, ставши смисловим ядром сучасного її розуміння, але разом з тим воно

виявилось тією силою, яке в боротьбі за своє утвердження неодноразово зазнавало утисків, але й саме вдавалось до переслідувань інакомислячих, виявляючи нетерпимість до інших світоглядів та релігій.

Наступна стаття переносить нас у сучасність, яка характеризується релігійним плюралізмом. Лариса Владиченко та Ольга Гольд розглядають «Особливості поліконфесійної ситуації в Україні», вважаючи поліконфесійність - здобутком всього українського суспільства, його визначальним вектором і перспективою.

Соціологічні заміри цієї поліконфесійної релігійності постійно робляться вітчизняними дослідниками, що в своєму матеріалі докладно досліджує Оксана Горкуша «Церковно-релігійна ситуація в Україні: тенденції 2019 року – запит на розширення питальників для соціопитувань». Підводячи підсумки релігійного життя в Україні за 2019 рік, вона аналізує існуючі методи його кількісного і якісного вимірювання, зокрема оприлюдненні Центром О.Разумкова дані «Держава і церква в Україні – 2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин», фіксуючи його недосконалість і похибки. Для наступного поглибленого розуміння, яким чином корелюються релігійна та конфесійна ідентичність і церковна належність з реальним досвідом і національним дискурсом, життєвою позицією та громадянською свідомістю, автор пропонує розширити питальники за рахунок змістовних індексів.

Від достовірності уявлень про релігійну ситуацію в Україні залежить і стратегія суспільства, і політика держави та церков в сфері міжконфесійних і державно-церковних відносин, які піддаються серйозному аналізу в статті В.Титаренко та

Л.Филипович «Проблемні аспекти міжкон.-фесійних та державно-конфесійних відносин у суспільно-політичній ситуації в Україні». Аналізуючи сучасну ситуацію, автори обґрунтовують пов'язаність її з безпекою України, аналізують наслідки російської агресії, зокрема в гуманітарній сфері, де релігія перетворюється на елемент і поле гібридної війни. В статті виокремлено зовнішні і внутрішні ризики, які утримують в собі потенцію зміни вектору руху релігійної ситуації в країні. Досліджуючи пошуки / конституювання / відновлення українськими церквами своєї ідентичності в сучасних умовах, автори бачать явища глобального характеру та внутрішні чинники, під впливом яких відбувається поступова «кристалізація» цієї ідентичності.

Стаття «Модель світської держави і політика секуляризму в Казахстані: сучасні виклики» Юлії Шаповал фокусує увагу на еволюції політики секуляризму, здійснювану в Казахстані з моменту отримання країною незалежності. В статті проаналізовано законодавчі ініціативи уряду Казахстану, прийняті в ситуації релігійних змін на фоні актуалізації проблеми релігійної радикалізації і релігійного екстремізму. Своєрідним викликом політиці секуляризму в Казахстані на сучасному етапі стало повернення жінок із Сирії (в статті йдеться про операції Жусан 1, 2, 3 в 2019 році), про що докладно пише авторка. Досвід Казахстану, набутий в процесі дерадикалізації цих жінок, повернення їх в світську державу та складнощі, які доводиться долати державі у вирішенні цього питання, може бути корисним і для України.

В цьому номері ми продовжуємо друк українською мовою II частини Документу

Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) «Свобода релігії або переконань і безпека. Рекомендації».

Якщо ми хочемо вважатися європейською країною і бути частиною Європи, яка накопичила тисячолітні традиції не тільки в економічній чи соціальній, політичній чи культурній сферах життя десятків народів, якщо хочемо бути там присутні духовно, треба скористатися колективним досвідом Європи щодо врегулювання питань, пов'язаних із правами і свободами людей, серед яких базовим є свобода совісті і віросповідань. В останні роки цей аспект частіше розглядають в контексті безпеки – індивідуальної і колективної окремих держав, народів, людства. Питання релігійної безпеки/небезпеки, будучи в топі актуальних для українського суспільства, досліджуються українськими релігієзнавцями в різних зрізах. Враховуючи деякі доволі складні аспекти теми «свободи релігії або переконань і безпека», які стають об'єктами наукових дискусій, пропонуємо читачам продовження друку матеріалів (в українському перекладі) з питань «Свобода релігії або переконань і безпека», опубліковані Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини БДПІЛ (почато див. №22-23 «Релігійна свобода»). Розробники документу (у попередніх обговореннях взяли участь 165 осіб) у своїх рекомендаціях країнам-учасникам ОБСЄ прагнуть максимально гармонізувати відповідність безпекових заходів з боку урядів держав-учасниць їхнім міжнародним зобов'язанням, з одного боку, і свободою релігії або переконань – з іншого. Зокрема, прийнята ОБСЄ комплексна концепція безпеки, закликає держави-учасниці ретельно розглядати всі виміри безпеки і використовувати комплексний, ґрунтований на співробітництві

підхід, який не допускає перекося в сторону національної безпеки за рахунок інших безпекових вимірів, включаючи права людини.

Друкуючи в попередньому 22-23 номерах «Релігійної свободи» керівні принципи, редакція проанонсувала другу частину документу ОБСЄ, яка зосереджена на питаннях і рекомендаціях в цій сфері. Предметом даних рекомендацій є чотири важливих питання на стику свободи релігії або переконань і безпеки: питання реєстрації громад, «екстремістські» висловлювання і література, обшуки в місцях відправлення культу і навернення в свою віру. Визначаючи ці питання загальними і поширеними для всього європейського регіону, ОБСЄ рекомендує вчитатися в ці рекомендації представникам молодих демократій, щоб запобігти помилок, які здійснили старі європейські суспільства. Ці рекомендації, дуже практичні і конкретні, є надзвичайно актуальними для розробників політики і для релігійних громад в контексті забезпечення свободи релігії або переконань і безпеки.

Будучи продуктом тривалої інтелектуальної співпраці відомих європейських експертів, цей документ ще тільки прийде́ться імплементувати в нашу реальність, спочатку в свідомість наших громадян, зокрема політичних і релігійних лідерів, чому сприятиме переклад і друк цього документу в журналі «Релігійна свобода», а потім і в практику релігійного життя. Редакція намірена звернутися до авторитетних експертів по коментарі на цей документ, як вітчизняних, так і зарубіжних. І першим, хто відгукнувся, став знааний професор права з Італії Сільвіо Феррарі, який на сторінках нашого журна-

лу розмірковує «Чи сумісні свобода релігії і переконань з безпекою?». Представляючи цей документ ОБСЄ/БДПЛ, автор розглядає його в більш широкому контексті дебатів про сек'юритизацію релігії, підкреслюючи, що надійну основу для вирішення конфлікту між правом на релігійну свободу та правом на безпеку складають три керівні принципи: 1) принцип навчання, який пропонує освітні програми, що сприяють знанню різних релігій та їх соціальних проявів; 2) принцип взаємодії, який неможливо реалізувати без особистого вступу в діалог; 3) принцип існування сприятливого середовища, в якому панує право на свободу віросповідання. С.Феррарі звертає увагу на 2 моменти, докладно аналізуючи питання навернення та реєстрації, які далеко не є технічними. Автор пропонує розрізняти екстремізм та насильницький екстремізм, підтримуючи заклик документу ОБСЄ щодо заходів із безпеки, які б стосувалися поведінки, а не думок чи переконань.

В розділі Інформації у нас два повідомлення. Перше, про роботу міжнародної науково-практичної конференції в Бішкеку «Світськість, секуляризм, релігійність в пострадянському просторі: історичні, юридичні і філософсько-світоглядні аспекти» пройшла в м.Бішкек (Киргизстан) 23-25 жовтня 2019 року. В цьому міжнародному форумі Україна була представлена солідною делегацією: заступник директора Департаменту у справах релігій і національностей-начальник релігієзнавчо-аналітичного відділу докт філос.н. Л. Владиченко, викладач Одеського національного університету імені І.Мечникова к.філос.н. О.Гольд, старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди

НАН України д.філос.н. В.Титаренко, старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України к.філос.н. О.Кисельов, президент МАР к.філос.н. Руслан Халіков. Результатом їхньої участі стали не тільки виступи та модераторство на конференції, але й друк матеріалів в збірнику статей «Светскость, секуляризм, религиозность: исторические, юридические и философско-мировоззренческие аспекты» / Под ред. Е.С. Элбакян – Бишкек, 2020 г. – 246 с. (Secularism, secularity and religion: historical, legal, and philosophical aspects / Edited by E. S. Elbakyan - Bishkek, 2020 – 246 p.), частину з яких ми плануємо передрукувати (і вже передруковуємо, зокрема стаття С.Феррарі та Ю.Шаповал) у нашому журналі за дозволом ОО «Центр Религиоведческих Исследований».

Друга інформація - про Всесвітній тиждень міжконфесійної гармонії в Україні, до якого наша країна долучилася завдяки ініціативі ВРРО (Всеукраїнської Ради Релігійних Об'єднань). Цьогорічний досвід міжнародного включення виявився напрочуд багатоманітним, продуктивним, що спонукає його організаторів та учасників продовжувати цю традицію, поширювати по всьому світові, оскільки співжиття і діалог сфері міжконфесійних відносин - це єдина альтернатива виживання не тільки релігійних людей, а й всього людства.

Долучаймося до захисту прав і свобод - в т.ч. і релігійних - всіх мешканців планети, всіх громадян!

Натхненна ідеями гармонізації всіх видів відносин, головна редакторка -

Людмила Филипович

УДК 1:14:140; 2:2-65

Михайло Бабій

***Віротерпимість, свобода совісті
та свобода релігії й віросповідань
в період становлення
й утвердження християнства***

Анотація. Автор досліджує процес становлення і утвердження християнського розуміння свободи совісті і свободи релігії та віротерпимості. При цьому він спирається на здобутки грецької і грецько-римської традиції тлумачення свободи совісті. На добу пізньої античності припадає час організаційного оформлення і зміцнення нової релігії - християнства. Характеризуючи цей період, автор констатує наявність розмаїття культів і сект, в яких вшановувалися чужоземні боги (зокрема, єгипетські та іранські). В цій ситуації окремі індивіди вільно вибирали свою віру і задовольняли особисту потребу в духовному зв'язку з богом чи богами. На фоні падіння авторитету стародавніх античних релігій, появи та укріплення культу імператора християни домагаються визнання з боку влади, урівнення в правах.

Зрештою християнство здобуває статус державної релігії. В цей час відбувалося формування нової релігійної парадигми, яка могла б постати фактором поліетнічного, різноплем'яного чи різномовного об'єднання населення Римської імперії. Помітною стала тенденція зростання інтересу до монотеїстичної, зокрема іудейської, релігії: давньому політеїзму була протипоставлена ідея єдиного і всюдисущого Бога.

Стаття розкриває особливості християнського розуміння свободи, в основі якої лежить внутрішня особистісна духовна сво-

бода, подарована Богом. Християнство вперше сформулювало ідею свободи релігійної совісті як свободу вибору релігії.

Крім індивідуального виміру свободи совісті, християнство актуалізувало спільнотне право на свободу віровизнання, свободу зовнішнього сповідання релігії, виконання культових дій. При цьому воно теоретично обґрунтовувало ці права і практично вимагало його дотримання від влади. Легітимізацією утвердження принципу свободи релігійної совісті постає Міланський едикт 313 року, в результаті якого формується союз християнської церкви та держави, а також конституалізація християнської церкви як державної. Це спровокувало переслідування на релігійному ґрунті і боротьбу різних течій як всередині самого християнства, так і за його межами за право на свободу релігії, вільне виявлення своїх релігійних переконань.

Християнство істотно вплинуло на еволюцію уявлень про свободу совісті, ставши смисловим ядром сучасного її розуміння. Разом з тим раннє християнство виявилось тією силою, яке в боротьбі за своє утвердження неодноразово зазнавало утисків, але й саме вдавалось до переслідувань інакомислячих, виявляючи нетерпимість до інших світоглядів та релігій.

Ключові слова: раннє християнство, релігійна свобода, Міланський едикт, Тертуліан, Константин, державна релігія, свобода віровизнання, свобода церкви.

Mykhailo Babii

***Religious Tolerance, Freedom
of Conscience, Freedom of Religion
and Belief in the period
of Establishment of Christianity***

Abstract. The author examines the process of the establishment of the Christian understanding of freedom of conscience and freedom of religion and tolerance. In doing so, he draws on the achievements of the Greek and Greek-Roman traditions of interpreting freedom of conscience. The time of late antiquity accounts for the time of organizational establishment and strengthening of the new religion - Christianity. The author describing this period notes the presence of a variety of cults and sects in which foreign gods (in particular, Egyptian and Iranian) were worshiped. In this situation, individuals were free to choose their faith and satisfy their personal need for a spiritual connection with God or gods. Against the background of the fall of the authority of ancient religions, the emergence and strengthening of the Emperor cult Christians seek recognition by the authorities, the equation of rights. After all, Christianity becomes a state religion. At this time, a new religious paradigm was emerging that could be a factor in the multi-ethnic, multi-tribal, or multi-lingual unity of the Roman Empire. The tendency of growing interest in monotheistic, in particular Jewish, religion became noticeable: the idea of one and all-pervading God was opposed to ancient polytheism.

The article reveals the peculiarities of the Christian understanding of freedom, which underlies the inner personal spiritual freedom bestowed by God. Christianity first formulated the idea of freedom of religious conscience as the freedom to choose religion. In addition to the individual dimension of freedom of conscience, Christianity has actualized the community's right to freedom of religion, freedom of outside religion, and worship. At the same time, it theoretically substantiated these rights and practically required its observance by the authorities.

The legitimacy of the affirmation of the principle of freedom of religious conscience is

the Milan edict of 313. It opened the union of the Christian church and the state, as well as the constitutionalization of the Christian church as a state church. This provoked persecution on religious grounds and the struggle of different movements, both within Christianity and beyond, for the right to freedom of religion, the free expression of their religious beliefs.

Christianity significantly influenced the evolution of ideas about freedom of conscience, becoming the semantic nucleus of its modern understanding. However, early Christianity proved to be a force that, in the struggle for its claim, was repeatedly harassed, but also resorted to the persecution of dissenters, showing intolerance to other worldviews and religions.

Keywords: Early Christianity, Religious freedom, Milan edict, Tertullian, Constantine, State religion, Freedom of the church.

Постановка проблеми та ступінь її дослідження. Генезис свободи совісті як одного з найважливіших видів і компонентів свободи взагалі є надзвичайно складним і суперечливим процесом, оскільки затронує глибинні пласти життя людей, їх свідомості, волі й совісті. Витоки свободи совісті і віросповідання, її еволюції варто розглядати в контексті історичного розвитку ідеї свободи взагалі, а також історіософського осмислення означеного процесу в нероздільному зв'язку із становленням людини, формуванням її як особистості. І тут особливу роль відіграє християнство, яке постає не тільки історичним, але й актуальним етапом самоусвідомлення людства. Саме в християнстві закладені базові поняття і цінності, якими визначається сучасне ставлення до свободи релігії.

Понад дві тисячі років в рамках християнства людство формулює, узагальнює,

текстує своє ставлення до свободи совісті та релігійної свободи. В існуючій множинності підходів виділяється два основних: апологетичний та критичний. Автор, спираючись на доступні джерела, пропонує зважений науковий аналіз окреслених явищ та їх інтерпретацію, визначаючи мету свого дослідження як академічне розкриття природи, суті, відмінних рис християнського розуміння свободи совісті, свободи релігії і віротерпимості.

Основний виклад. Християнство запропонувало людству нову систему ціннісних орієнтацій, нову матрицю світоглядних імперативів, потіснило ідолів заради ідеалів, санкціонувало прояв індивідуальності в індивіді та його свободу [Див.: Клебанов 1989: 15]. Воно піднесло людську душу «над царством земним», значу увагу зорієнтувало на людську особистість, її свободу: призначення і гідність людини вбачало в її покликанні бути вільною «співпрацівницею» Бога [Див. Бердяев 1989: 335 – 336].

Апостол Павло у своїх Посланнях обґрунтував різновид свободи, який не мав відношення до політики. Це - внутрішня особистісна духовна свобода, що виявляє «незалежність від зовнішніх природних і соціальних обставин». Свобода волі й свобода взагалі стали «поняттями-синонімами» [Див.: Арендт 2002: 166 – 167]. В Новому Завіті свобода постає як дещо невіддільне від слідування волі Божій (Пет. 2:15-16). Сам термін «совість» (грецьк. – συνείδησις) вперше зустрічається в посланнях ап. Павла. Він вирізняє «добру» й «чисту» совість. Апостол розглядає індивідуальну совість (незалежно від того чи індивід є християнин, а чи ні) підґрунтям праведності перед Богом. Важливість тако-

го підходу - в чіткій акцентації на тому, що дії мають узгоджуватися із «законом, який записаний у серці», з совістю людини.

Інший бік проблеми – визнання того факту, що християни, іудеї, прихильники політеїстичних релігій рівні перед Богом. Вони мають одну основу, яка визначається не їхньою релігійною належністю, а їхніми діями в межах вимог власної совісті. Релігійний вибір, який здійснює людина, в ранньохристиянській експлікації, є справа, що стосується лише її самої і Бога, який у «свободі бачить гідність ним створеної людини. Тільки у вільній істоті виявляється образ і подоба Божа» [Див.: Бердяев 1990: 288]. Ап. Павло орієнтує християн не силувати інших у сфері совісті: «Слабого у вірі приймайте, але не для суперечок про погляди... Нехай кожен за власною думкою тримається свого переконання» (Рим. 14:1,5).

Християнство з самого початку чітко зафіксувало свою позицію щодо «профанного світу», «свою аполітичність» [Див.: Гараджа 1996: 153]. Максима Ісуса Христа: «Віддайте кесарева – кесареві, а Богові – Боже» (Мк. 12:17) як базова істина християнства постала підґрунтям диференціації релігії і політики, їх відокремлення. Стало зрозумілим, що «джерела диференціації релігії і політики слід шукати не в трансцендентному характері християнської релігії, а передовсім в реаліях її існування як церковного правового інституту» [Козловски 1998: 55].

Загальновідомо, що становлення християнської релігії проходило в умовах гонінь, різного роду заборон на право індивіда бути вірним вибору своєї совісті. Римські владні чинники з самого початку не віднесли до нової релігії (християнства) з

притаманною їм у таких випадках толерантністю. Це було викликано тим, що християн розглядали представниками «забороненої жалюгідної секти», ототожнювали з іудеями, які вже зарекомендували свою нетерпимість до інших релігій, в т.ч. й римської. Передовсім ще й тим, що раннє християнство відкрито проявляло свою зневагу, нетерпимість до адептів політеїзму, наголошуючи на тому, що істина – одна і лише прихильники Ісуса Христа сповідують істинну релігію, що тільки їм відомий справжній шлях, який веде до спасіння. Інші релігійні вірування розцінювалися як фальшиві, тому що вони знаходяться у «світі гріха, де владарює сатана – князь світу цього» (Ів. 12:31). Останній в їх очах був «абсолютно аморальним», світом «розпутності». Християнський апологет К.С.Ф.Тертулліан (166 – 222) наголошував, що «краще покинути цей світ і залишитися християнином, ніж жити в ньому і бути ідолопоклонником» [Тертулліан 1849с: 115, 148]. В окремих ранньохристиянських творах відчутним є акцент на несприйнятті іновірців. В Євангелії від Матвія сказано, що «не може родити добре дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родити..., зрубайте його та в огонь укидайте» (Мт 7:18-19). Отже, і доктринально, і фактично християнство з самого початку було нетерпимим до інших релігій і насамперед до інакомислячих, культу імператорського генія. Апологет християнства св. Феофіл Антіохійський (II ст.) наголошував, що «Цар створений не для того, щоб йому поклонятись, а щоб віддавати йому належне. Він - не бог, а людина, яка від Бога поставлена, не для того, щоб йому поклонятись... Нікому не слід поклонятися, крім Бога» [Цит. за: Игумен Вениамин 2004:

127]. Для християн їхній Бог був голосом їхньої совісті. Тому Тертулліан, звертаючись до римської влади, заявляв: «Коли ви примушуєте нас приносити їм (римським богам – автор) жертви: то ми завжди захищаємося усвідомленням власної совісті, яка навчає нас, кому повинні належати почесті» [Тертулліан 1849а: 65]. Інтенсивність переслідувань й утисків щодо християн з боку держави зростали. Вони носили не стільки релігійний, як політичний характер.

Аналіз буття раннього християнства свідчить, що саме в середовищі християн як релігійної меншини в політеїстичній Римській імперії, що знаходилася під постійним тиском і переслідуваннями держави, свій певний розвиток і обґрунтування одержала ідея свободи релігійної совісті. Зауважимо, що означена ідея в ранньохристиянській традиції постала як ідея віротерпимості, свободи віросповідання і розглядалася в практичному сенсі як важливий і реальний вихід із непримиримої суперечності між особистою совістю християн, усвідомленням ними своїх невід'ємних прав та готовністю на будь-яку жертву заради своїх релігійних переконань.

У творах апологетів християнської церкви знаходимо перші аргументовані заклики до римської влади забезпечити свободу релігії. Найбільш чітко й обґрунтовано розкрив сутність ідеї свободи релігії (свободи релігійної совісті) Тертулліан. Звертаючись до владних структур, він, зокрема, наголошував що «будь-яка провінція, будь-яке місто має своїх богів, ... і лише одні ми, християни, позбавлені права дотримуватись своєї релігії..., лише у нас відбирають свободу совісті». Він закликає владні чинники «не прагнути забирати у

будь-кого свободу релігії (*libertatem religionis*) і право на «вибір божества, коли не дозволяєте мені поклонятися тому богу, якому я хочу і примушуєте мене поклонятися такому богу, якому я не хочу» [Тертуліан 1849a: 60]. В контексті сказаного, можна зробити, як мінімум, три висновки: по-перше, Тертуліан одним із перших в історії вводить в обіг терміни «свобода совісті» і «свобода релігії»; по-друге, розглядаючи свободу совісті як свободу релігійної совісті (як свободу релігії), він веде мову про цю свободу не лише для християн, а й для кожної людини взагалі, захищаючи її право на вільний вибір релігії; по-третє, свобода релігії, за Тертуліаном, означає можливість для індивіда вільно вибирати і публічно сповідувати свою релігію, виконувати її вимоги і в усьому відповідати цим вимогам. «Право природне і суспільне, - пише він, - вимагає, щоб кожний поклонявся тому, кому хоче». Релігія, на його думку, має сприйматися за переконанням, а не завдяки силі. Пожертва божеству має відбуватися за покликом і за згодою серця [Див.: Тертуліан 1849d: 107]. Тертуліан вимагає: «Тож дайте можливість одним поклонятися істинному Богу, а іншим - Юпітеру; одним підіймати руки до неба, а іншим - до жертовника віри...» [Тертуліан 1849a: 60]. Це - вже заклик до свободи релігії в її внутрішньому й зовнішньому (публічному) вияві.

Принципи свободи совісті, свободи релігії, віротерпимості знайшли, певною мірою, своє подальше теоретичне обґрунтування у працях інших античних авторів. Лактацій, зокрема, писав, що «свободі належить бути в релігій, тому що ніщо так не визначає релігію, як вільна воля, і ні від

кого не слід вимагати поклонятися тому, кому він не хоче поклонятися» [Цит. за: Тьерни 2001: 31].

Отже, свобода совісті в апологетично християнській експлікації постає передовсім як свобода релігії, як убезпечена можливість додержуватись тієї релігії, яка є істинною для індивідуальної совісті. Уже тоді свобода релігійної совісті розглядалася на рівні внутрішньої свободи, в аспекті вибору релігії, передовсім християнської. З іншого боку ставилася вимога свободи неодмінного зовнішнього, публічного вияву своїх релігійних переконань. До речі, «зовнішнє сповідання» віри ранні християн розглядали (та й нині визнають) як суттєву ознаку вияву християнської совісті й розцінювали його як необхідну умову перебування у християнстві: «бо віруємо для праведності, а устами сповідуємо для спасіння» (Рим. 10:10). Апологети християнства уже в ту епоху розуміли, що свобода релігії має містити у собі не лише можливість вільно вибрати свою релігію, публічно висловлюватися в рамках власних релігійних переконань, а головне - потребу жити й діяти по християнському, чого, зрозуміло, не хотіла допустити римська влада. При цьому звучали застереження і до самих християн, щоб вони не порушували свободі інших вірян, не силували інших приймати їх релігію.

Таким чином, в жорстких умовах переслідувань християни мужньо захищалися, не маючи ще потрібних уявлень про своє природне право на свободу релігійної совісті, на свободу своїх християнських переконань і свободу їх публічного вияву, а точніше, право на свободу бути християнами.

Важливу роль у долі християн відіграв виданий в 313 році імператором Константином (285 – 337) відомий Міланський едикт. Він не лише визнав християнство як «*religio licita*», а й зрівняв християнство у правах та можливостях з державним культом і, що є головним, проголосив «повну й необмежену свободу релігії» [Див.: Маассен 1882: 40]. Едикт зазначає: «Ми... вирішили, що серед проблем, які цікавлять нас, ніщо не могло бути так корисно нашим народам, як установа способу служіння божеству. Ми постановили дарувати християнам і всім іншим право вільного сповідання тієї віри, яку визнають за кращу..., не відмовляти будь-кому в праві додержуватись тієї релігії, яка їм найбільше підходить..., щоб всі наші піддані цілком вільно служили вибраному ними Богу і щоб жоден культ не був позбавлений належних йому почесностей» [Цит. за: Буасье 1892: 25]. В положеннях Едикту чітко проглядаються принципи свободи релігії як в індивідуальному, так і в спільнотному їх вияві. Йдеться і про віротерпимість держави, визнання нею розмаїття культів в імперії суцільних.

Варто зауважити, що Константин, відкрито й послідовно виявляючи свою прихильність християнству, не робив різких кроків щодо обмеження свободи віросповідання adeptів національної та інших релігій. Він залишався беззаперечним зверхником національної релігії, її верховним жрецем – *Pontifex maximus*.

Однак переслідування християн відновилися знову як тільки серед них з'явилися вільнодумці – єретики. Джерелом єресі як втіленням інакомислення в християнстві Тертулліан, зокрема, вважав філософію, яка «породила всі єресі» [Тертулліан 1849b: 154]. Підґрунтя своїх тверджень (сповнених

нетерпимості до єретиків) він черпав у Посланнях ап. Павла, який, до речі, закликав: «Нерозумних змагань і родоводів, і спорів, і суперечок про Закон уникай, - бо вони некорисні й марні. Єретика, після першого й другого напоумлення, відрикайся, визнавши, що зіпсувався такий та грішитель, і він сам себе засудив» (Тит. 3: 9 – 11).

В цьому християнському «переконанні» іманентно присутнє безапеляційне заперечення права на свободу совісті вільнодумців, єретиків, їхньої можливості згідно зі своєю совістю творчо осмислювати ті чи інші аспекти християнського вчення, пропагувати їх, вчиняти релігійні дії, що корелюються із законом, який совість визнає як Божественний. З іншого боку – це тематизує проблему «свободи в релігії», тобто проблему про межі індивідуальної свободи, які допускає церква і, в першу чергу, щодо витлумачення змісту християнського вчення, принципів, настанов.

В IV – V ст.ст., в період активної боротьби християнської церкви (за підтримки держави) проти різного роду єретичних вчень, практично заперечувалася і свобода обговорення суперечливих положень християнського вчення, зокрема певних догматичних настанов. Це було прерогативою лише Вселенських соборів. У V столітті папа Лев I наголошував, що в «церкві Христовій не дозволено порушувати питання про усталені предмети, а відтак той, хто знову розмірковує про них, є святотатцем» [Цит. за: Кипарисов 1883: 38]. Значно раніше церковний автор Вікентій Лерінський писав: «Нехай догмати тлумачать, пояснюють, точніше визначають – це дозволено, але їх істинність, цілісність мають залишатися незмінними – це необхідно» [Там само: 39].

Відомо, що імператор Константин визначив, що привілеї, свобода належать тільки християнській церкві, а не єретикам і схизматикам. Коли I-й Вселенський собор (Нікея 325 р.) за розпорядженням Константина засудив вчення Арія, імператор наказав спалити всі його твори, а самого єресіарха відправив у заслання. Практично з I-го Вселенського собору розпочинається перманентне переслідування єретиків за безпосередньої участі держави. Почалися нові відносини між християнською церквою і державою, які, звісно, не корелювалися з проголошеними у Міланському едикті принципами свободи релігії. Релігійна нетерпимість, яка неподільно пов'язана з традицією абсолютних вимог і «претензій» на істинність, винятковість з духом і буквою християнської догми, постала з повною очевидністю. Християнство із всією гостротою поставило питання про релігійну істину.

Держава в особі імператора все більше втручалася у внутрішні справи церкви. Знову чіткою постає тенденція активізації виступів за свободу віросповідання від «спільнот гноблених». Свободу віросповідання, свободу церкви активно відстоювали і захищали, зокрема, Афанасій Александрійський, а також Іларій Пиктавійський. Останній у своєму листі до Констанція II наголошував: «Збурений світ церкви не можна відновити, розрізнених не можна зібрати інакше, як надавши їм повну свободу жити за своїми переконаннями, без будь-якого рабського примусу» [Цит. за: Болотов 1994: 55 – 56].

Як не погодитися з думкою австрійського вченого Ф.Маасена, який вважав, що «Церква, яка дозволила зробити себе церквою державною, принесла в жертву не

тільки свою власну свободу, як корпорація, але й свободу совісті кожного із своїх членів, ...виняткові права тільки однієї релігії містять у собі принципове знищення свободи віри і совісті» [Маассен 1882: 60].

В період кінця IV – початку V століть певна частина християнських істориків та філософів виступила проти зростаючого скоординованого насилля з боку держави, християнської церкви у сфері релігійної совісті, проти нехтування християнським принципом «кесарю – кесарево, а Богу Боже», проти гонінь на єретиків і адептів політеїзму. Так, Іван Золотоустий наголошував на тому, що «християнам не дозволено поборювати хибні погляди насиллям і примусом, а слід сприяти спасінню людей шляхом розумного і лагідного переконання» [Цит. за: Болотов 1994: 80 – 81]. Він писав, що краще перетерпіти гоніння, ніж переслідувати інших, що християнин має відрізнити людину, яка помиляється, від її помилок. «Ми, - зазначав Іван Золотоустий, - повинні ненавидіти хибне вчення, але не людину» [Див.: Кипарисов 1883: 105].

Один із відомих Отців Церкви Аврелій Августин (354 – 430) послідовно відстоював позицію щодо недопустимості будь-яких силових методів у релігійній сфері, оскільки насилля проти совісті суперечать християнській ідеї свободи. Августин вважав, що єретиків слід переконувати, а не примушувати їх зрікатися вибору власної совісті. Він активно відстоював принципи свободи релігії. Августин розглядав людину як досконалу істоту, як особистість, яка реалізує «божественну вимогу свободи», здійснюючи свою мету і саму себе; людину як втілення «Божого образу й подоби», яка наділена здатністю пізнання, воління, діяльності та бажання свободи. Людина, в

інтерпретації Августина, постає не як *animal sociale* (суспільна тварина), а як індивідуальність, яка реалізує божественну вимогу свободи. Істинне існування, її свободу він бачив лише в християнському контексті.

Християнство у IV – V століттях стає фактично єдиною легітимною релігією Римської імперії. Християнська ідеологія піднялась до рангу закону. В боротьбі з єресями церква, а з нею й держава, стають все більш нетерпимими як до релігійного, так і світського інакомислення. При імператорі Феодосії I було створено державну інституцію, яка безпосередньо займалася боротьбою з єретиками і прихильниками політеїзму.

Аналіз і осмислення історії становлення і ранньої стадії розвитку християнства, його легалізації і легітимізації за складних умов соціально-економічного, політичного й релігійного буття Римської імперії, свідчить:

по-перше, що саме християнство стало джерелом подальшого розвитку, теоретичного обґрунтування започаткованих ще в античній Греції ідей свободи особистості, її гідності й совісті, рівності всіх перед Богом. Водночас ранньохристиянській думці були притаманні як ідея свободи релігійної совісті, так і спричинена догматизованою претензією на істинність жорстка нетерпимість до іновірців й вільнодумців;

по-друге, духовна свобода (як вияв свободи совісті) в її ранньохристиянському прочитанні визнається невід'ємною особливністю особистості як морально автономного індивіда, який «наділений» совістю, розумом, свободою волі. При цьому індивідуальна совість оцінюється християнством

як основа праведності перед Богом;

по-третє, гоніння, переслідування християн, викликані недовірою влади до них, їх опозиційністю до державних структур, до офіційної релігії, відмовою від облаштування державних культів, нетерпимістю до іновірців постають своєрідним каталізатором як індивідуального, так і корпоративного усвідомлення важливості й необхідності свободи совісті, свободи релігії, а також теоретичного обґрунтування їх принципів та висунення їх як практичної вимоги до влади. Свобода совісті розглядається в ранньому християнстві саме як свобода релігійної совісті в її особистісному вияві і як свобода діяльності релігійної спільноти (свобода церкви). У творах апологетів християнства, зокрема Тертуліана, мова йде вже про свободу релігії (*libertatem religionis*), яка інтерпретується як свобода вибору релігії (свобода віросповідання) і як свобода зовнішнього сповідання релігії, виконання культових дій;

по-четверте, важливим у контексті історії практичного утвердження принципу свободи релігійної совісті (свободи релігії) і легітимізації останньої постає Міланський едикт 313 року, який разом з тим кладе початок і тісному союзу християнської церкви та держави, а також чіткій тенденції оформлення християнської церкви як державної. Це все зрештою привело до пониження рівня свободи церкви, зростання прямого втручання держави у внутрішні справи церкви, нетерпимості до інакомислення;

по-п'яте, уже в ранньому християнстві постало і обговорювалось питання «свободи в релігії». Це було відчутним у контексті релігійного інакомислення, прагненням дати власне витлумачення релігійних істин;

по-шосте, у контексті прагнення до практичного утвердження принципу свободи віросповідань важливою постає боротьба релігійних меншин, зокрема різних течій, груп еретиків, а згодом і прихильників політеїзму за право на свободу релігії, вільне виявлення своїх релігійних переконань. Ці прагнення в III – V століттях знаходять своє теоретичне осмислення у творах християнських та язичницьких письменників й філософів, а також учителів і Отців церкви. Зокрема, проблеми свободи совісті, а точніше свободи віросповідання, свободи церкви і віротерпимості активно опрацьовували Тертуліан, Оріген, Лактацій, Афанасій Великий, Іван Золотоустий, Фемістій, Григорій Нісський та ін. Наявною була контрверсійність їх поглядів з означених проблем.

Висновок. Християнство вже на ранніх етапах свого становлення (I – IV ст. н. ери) своїми новими підходами до проблем людини, її земного буття, її свободи, взаємовідносин держави і церкви, збагативши і розвинувши античні ідеї особистості й свободи релігійної совісті, здійснило значний вплив на їхню подальшу еволюцію та формування ядра парадигми в її сучасному прочитанні. Разом з тим християнство (християнські церкви) впродовж певної частини своєї історії було тією силою, що активно придушувала вільнодумство, виявляла жорстоку нетерпимість до інших віросповідань і переконань, фактично заперечувала принципи свободи віросповідності.

Список літератури

- Арендт, Х. (2002). *Між минулим і майбутнім*. Пер. з англ. К.: Дух і Літера.
- Бердяев, Н. (1989). *Философия свободы. Смысл творчества*. М.: Правда.
- Бердяев, Н. (1990). *Государство. В Власть и право. Из истории русской правовой мысли*. Л.: Лениздат.
- Болотов, В.В. (1994). *Лекции по истории древней церкви*. Т. 3. М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского Ставропигиального монастыря.
- Буассье, Г. (1892). *Падение язычества*. Пер. с фр. М.С. Корелина. М.: Издание К.Т. Содатенкова.
- Гараджа, В.И. (1996). *Социология религии*. М.: Аспект Пресс.
- Игумен Вениамин, (Новик) (2004). *Христианское понимание прав человека. Религиоведение*, 4, 125-133.
- Кипарисов, В. (1883). *О свободе совести*. Вып. I. М.: Типогр. М.Н.Лаврова и К°.
- Клебанов, А.И., Митрохин, Л.Н. (1989). *Религия как предмет науки. В Религии мира: История и современность. Ежегодник 1987*. М.: Наука
- Козловски, П. (1998). *Общество и государство: неизбежный дуализм*. М.: Республика.
- Маассен, Ф. (1882). *Девять глав о свободной церкви и о свободе совести*. Пер. с нем. Н.Суворова. Ярославль: Типогр. Г.Фалька.
- Тертуллиан, К.С.Ф. (1849)а. *Апология*. В *Творения Тертуллиана*. Пер. Е. Карнеева. СПб.: Изд. Кораблева и Сирякова.
- Тертуллиан, К.С.Ф. (1849)б. *Прещение против еретиков*. В *Творения Тертуллиана*. Пер. Е. Карнеева. СПб.: Изд. Кораблева и Сирякова.
- Тертуллиан, К.С.Ф. (1849)с. *Об идолопоклонстве*. В *Творения Тертуллиана*. Пер. Е. Карнеева. СПб.: Изд. Кораблева и Сирякова.
- Тертуллиан, К.С.Ф. (1849)д. *Послание к Скапуле, африканскому проконсулу*. В *Творения Тертуллиана*. Пер. Е. Карнеева. СПб.: Изд. Кораблева и Сирякова.
- Тьерни, Б. (2001). *Религиозные права: историческая перспектива*. В *Права человека и религия*. М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея.

References

- Arendt, H. (2002). *Between past and future*. Trans. from English. K.: Spirit and Letter.
- Berdyaev, N. (1989). *The philosophy of freedom. The meaning of creativity*. M.: True.
- Berdyaev, N.A. (1990). *The state. In Power and Law. From the history of Russian legal soap*. - L.: Lenizdat.
- Bolotov, V.V. (1994). *Lectures on the history of the ancient church*. Vol. 3. M.: Izd. Of the Transfiguration of Valaam Stavropigial Monastery.
- Boissier, G. (1892). *The Fall of Paganism*. Trans. from fr. M. Korelina. M.: Edition KT Sodatenkova.
- Garadzha, V.I. (1996). *Sociology of religion*. M.: Aspect Press.
- Abbot Veniamin, (Novik) (2004). Christian understanding of human rights. *Religious Studies*, 4, 125-133.
- Kiparisov, V. (1883). *About freedom of conscience*. Issue I. M.: Tipogr. MN Lavrov and K °.
- Klebanov, A.I., Mitrokhin, L.N. (1989). Religion as a subject of science. In *Religion of the World: History and Modernity. Yearbook 1987*. M.: Science
- Kozlovsky, P. (1998). Society and the state: the inevitable dualism. M.: The Republic.
- Maassen, F. (1882). *Nine Chapters on the Free Church and the Freedom of Conscience*. Trans. with him. N. Suvorova. Yaroslavl: Tipogr. G. Falka.
- Tertullian, K.F. (1849). Apology. In *Tertullian's Creation*. Trans. E. Karneeva. SPB: Ed. Shiply and Syriakova.
- Tertullian, K.F. (1849). Offense against heretics. In *Tertullian's Creation*. Trans. E. Karneeva. SPB: Ed. Shiply and Syriakova.
- Tertullian, K.F. (1849). About idolatry. In *Tertullian's Creation*. Trans. E. Karneeva. SPB: Ed. Shiply and Syriakova.
- Tertullian, KSF (1849). Message to Scapula, the African proconsul. In *Tertullian's Creation*. Trans. E. Karneeva. SPB: Ed. Shiply and Syriakova.
- Tierney, B. (2001). Religious rights: a historical perspective. In *Human Rights and Religion*. M.: Biblical-Theological Institute of St. Apostle Andre

УДК 2:6+2-65+2-67::2-78

Лариса Владиченко

Ольга Гольд

Особливості поліконфесійної ситуації в Україні

Анотація. Стаття аналізує витоки та сучасний стан поліконфесійної ситуації в Україні, досліджує проблеми і перспективи її розвитку, пов'язує особливості поліконфесійності України зі станом історично-соціальних умов та характеристик.

Автори уточнюють поняття «поліконфесійності», яке є вихідним для статті, спираючись при цьому на визначення, які надані сучасною вітчизняною та зарубіжною наукою. Автори використовують поважні приклади наявності поліконфесійності в Українському суспільстві, що обумовлено історичним станом соціально-політичних умов в країні.

На основі аналізу площини поліконфесійності Українського суспільства, де система релігійного різноманіття формує особливі цінності, веде до толерантності та політкоректності і є характерним для Європейського соціуму. Користуючись результатами соціологічних опитувань центру імені О.Разумкова, офіційними статистичними даними Міністерства культури, Pew Research Center, Інституту соціології НАН України, Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка, центру «Соціальний моніторинг», SOCIS та інш., автори ілюструють свої теоретичні висновки цими матеріалами, які доводять, ціннісні орієнтири сучасного Українського суспільства в аспек-

ті тенденцій в релігійного середовища в країні.

В статті проаналізовані актуальні статистичні дані щодо кількості релігійних інституцій, розвитку інституційних структур та проведено кореляцію з кількісними показниками питомої ваги населення, яке декларує свою релігійність. Окреслені консолідація релігійних організацій за допомогою членства в міжрелігійні, міжконфесійні об'єднання та їх участі в соціальній сфері. Також зазначені специфічні особливості поліконфесійності для України.

Всі ці розвідки знаходять підтвердження в основних лініях кореляції понять «державо-церква», «межрелігійні відносини», «довіра до церкви», «довіра до державних установ». На основі викладеного матеріалу зроблено висновки в яких акцентовано увагу на проблемних моментах сучасного розвитку релігійного середовища та консолідації українського суспільства.

Ключові слова: держава, поліконфесійність, релігійні організації, соціологічне опитування, релігійність, релігійна мережа, Україна.

Larysa Vladychenko

Olga Gold

Features of polydenominational situation in Ukraine

Abstract. The article analyzes the origins and the current state of the polydenominational context in Ukraine, examines the problems and prospects of its development, and relates the features of the polydenominational country with the state of historical and social conditions and characteristics.

The authors clarify the main concept of «polydenominationality», based on the definitions provided by modern studies. The authors use practical examples of the presence of polydenominationality in Ukrainian society, which is created by the historical state of the socio-political context in the country.

Based on the analysis of the plane of polydenominationality of Ukrainian society, where the system of religious diversity forms special values, it leads to tolerance and political correctness, typical for European society. Using the results of sociological surveys made by Razumkov Center, official statistics of the Ministry of Culture, Pew Research Center, Institute of Sociology of National Academy of Science of Ukraine, Alexander Yaremenko Ukrainian Institute of Social Research, Center for Social Monitoring, SOCIS, etc., the authors illustrate materials that prove the values of modern Ukrainian society in terms of trends of development of religious environment in Ukraine.

The article analyzes current statistics on the number of religious institutions, the development of institutional structures. It correlates the quantitative indicators of the proportion of the population that declares their religiosity. The article outlines the consolidation of religious organizations through membership in inter-religious, inter-denominational associations, and their participation in the social sphere. This paper mentions specific features of polydenominationality in Ukraine.

All hypothesis is confirmed in the main lines of correlation of the concepts of «state-church», «inter-religious relations», «trust to the church», «trust in state institutions». Conclusions are drawing attention to the problems of the modern development of the religious environment and the consolidation of Ukrainian society.

Keywords: State, Polydenominationality, Religious organizations, Sociological survey, Religiosity, Religious network, Ukraine.

Постановка проблеми. Поліконфесійна ситуація в Україні - це історично сформований феномен українського суспільства, що містить в собі ознаки які характеризують сучасний демократичний соціум, демонструють ступінь культури народу. Ще з нових часів, коли проголошується й втілюються принципи релігійної свободи і толерантності, громадянських свобод, свободи совісті, поліконфесійність стає парадигмою цивілізованого буття культур, релігій і церков. Тому, сьогодні в Україні, стратегічно важливо та необхідно підтримувати та укріплювати ці свободи.

В умовах поліконфесійності українська культура вже тривалий час існує як європейська і відкрита система цивілізаційних цінностей, які є за необхідне зберігати, укріплювати та примножувати.

Чи не вперше в такому аспекті дослідники розглядають цю ситуацію, щоб визначити, наскільки поліконфесійна ситуація впливає на суспільство та релігійне середовище країни. Такі питання взаємодії релігійного та світського, громадянського та державного ще не були достатньо висвітлені в наукових розвідках, що надає темі актуальності.

Проблематика поліконфесійності досліджувалася в соціальному, релігієзнавчому та філософському аспектах в країнах Європи та США Вебером, С. Гантінгтоном, Х. Казанова та зокрема і в українському контексті В. Єленським, В. Бондаренко, А. Колодним, Л. Филипович та іншими. В даному дослідженні автори зосереджуються на дослідженні сучасного стану ре-

лігійного різноманіття України та його особливих характеристик, а також прослідковують тенденції та процеси, які відбуваються в загально українському контексті.

Мета статті проаналізувати специфіку поліконфесійної ситуації в Україні, охарактеризувати її особливості та характерні риси. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: з'ясувати історичну ретроспективу поліконфесійності України; окреслити особливості «релігійного відродження» України; надати характеристику цим особливостям, а також проаналізувати основні тенденції релігійного середовища в Україні на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Україна є полірелігійною і поліконфесійною країною, в якій релігійна мережа представлена досить широким спектром релігійних об'єднань. Згідно з статистичними даними, які надає центральний орган України у справах релігій, релігійна мережа України включає в себе близько сотні релігійних напрямів.

Уточнимо поняття «поліконфесійність» в нашому вжитку, (з грецької *poli* - багато та латинської *confessio* - визнання, сповідання) - наявність багатьох релігійних течій на теренах країни [Поліконфесійність 2015]. З Нового часу, коли проголошується і реалізується принцип свободи совісті та віросповідання, поліконфесійність стала встановленою нормою цивілізованого співіснування багатьох релігійних організацій.

Полірелігійність України пов'язана з історичними, суспільно-політичними та геополітичними факторами. В даному контексті можна навести теорію «зіткнення

цивілізацій» американського політолога Самюеля Гантінгтона. Наприклад, у своїй однойменній роботі «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку» американський дослідник саме на прикладі України обґрунтовує свою теорію. На думку С. Гантінгтона, сучасний світ являє собою плацдарм зіткнення інтересів кількох цивілізацій, а вони в своїй суті засновані на релігійних установках. Ці зіткнення в своїй більшості проявляються в економічно-культурній площині [Див.: Гантінгтон 2006].

Початок незалежності в Україні характеризувався так званим «процесом релігійного відродження», який супроводжувався як відновленням релігійної традиції, так і її подальшим розвитком і набуттям нових особливостей та характеристик.

Конфігурація релігійної мережі України сьогодні пов'язана з соціально-політичними процесами Європи, яка була розділена, як стверджує С.Гантінгтон, на два релігійні макрорегіони. «Лінія розлому між цивілізаціями, що відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо її центром ось вже декілька століть» [Гантінгтон 2006: 226] (з XVI століття). Фактично вся західна частина України відноситься по перехідній смузі між Центральноевропейським і Східноєвропейським релігійними макрорегіонами. Таким чином, на сучасних українських теренах, свого часу, так склалися історичні процеси і зовнішньополітичні події, що Україна стала своєрідним буфером між католицько-протестантською Центральною Європою і православним та атеїстичним Сходом.

Крім того, українські землі перебували на прикордонні мусульманської і християнської цивілізацій.

янської традиції. Свого часу певний вплив на конфігурацію релігійної мережі надав іудаїзм. Потрібно відзначити, що на цій території відбувається зародження деяких його напрямків (хасидизм).

Таким чином, існуючу поліконфесійність України формували в різні історичні періоди глобальні процеси світової релігійної регіоналізації.

В радянський період кількість релігійних організацій в Українській РСР, в порівнянні з іншими союзними республіками, було досить високим, не дивлячись на особливий політичний режим і далеко не паритетні державно-конфесійні відносини.

Наприклад, в доповідній записці, датованої лютим 1966 р. (що стосується питання розширення структури і штатів центрального апарату Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР і апарату уповноважених по областях) на ім'я В. Щербинського (Голови Ради міністрів УРСР) від голови Уповноваженого Ради у справах релігій по Українській РСР К. Литвина, представлена інформація, що «Українська РСР за питомою вагою різних релігійних напрямків займає перше місце в Радянському Союзі. Так, наприклад, із загальної кількості 7.800 православних церков, які діють на території СРСР, 4.539 розміщені на Україні; секта євангельських християн-баптистів з 2.931 громад 1143 знаходяться в УРСР; по інших культів відповідно: секта адвентистів сьомого дня з 349 - 146; секта п'ятидесятників з 912 - 500; секта єговітів з 432 - 270; секта адвентистів-реформістів з 61 - 37. Значне місце займають інші релігійні напрямки (католики, старообрядці, іудеї і т.д.). У переважній більшості областей активно діє близько 30 різних підпільних сектантських напрямків.

На території Української РСР діють: патріарший екзарх, 14 єпархій православної церкви, духовний центр євангельських християн-баптистів, який має 23 обл. старших пресвітерів; єпископати реформаторської і старообрядницької церкви. З цим релігійними центрами необхідно мати постійний зв'язок і здійснювати кваліфікований контроль за їх діяльністю» [Докладная 1966: 8].

Виходячи з вищезначеного, бачимо, що в період Української РСР була досить різноманітна полірелігійна і поліконфесійна палітра організацій. Безпосередньо в 1966 році в УРСР проводили свою діяльність: православні (58,1 % від загальної кількості в СРСР), протестантські (єговісти (62,5% в СРСР), адвентисти-реформісти (60,5% в СРСР), адвентисти сьомого дня (41,8% в СРСР), баптистські (38,9% в СРСР), п'ятидесятники (54,8% в СРСР)), а також католицькі, старообрядницькі, іудейські та інші релігійні напрямки.

Відзначимо, що українські дослідники до характерних особливостей «релігійного відродження» в Україні періоду незалежності відносять: а) поглиблення рівня релігійності населення; б) збільшення віруючих в загальній масі населення; в) кількісний ріст релігійної мережі; г) розвиток релігійних структур і тощо. Розкриємо вищезазначені тези.

а) Поглиблення рівня релігійності населення

Відзначимо, що соціологічні дослідження рівня релігійності населення періоду незалежності України показують тенденцію її зростання.

Наприклад, в «Доповіді Дослідницького центру Pew Research Center «Релігія і національна приналежність в Центральній і Східній Європі» (проведеного в 2017 році)

наводиться компаративістика показників релігійності України між радянським періодом і сучасністю. Зокрема, в ньому наголошується, що «1991 р. частка населення ... України, яка не відносить себе до будь-якої релігії, була набагато більше, ніж зараз. ... Жителі республік колишнього СРСР вважають, що сьогодні суспільство більш релігійно, ніж в 70-80-і роки ХХ століття» [Релігія 2017].

Опитані респонденти в Україні безпосередньо відповідали на питання: «наскільки релігійним, на Ваш погляд, було суспільство в 70-80-і роки 20 століття?» І «наскільки релігійним Ви вважаєте нинішнє суспільство?». Результати опитування показали, що на думку українського населення «суспільство в 70-80-і роки 20 століття було на 15% релігійним», а «нинішнє суспільство, на думку опитаних, відповідно релігійно на 59%». Таким чином бачимо, що різниця показника рівня зростання релігійності становить +44 [Релігія 2017].

б) Збільшення віруючих в загальній масі населення

Зауважимо, що соціологічні інституції не проводять в Україні постійні заміри рівня і характеру релігійності українського суспільства, як, скажімо, в США. Однак спорадичні дослідження релігійності українського суспільства після 2014 р. в Україні значно збільшилися. Найбільш авторитетним є щорічні опитування Українського центру економічних і політичних досліджень центр імені Разумкова, Інституту соціології НАН України, Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Центру «Соціальний моніторинг», SOCIS та інших.

Характеризуючи сучасну ситуацію і ґрунтуючись на доступних соціодослідженнях і соціопитуваннях, відзначимо, що показники релігійності населення періоду незалежності України досить високі і в більшості перевищують п'ятдесяті процентний бар'єр. Наведемо деякі дані проведених в різні роки незалежності України соціологічних досліджень і опитувань щодо релігійного самовизначення населення країни.

Наприклад, в соціологічному опитуванні «Громадська думка про релігію і церкви в Україні», проведеному Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова в 2003 році, відзначається: «Більшість (60%) громадян України визнають себе віруючими» [Громадська 2004: 32].

Дані результатів Європейського соціального дослідження за 2006 р. показують, що в Україні частка осіб, які відносять себе до певної релігії чи віросповідання, становить 74,7% [Паращевін 2009: 13].

За даними соціологічного опитування «Релігія та релігійність України», проведеного Інститутом політики та Інститутом соціології НАН України в рамках участі України в Міжнародному соціальному проєкті (ISSP) в 2008 році, зазначено: «86,4% віднесли себе до того чи іншого релігійного віросповідання» [Паращевін 2009: 7].

ТРазом з тим, при досить високому відсотку релігійності населення, за останні роки можна спостерігати тенденцію до поступового зниження кількості віруючих в Україні. Наприклад, за даними Центру Разумкова, в 2014 р віруючими ідентифікувало себе 76 %, в 2016 р. – 70,4%, в 2017 р. – 67,1%, в 2018 р. – 71,7% (останній практично збігається з результатами 2010

року – 71,4%) [Релігія 2018: 12], в 2019 р. – 66% [Держава 2019: 12]. Діапазон показників релігійності населення України наступний: верхній показник становить – 86,4% (2006 р.), відповідно нижній – 57,8% (2000 р.).

Показники релігійності населення України є нерівномірними за регіональним розподілом. Більш релігійним є Західний регіон, де 90,7% опитаних респондентів декларують свою релігійність, а на Півдні країни цей показник складає 58,5%. 67,3% опитаних ідентифікують себе з православ'ям, православні домінують без виключення у всіх регіонах, крім західного (де розподіл між православними – 45,6% і греко-католиками – 39,7%). Близько 10% складають греко-католики, і 7,7% позначили себе як – просто християни.

в) Кількісне зростання релігійної мережі

Згідно з офіційними статистичними даними Міністерства культури кількість релігійних організацій (за станом на 1 січня 2019) в Україні проводить свою діяльність 36739 інституцій релігійних організацій [Звіт 2019b: 1].

Практично за тридцять років незалежності України релігійна мережа держави збільшилася в 3-ри рази (на 1 січня 1992 налічувалося трохи більше ніж 13 тис. релігійних організацій).

Можна констатувати, що в перших два десятиліття незалежності України спостерігався більш інтенсивний темп зростання релігійних організацій, ніж в третьому. Як в першому, так і в другому десятиліттях Незалежності спостерігається зростання релігійної мережі більш ніж в два рази в кожному (на початок 2000 р. діяло 23523 [Церкви 2002] інституції релігійних організацій; на початок 2010 р. – 35184 [Звіт 2010]). За останні дев'ять років простежується

незначний темп зростання кількості релігійних організацій, що в середньому становить 1% щорічно. Наприклад, у другому і першому ці показники становили в діапазонах відповідно – 8-9 % і 5-6 % щорічно. Екстремум зростання релігійної мережі простежується в 1992 р. і становить 33%, а екстремум спаду 2013 р і 2016 г. – по 0,6 %.

Таким чином вищевказані показники показують у третьому десятилітті незалежності відносно стабільний невеликий приріст загальної кількості релігійних інституцій, з чого випливає, що простежується тенденція до уповільнення темпу зростання релігійної мережі країни на даному етапі.

Констацію уповільнення темпу зростання релігійної мережі можна пояснити насиченістю інституційного забезпечення релігійних організацій і релігійної самоідентифікацією населення.

Кількісні дані щодо релігійних напрямків у відсотках, без деталізації назв релігійних організацій (з назвами релігійних організацій та їх кількісних показниках, можна побачити, безпосередньо звернувшись до Форми 1 “Звітів про мережу релігійних організацій станом)” Міністерства культури України, за станом на початок того чи іншого року).

Отже, Християнські організації – 97%, з них: православні – 55,4%; протестанти – 29,9%; католики – 14,7%.

Етно-конфесійні організації – 1,6%, з них: іудейські – 52%; мусульманські – 41,3%; вірменські церкви – 4,5%; караїмські – 0,7%; інші етно-конфесійні об'єднання – 1,5%.

Буддизм – 0,2 %.

Нові релігійні напрямки – 12%, з них: язичницького спрямування – 36,9%; орієнталістського напрямку – 23%; інші нові ре-

лігійні організації – 36,6% [Див: Владиченко 2016].

Також слід враховувати той факт, що державна статистика з 2015 р. подається без урахування показників мережі релігійних організацій в АР Крим (оскільки остання є анексованою РФ) і частини непідконтрольною території Донецької і Луганської областей.

Нагадаємо, що на 1 січня 2014 р. в АР Крим проводило свою діяльність 2083 релігійних організацій [Звіт 2014], що становило 5,6% від загальної кількості релігійних організацій України на той момент. Зазначимо, що релігійний зріз АРК також є доволі різноманітним і характеризується поліконфесійним різноманіттям.

«Наразі, ані місцеві, ані центральні органи державної виконавчої влади не володіють офіційною, повною та об'єктивною статистичною інформацією щодо фактичного припинення чи продовження діяльності релігійних організацій на зазначених територіях» [Релігійна 2015].

Розподіл релігійних організацій по регіонах України виглядає наступним чином. Станом на 1 січня 2019 р. перше місце за кількістю інституцій релігійних організацій займає Західний регіон, в якому проводять свою діяльність 42,3% релігійної мережі країни. На другому місці Північно-Центральний регіон – 33,7%; відповідно, третє місце займає Південно-Східний регіон – 25,5%.

г) Розвиток релігійних структур

В період незалежності України відбувається якісний розвиток релігійних структур. Наведемо деякі приклади розвитку цих структур в контексті кількості релігійних громад, культових споруд та забезпеченості кадрами священнослужителів.

На початок 2019 року в рамках 36739 релігійних організацій проводять свою діяльність 35162 релігійні громади, що складає 95,7% від загальної кількості інституційної мережі релігійних об'єднань. Забезпеченість культовими спорудами релігійних організацій становить 81,4% (серед них 61% типові культові споруди, а 39% приміщення, пристосовані для молитовних потреб). Забезпеченість кадрами священнослужителів – 88,7% [Див: Звіт 2019b; Звіт 2019a].

Однією з характеристик релігійної мережі України є відсутність монопольного більшості у всіх конфесійних напрямках.

Надалі для підтвердження вищезазначеного твердження наведемо кількість центрів релігійних об'єднань того чи іншого напрямку, які відображені в Статистичному звіті Міністерства культури (без деталізації їх назв): православні релігійні організації – 9; католицькі – 4; протестантські – 39; буддистські – 4; іудейські – 5; мусульманські – 8; нові релігійні напрями: православного спрямування – 2, язичницького напрямку – 5; орієнталістські напрями – 4 і тощо.

Наступною особливістю і характеристикою поліконфесійності України є висока конкурентність у відносинах між релігійними організаціями. Однак незважаючи на це, українське суспільство залишається толерантним в питаннях свободи віросповідання.

Таке твердження емпірично підтверджується результатами соціологічних досліджень. Наприклад, згідно з соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова в період з 2000 до 2019 рр., можна спостерігати наступні результати. В середньому 46,7% (у 2000 р. – 51,8%; у 2010 р. – 47,2%; у

2013 р. – 46,8%; 2014 р. – 44%; у 2016 р. – 47,2%; 2018 р. – 43,7%; у 2019 р. – 46,7%) громадян вважають, що «будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування». Разом з тим лише в середньому 8,6% (у 2000 р. – 8,9%; у 2010 р. – 10,1%; у 2013 р. – 9,3%; 2014 р. – 4,5%; у 2016 р. – 9,3%; 2018 р. – 9,3%; у 2019 р. – 8,9%) підтримують твердження, що «істинна тільки та релігія, яку я сповідаю» [Держава 2019: 22].

Констатуючи наявність в середньому майже 9% респондентів, які обрали твердження консервативного змісту, що позначене вище, можна спостерігати в релігійному середовищі локальну конфронтаційну риторику та дії окремих представників одних релігійних напрямків до інших.

Стосовно довіри до релігійних організацій. Результати соціопитувань не фіксують постійної константи, але залишається в середньому (від 33% до 66%) зрідка в високому (від 67% до 100%) сегменті. Наприклад, цей діапазон досить різноплановий від 33,7% у 2000 р. [Церква 2000: 3] до 72,5% в 2010 р. [Релігія 2018: 23].

Таким чином, показник рівня довіри до релігійних організацій є значно нижчим ніж рівень релігійності, що свідчить про те, що ці показники не корелюються. Також потрібно відзначити, що останні п'ять років в цьому питанні релігійні організації конкурують з силовими структурами та волонтерськими організаціями.

Наприклад, результати проведеного у вересні 2019 р. Центром Разумкова дослідження «Оцінка громадянами ситуації в країні і діяльності влади» показують, що довіра до релігійних організацій знижується і поступається першості інституту

Президента (79%); силовим структурам: збройним силам (74%), національній гвардії (64%); волонтерським організаціям (64%). На сьогодні довіра до церкви становить 63% [Оцінка 2019].

Наступна характеристика поліконфесійності релігійних організацій в Україні є їх консолідація в інституційні об'єднання міжрелігійного та міжконфесійного характеру. Такі об'єднання утворюються в Україні з 1991 по 2015 рр. і їх налічувалося близько десяти, що репрезентує близько 90% інституційної мережі релігійних організацій в цілому. Зазначені об'єднання утворюються з метою представлення консолідованої позиції і відстоювання спільних інтересів їх членів у сфері міжрелігійних та міжконфесійних відносин, а також у відносинах між державою і релігійними організаціями.

Найбільш активними серед міжрелігійних і міжконфесійних об'єднань є: Українське біблійне товариство (рік створення 1991), Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (рік створення 1996), Всеукраїнське міжконфесійне релігійне християнсько-військове братство (рік створення 2000), Українська міжконфесійна християнська місія «Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі» (рік створення 2001 р.), Рада євангельських протестантських церков України (2005 р.), Всеукраїнська рада релігійних об'єднань (рік створення 2015 р.). Решта об'єднання тільки номінальні, їх активної діяльності не спостерігаються.

Практична робота активно діючих об'єднань проводиться в різних соціальних сферах для реалізації проектів певної спрямованості: видання і розповсюдження релігійної літератури; співробітництво у

військовій, пенітенціарній, медичній, освітній сферах і тощо.

Висновки. Підсумовуючи вище окреслене, зазначимо, що основними тенденціями релігійного середовища в Україні на сучасному етапі є наступні:

- продовження зростання майже у всіх регіонах України кількості релігійних інституцій і одночасне завершення етапу екстенсивного розвитку їх інституційної мережі;
- набуття релігійною мережею усталеного характеру у своїх кількісних показниках у розвитку інституційних структур (громад, культових споруд, забезпеченості священнослужителями тощо);
- збільшення на початку незалежності України питомої ваги населення, яке декларує свою релігійність, однак результати соціологічних досліджень останніх років вказують на тенденцію зменшення з 2014 року кількості віруючих в Україні, різниця зменшення показника рівня релігійності населення України складає 20%;
- простежується виразна регіоналізація щодо кількості як віруючого населення, так і інституційної мережі релігійних організацій в Україні із найбільшою концентрацією їх у західному регіоні країни, відповідно – 90,7% та 42,3%.
- показники рівня релігійності населення України прямо не корелюються з показниками рівня довіри до релігійних організацій; останній є значно нижче ніж рівень релігійності, що може вказувати на зниження в цілому авторитетності релігійних структур України;
- зберігається конкурентність між релігійними організаціями, що потенційно утримує в собі відповідний

конфліктогенний потенціал релігійного середовища, який проявляється в присутності локальної конфронтації в різних регіонах України в риториці, в діях окремих представників одних релігійних напрямків щодо інших; що впливає на сприйняття релігійних організацій населенням як дезінтегруючого фактора українського суспільства;

- відбувається часткова консолідація релігійних організацій за допомогою членства в міжрелігійні, міжконфесійні об'єднання;
- активна залученість релігійних організацій в соціальну сферу суспільного життя як індивідуально, так і через інституційні міжрелігійні об'єднання.

Список літератури

Владиченко, Л. (2016). *Релігійна мережа України: аналіз динаміки станом на початок 2016 року*.

Отримано з вебсайту:

https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/63066/

Гантінгтон, С. (2006). *Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку*. Переклад з англійської Климончук Н. Львів. 474 с.

Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи відносин (2019). Київ: Razumkov centre. 70 с.

Докладная записка про расширение структуры и штатов центрального аппарата Уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров СССР по УССР и аппарата уполномоченных по областям (1966) В ЦДАВО України, Ф. 4648, Оп. № 5, Спр. 1, Арк. 7-9.

Громадська думка про релігію і церкву в Україні (соціологічне дослідження Центру Разумкова) (2004). *Національна безпека і оборона*, 3(51). 32 с.

Звіт про забезпеченість церков і релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні станом на 1 січня 2019 року. Форма №2. (2019а). Київ: б.в. 131 с.

Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2010 року (Форма №1) (2010). Київ: б.в. 70 с.

Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2014 року (Форма №1) (2014). Київ: б.в. 58 с.

Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2019 року (Форма №1) (2019b). Київ: б.в. 42 с.

Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади. Разумков центр офіційний веб-сайт (2019, Листопад 15) Отримано з вебсайту: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady?fbclid=IwAR1BQX01cLrMf5-ifgzGjIwxIxID8rwyYj2k_d3SnUaF49Fst1GABVq_WYdw

Паращевін, М. (2009). *Релігія та релігійність в Україні*. За ред. С. Макеєва. Переднє слово О. Іващенко. Київ. 68 с.

Поліконфесійність (2015). Отримано з вебсайт: <https://ure-online.info/encyclopedia/polikonfesijnist/>

Релігійна мережа, її кадрове та матеріальне забезпечення: основні тенденції, динаміка змін, перспективи розвитку (2015). В *Матеріали до засідання круглого столу на тему: "Стан свободи совісті та державно-церковних відносин в Україні" 28 жовтня 2015 р.* Верховна Рада України Комітет з питань культури і духовності Підкомітет з питань державної політики у сфері свободи совісті та релігійних організацій. – Б. в., 14 с.

Релігія і церква в Українському суспільстві: соціологічне дослідження (2017). В *Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (інформаційні матеріали)*. Київ. 48 с.

Релігія і Церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження-2018 (2018) В *Особливості релігійного церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр.* (інформаційні матеріали). Київ: Razumkov centre, 12-25.

Религия и национальная принадлежность в Центральной и Восточной Европе (2017).

Отримано з вебсайт:

<http://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2017/05/CEUP-Overview-Russian-FOR-WEB.pdf>

Церкви і релігійні організації України у 2001 році. Довідник (2002) / редакційна колегія: В.Д. Бондаренко – головний редактор та ін. Київ, 9-51.

Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин (2000). *Національна безпека і оборона*, 10. 104 с.

References

Vladychenko, L. (2016). *Religious Network of Ukraine: dynamics analysis as of the beginning of 2016*. Retrieved from: https://risu.org.ua/en/index/expert_thought/analytic/63066/

Huntington, S. (2006). *The Confrontation of Civilizations and the Changing World Order* / Translated from English Klimonchuk. Lviv.

State and Church in Ukraine-2019: results of the year and prospects for relations. (2019). Kyiv: Razumkov Center. Retrieved from:
http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Vybory_Ukraine.pdf

A detailed note on the expansion of the structure and staffs of the Central Office of the Authorized Council for Religious Affairs under the USSR Council of Ministers and the Office of the Authorized for the Regions (1966). In *CDAVO of Ukraine, order. 4648, N 5, or., 1, 7-9.*

Public Opinion on Religion and the Church in Ukraine. Sociological Survey of the Razumkov Center (2004). *National Security and Defense. No. 3 (51).* Retrieved from:
http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

Report on the Provision of Churches and Religious Organizations of Ukraine with Religious Buildings and Premises Adapted to Prayer as of January 1, 2019 (2019a). Form #2. Kyiv: w.is., 131.

Report on the Network of Churches and Religious Organizations in Ukraine as of January 1, 2010 (2010). Form # 1 Kyiv: w.is., 70.

Report on the Network of Churches and Religious Organizations in Ukraine as of January 1, 2014 (2014). Form # 1 Kyiv: w.is., 58.

Report on the Network of Churches and Religious Organizations in Ukraine as of January 1, 2019 (2019b). Form # 1 Kyiv: w.is., 42.

Assessment by citizens of the situation in the country and the activities of the authorities. Razumkov Center Official Website (2019). Retrieved from:
http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady?fbclid=IwAR1BQX01cLrMf5-ifgzGjlxwIxD8rwyYj2k_d3SnUaF49Fst1GABVq_Ydw

Paraschevin, M. (2009). *Religion and religiosity in Ukraine.* Kyiv: Institute of Politics, Institute of Sociology, NAS of Ukraine.

Polyconfessionality (2015). Retrieved from:
<https://ure-online.info/encyclopedia/polikonfesiynist/>

Religious Network, Its Personnel and Material Assurance: Major Trends, Dynamics of Change, Prospects for Development (2015). Materials for the Round Table Meeting on "State of Freedom of Conscience and State-Church Relations in Ukraine", Verkhovna Rada Committee on Culture

and Spirituality Subcommittee on State Policy on Freedom of Conscience and Religious Organizations, w. is., 14 p.

Religion and the Church in Ukrainian Society: A Sociological Survey-2017: Church, Society, State in Confronting the Challenges and Threats of the Present (2017). Kyiv. 48 p. Retrieved from:
http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf

Religion and the Church in Ukrainian Society: A Sociological Survey-2018: Features of Religious Church-Religious Self-Determination of Ukrainian Citizens: Trends 2010-2018. (information materials) (2018). Kyiv: Razumkov Center, 12-25. Retrieved from:
<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/relihiia-i-tserkva-v-ukrainskomu-suspilstvi-konfesiinyi-rozpodil>

Religion and Nationality in Central and Eastern Europe (2017) Retrieved from:
<https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>

Churches and Religious Organizations of Ukraine in 2001 (2002). Editorial Board: Editor-in-Chief Bondarenko. Kyiv.

Church and Society in Ukraine: Relationship Problems (2000). In *National Security and Defense 10. Denominational associations and their participation in the social sphere.*

УДК 2-67 + 322+342.7+342.8

Оксана Горкуша

***Церковно-релігійна ситуація
в Україні: тенденції 2019 року –
запит на розширення питальників
для соціопитувань***

Анотація. Нещодавно Центр Разумкова оприлюднив нові соціологічні дані «Держава і церква в Україні – 2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин» та організував круглий стіл на тему «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин». Ці соціологічні дані є вкрай важливою фіксацією емпіричних показників релігійної ситуації в сучасній Україні. Аналізуючи їх бачимо чітку кореляцію між вірою, релігійною та церковною належністю і буттєвим досвідом та позицією опитаних. Однак для наступного поглибленого розуміння, яким чином корелюються релігійна та конфесійна ідентичність і церковна належність з подійним досвідом, переважним історіографічним дискурсом, життєвою позицією та громадянською свідомістю, варто було б розширити питальники.

Безумовно, релігія є вагомим фактором формування майбутнього України. Особливо вплив церковної належності на суспільну дійсність помітний у ситуації збройної агресії проти України Російської федерації, що не гребує застосовувати як зброю в інформаційній війні релігійну проповідь в храмах підпорядкованої московському центру церкви. Тому так важливо систематично відслідковувати кореляцію релігійної та церковної належностей із світоглядними параметрами та дійсними поді-

ями в контексті яких відбуваються трансформації релігійної ситуації та суспільно-державно-церковних відносин.

Сучасні тенденції зміни релігійної ситуації очевидно містять фактори, які відображаються в даних соціологічних досліджень (як от зниження рівня визнання Церкви моральним авторитетом є вказівкою на поширення та утвердження секулярних тенденцій та активізації дії секулярної ідеології в поєднанні з культурно-світоглядними обставинами, в яких Церква, церкви та конфесії виявились незапитаними, неактуальними, неефективними, неспроможними тощо) та фактори, які лишились не проявленими через те, що попередні питальники не містили питань, які раніше не видавались актуальними. Тож настав час доповнити питальники для пояснення несподіваних з точки зору попередніх соціологічних даних стрибків.

Інформаційна доба актуалізує додаткові параметри: тут варто з'ясувати співвідношення релігійної, громадянської, державної систем з інформаційним середовищем, зрозуміти, як впливають конкретні інформаційні потоки на розповсюдження конфесійних, релігійних, цивілізаційних тощо дискурсів. Ще один блок питань, які потребують висвітлення в майбутніх соціопитуваннях є з'ясування рівня, форми та виду релігійності не лише за співвідношенням релігійної, конфесійної та церковної належностей, але й за ціннісно-смысловими параметрами свідомості віруючих/невіруючих громадян України. Адже релігія, це не лише культово-обрядова діяльність, що засвідчується в присутності на богослужіннях та фінансовій підтримці церкви, але й життєва позиція згідно з базовими для релігії/конфесії/церкви цінностями та орієнтирами. За з'ясування цих

обставин зрозумілим стане і часткове зниження довіри до церкви як до морального авторитету. Проявиться те, у що трансформувався виховуваний впродовж тоталітарно-радянської доби тип свідомості «людини радянської». Припускаємо, що трансформацією саме ідеології воєнного секуляризму в квазірелігію вульгарного утилітаризму і можна частково пояснити сучасні світоглядні процеси в Україні.

Ключові слова: релігія, церква, держава, релігійна ідентичність, конфесійна ідентичність, церковна ідентичність, громадянська ідентичність, соціологічні опитування, релігійна ситуація в Україні, державно-церковні відносини України, тенденції 2019.

Oksana Horkusha

*Church and religious situation
in Ukraine: Trends 2019 - request
for extension of questionnaires
for sociological surveys*

Abstract. Recently the Razumkov Center published new sociological data "State and Church in Ukraine - 2019: results of the year and prospects of relations development" and organized a round table on "Religion and power in Ukraine: problems of relations." This sociological data is a critical fixation of the empirical indicators of the religious situation in contemporary Ukraine. Analyzing them, we can see a clear correlation between faith, religious and Church affiliation, and the experience and position of those interviewed. However, for a further in-depth understanding of how religious and denominational identity and church affiliation correlate with event experience, prevailing historiographical discourse, life position, and

civic consciousness, it would be worthwhile to expand the questionnaires.

Undoubtedly, religion is a significant factor in shaping Ukraine's future. Especially the influence of church affiliation on social reality is noticeable in the situation of armed aggression against Ukraine of the Russian Federation, which does not neglect to use as a weapon in the information war a religious sermon in the temples of the subordinate Moscow center of the Church. That is why it is so essential to systematically monitor the correlation of religious and ecclesiastical affiliations with world-view parameters and real events in the context of which transformations of the religious situation and socio-state-church relations take place.

Current trends in religious change include factors that are reflected in sociological research (such as a decline in the Church's recognition of moral authority is an indication of the spread and affirmation of secular tendencies and the activation of secular ideology in conjunction with cultural and world-view circumstances of the Church. And confessions turned out to be unsolicited, irrelevant, ineffective, incompetent, etc.) and factors that went unaddressed since previous questionnaires did not contain questions that Anish not issued to date. Therefore, it is time to complete the surveys to explain the jumps unexpected in terms of previous sociological data.

The information age updates additional parameters: here it is necessary to find out the relation of religious, civil, state systems with the information environment, to understand how specific information flows influence the spread of confessional, religious, civilizational, and other discourses. Another block of issues that need to be covered in future polls is to find out the level, form, and type of religiosity not only in relation to religious, denominational, and ecclesiastical affiliations but also in the value-meaning parameters of

the consciousness of believers/non-believers in Ukraine.

After all, religion is not only a religious activity, which is evidenced in the attendance at worship and financial support of the Church, but also a vital position under the values and guidelines of the primary religion/denomination/church. Under these circumstances, a partial decrease in trust in the Church as a moral authority will also be understandable. What will be manifested is the type of consciousness of the "Soviet human" brought up during the totalitarian-Soviet era. We assume that the transformation of the ideology of militant secularism into a quasi-religion of vulgar utilitarianism can partly explain the current world outlook in Ukraine.

Keywords: Religion, Church, State, Religious Identity, Denominational Identity, Ecclesiastical Identity, Civil Identity, Sociological polls, Religious situation in Ukraine, State-Church relations in Ukraine.

Вступ. Емпіричне поле для дослідження трансформацій функціональності релігії в сучасному суспільстві в українських релігієзнавців благодатне. За останні півстоліття українські релігієзнавці були безпосередніми свідками (а подеколи й причетними співучасниками) карколомних змін і у ставленні держави чи суспільства до релігії та її можливості впливати на суспільні і державні процеси, і у ставленні релігії до її функціонального призначення щодо суспільної дійсності, форм її адаптації до мінливого суспільно-історичного контексту, трансформації усвідомлення релігійними спільнотами сенсу та методів власного функціонування.

Для того, щоб здійснювати адекватний відповідний дійсності, релігієзнавчий ана-

ліз, включно з напрямками та основними трендами функціонування релігії в сучасному світі, релігійної ситуації в Україні, нам вкрай потрібні ті фіксовані кількісні показники, які б коректно відображали цю дійсність. Тож ми очікуємо статистичні та соціологічні дані, зокрема й результати щорічних та ситуативних опитувань від центру Разумкова, у яких би в кількісних показниках відображались якісні характеристики українського суспільства, його різних груп, взаємодія релігійного та інших чинників розвитку майбутнього України тощо.

Тому Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ є вдячним поціновувачем та цільовим споживачем плодів діяльності Центру Разумкова. Ми систематично використовуємо у своєму аналізі релігійної ситуації в Україні дані опитувань, долучаємось до наукових заходів, організовуваних з цієї тематики. Так зокрема і минулого року на Круглому столі «Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр.» (26 квітня 2018р), організованому Центром Разумкова за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні, брала участь і доповідала д.філос.н., проф., заввідділом Людмила Филипович [Круглий стіл "Особливості 2010-2018.]. Тут було презентовано Центром Разумкова релігійним діячам, держслужбовцям та науковцям інформаційно-аналітичні матеріали, які містять результати соціологічного дослідження стану і тенденцій релігійності українського суспільства (дослідження проведене 23-28 березня 2018р.) [Особливості 2010-2018.].

Постановка проблеми. Цьогоріч відбулась не менш цікава для українських релігієзнавців подія – оприлюднення ре-

зультатів соціологічного дослідження «Держава і Церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин» [Держава 2019. (інформаційні матеріали)]. З цього приводу 14 листопада 2019 року Центр Разумкова за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні провів для представників релігійних організацій, держслужбовців, журналістів та науковців Круглий стіл «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» [Круглий стіл 2019], на якому пропонувались до обговорення теми: Церковно-релігійна ситуація в Україні: тенденції 2019 року (за результатами соціологічного дослідження); Держава і Церква: підсумки останнього п'ятиліття, нові горизонти взаємовідносин (Церква у війську, в освіті, медицині, соціальній діяльності); Україна на релігійній карті світу: зовнішня діяльність Церков і релігійних організацій України. Ця тематика є безумовно цікавою для релігієзнавців, особливо у світлі тих карколомних суспільно-політичних обставин, у яких ми сьогодні перебуваємо.

Ступінь дослідження теми. Українські академічні релігієзнавці систематично здійснюють науковий аналіз ролі, місця та особливостей функціонування релігії та церков в суспільних процесах України.

До прикладу, 2017 року Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди видрукувано наукову монографію за редакцією професорів Анатолія Колодного та Людмили Филипович «Функціональність релігії: український контекст» [Функціональність 2017].

Завдання статті: у цій статті ми спробуємо розібратись з тим, чи дають дані соціопитувань, що є фіксацією конкретних параметрів емпіричної ситуації, нам дос-

татню кількість показників щодо якісних трансформацій поточної релігійної ситуації, чи достатньою мірою вони розкривають фактори, які до такої спричинили та чи вказують на наявні тенденції. Водночас спробуємо з'ясувати, висвітлення яких ще параметрів у наступних соціопитуваннях сприяло б поліпшенню релігієзнавчого аналізу наявної суспільно-релігійної ситуації та її тенденцій.

Основний виклад теми. Пікантності сучасній суспільно-релігійній ситуації додає той факт, що традиційно впродовж усієї історії України із моменту проголошення її незалежності 1991 року Церква та релігійні організації вважались вагомим чинником суспільно-громадянської організації України, тож державні інституції часто публічно спирались на авторитет церковних інституцій, а державні й політичні діячі охоче демонстрували власну релігійність попри засвідчену на законодавчому рівні світськість України. Понад те - особлива увага дотичних державних інституцій приділялась державно-церковним відносинам як одному із стратегічних векторів утвердження нашої державної безпеки в умовах загарбницької гібридної війни Російської федерації проти України.

Сьогодні ж до влади прийшла політична сила, що демонструє свою індиферентність до питань релігії. Зважаючи на те, що досі в Україні державно-церковні відносини намагались будувати як партнерську взаємодію, регульовану за сприяння спеціальної державної інституції - Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури, молоді та спорту України, - нас турбує, чи збережеться ця державна інституція і в якій формі та конфігурації у змінених політичних обставинах. Адже полі-

конфесійна релігійна система сучасної України є доволі складною, багатошаровою, багатоаспектною мережею відносин, орієнтуватись у якій здатні лише висококваліфіковані фахівці, що володіють належним релігієзнавчим знанням, розумінням специфіки української релігійної ситуації та належними управлінськими навичками і досвідом. Ця проблема була актуальною на час написання статті. На момент її видруку стало відомо, що при Міністерстві культури, молоді та спорту збережено Департамент у справах релігій та національностей, який буде існувати у структурі Міністерства до запуску роботи Державної служби з етнополітики та свободи совісті. Однак непрозора кадрова політика нової влади залишає сподіватись на те, що принаймні здоровий глузд і національно-державний інтерес спонукають врахувати критерій фаховості та досвідченості при призначенні очільника цього Департаменту.

Також нас турбує, у якому векторі цей стратегічний напрямок державної політики функціонуватиме та які управлінські методології застосовуватиме: підпорядкування, контролю, керування, управління, регуляції, координації, дистанціативної чи партнерської комунікації. Щодо векторів розвитку державно-церковних відносин та пріоритетних моделей, які для того чи іншого вектору будуть доречними, назвемо: 1) тоталітарно-авторитарну, як то вибудовується в російській федерації, де держава підпорядковувала та намагається жорстко контролювати релігійну систему, наділяючи пріоритетним статусом одну церковну інституцію, що фактично є ідеологічним російсько-імперським апаратом, який захоплює і монополізує духовний простір територій та країн, що є предметом експан-

сивних інтересів російської кланово-політичної верхівки, готуючи світоглядну сферу й інших держав для можливої очевидної чи завуальованої окупації; 2) партнерсько-демократичну, що поступово вибудовувалася в Україні впродовж попередніх 28 років незалежності і передбачала, що держава і церкви мають бути партнерами у формуванні майбутнього, тож їхня співпраця повинна спиратись на взаєморозумінні, визнанні, повазі, співдії та співпраці; 3) секулярно-демократичну, що часто подається як найприйнятніша для країн Європейського союзу, хоча в кожній Європейській країні ступінь секулярності варіюється згідно з традиційними чи бутевими потребами; 4) ліберально-секулярну, коли релігія є лише приватною справою, повністю вилученою із суспільної дійсності на маргінес особистісно-непроявленого та суспільно-неартикульованого; 5) войовничо-секулярську, що випливає з традиції войовничого атеїзму, який був механізмом витіснення альтернативних – щонайперше релігійних – ідеологій, які заважали радідеології тоталітарно визначати світогляд мешканців – монополізувати й підпорядкувати духовно-ідеологічну сферу.

Необхідною умовою для реалізації партнерсько-демократичної моделі взаємодії держави та церкви, що закладалась і розвивалась в Україні впродовж 28 років незалежності, є визнання пріоритетності спільного інтересу, його чітка артикуляція в координатах Українського світу та узгодження плану дій щодо його досягнення. У нашій ситуації для взаємопорозуміння важливо, аби взаємодіючи релігійні інституції та державні органи могли зосередитись на користі для українського народу – тобто суспільно-державний інте-

рес України ставили вище за вузькоінституційні та егоцентрично-волонтариські амбіції. А фахівці соціологи та релігієзнавці мають забезпечувати і релігійні організації, і державні інституції адекватним аналізом релігійної ситуації для узгодження дійсності в її подієвих та потенційних варіаціях з належним образом гармонійного вільного демократичного українського суспільства [Про систематичну діяльність у цьому напрямку українських академічних релігієзнавців: Филипович Л. 2017.].

Неодноразово зосереджувала свою увагу на особливості міжрелігійного діалогу та його актуальності для сучасної України видатна українська релігієзнавиця професор Людмила Филипович [Филипович Л., Бодак В. 2014.]. Зважаючи на складність міжрелігійної мережі сучасної в перспективі демократичної України варто говорити і про відповідну систему державно-церковних відносин. Тож сьогодні на зміну традиційно-родовим, авторитарно-імперським чи тоталітарно-радянським методам організації/керування/управління/підпорядкування суспільним життям в сучасній Україні пріоритетними мають стати громадянсько-демократичні, природно сформовані з українсько-автентичних – козацько-майданних (низова ініціатива щодо досягнення спільної мети, зібрана у толоку спільної справи), алгоритми, що такі співголосні з трендовими у сучасному інформаційному світі комунікативними методиками, притаманними діалогічній парадигмі світосприйняття.

Це стосується і системи державно-церковних відносин, у якій замість керування чи управління сьогодні, згідно з діалогічною парадигмою сучасності, доречно застосовувати координаційно-медіативну мето-

дику з оперттям на партнерську взаємодію, в основі якої лежить метод порозуміння. Порозуміння між різними суб'єктами, інституціями та групами досягається через адекватне сприйняття висловленого співрозмовником. А, як ми на тому вже неодноразово наголошували у наших раніших публікаціях [Горкуша О. 2017a] та виступах, для цього потрібні такі базові умови: 1) спільний комунікативний майданчик; 2) взаємовизнані та взаємоповажні суб'єкти; 3) придатні адекватні та прозорі правила ведення діалогу та узгодження позицій; 4) спільна мета; 5) спільні чи сумісні цінності; 6) несуперечні інтереси; 7) спільна мова, яка б містила співрозумілі/співголосні значення ключових термінів; 8) бажання провідних акторів вести діалог порозуміння, а не використовувати наявний майданчик для досягнення егоцентричних меркантильно-ексклюзивних цілей, маніпуляції, поборювання інших чи утвердження виняткового й суперечного загального інтересу.

Соціологічні опитування нам дозволяють зрозуміти, чи наявні ці обставини і, отже, потрібні умови в Україні для функціонування партнерської моделі відносин між державою та церквами, між церквами, між релігією та громадянами, між різноконфесійними групами населення тощо. В соціологічних даних ми очікуємо знайти висвітленими і продемонстрованими у цифрах ті параметри релігійності, конфесійності, громадянськості, стану та очікувань, інтересів та уявлень, які вкажуть нам на якість релігійної ситуації, на ті чинники, які її такою зробили, на ті тренди і фактори, що формують майбутню систему державно-церковних та громадянсько-релігійних відносин тощо.

Також комунікативна стратегія є важливою в інформаційну добу та для демократичних спільнот, адже за комунікативної стратегії повага до цінностей іншого стає запорукою особистої свободи. В Україні, що є поліконфесійною зі складним комплексом міжконфесійних та державно-конфесійних відносин, порозуміння вкрай важливе для уникнення потенційної деструктивної суспільної конфліктності. Але для створення умов до порозуміння в українській дійсності як спільному комунікативному майданчику (локації оприсутнення «тут та зараз») для різних українських конфесійних, громадянських та державних суб'єктів/інституцій, не інституційний чи приватний інтерес має бути пріоритетним. Пріоритетними мають стати фундаментальні релігійні та громадянські цінності, щодо яких як аксіологічно-аксіоматичного базису, засновково постало та співпричетно узгоджуваного впродовж тривалої історії формування Українського світу як спільного українського культурно-комунікативного простору, тільки і можливе щонайперше порозуміння. Бо якщо Бог та Людина як Образ і Подоба Творця, втілена в конкретний культурно-історичний локус, стають пріоритетними як аксіоматично-ціннісний базис – то функціональні особливості різних включених в єдиний історико-культурний дискурс суб'єктів узгоджено доповнюються та співдіють на спільне благо.

Тож для ефективного функціонування партнерської моделі державно-церковних відносин щонайменше потрібне взаємопорозуміння, в основі якого лежить спільне бачення належного стану українського суспільства, для досягнення якого і налагоджується взаємодія взаємовизнаних та взаємоповажних партнерів. Також для вза-

ємопорозуміння надважливі спільна мова та спільні ціннісно-світоглядні координати, що допомагають узгоджено зорієнтуватись у дійсності. А для координації адекватного взаємопорозуміння потрібні фахівці-знавці і «спільної мови», і кожного із задіяних суб'єктів з їхнім набором базових (сутнісних і додаткових) властивостей та інтересів. Ну і карти з виміряною за допомогою системи зрозумілих параметрів-координат наявною та гіпотетично-можливою в майбутньому конфігурацією усіх учасників державно-церковних відносин (церковних та державних інституцій та громадян України). Ось для чого і потрібні фахівці, які розбираються в таких картах – релігієзнавці (держслужбовці та науковці), та які задають і вимірюють необхідні параметри (соціологи та соціологічні опитування).

Тож ми чекали результатів цих соціологічних опитувань з нетерпінням, адже сучасна ситуація державно-церковних відносин сьогодні проблематизується карколомним зламом суспільно-світоглядної ситуації в Україні. На такий карколомний суспільно-світоглядний злам вказували принаймні нові соціологічні опитування [Таблиця 1] рівня довіри мешканців України різним інституціям [Оцінка (11 листопада 2019)]. Впродовж чи не усього періоду незалежної України церква переважно була лідером довіри наших співгромадян, розділяючи ці лідерські позиції з представниками громадянської спільноти, останнім часом (від Революції Гідності та загарбницької війни Росії проти України) - із волонтерами і захисниками України (військові та добровольці). Однак жодна державна владна інституція не наближалась за рівнем довіри мешканців України до Церкви геть до 2019 року. Та ось у

2019 році несподівано (і неочікувано з попередніх даних соціопитувань) у лідери довіри випереджаючи Церкву виривається інститут президента України (повністю чи скоріше довіряють президенту України 68,2% опитаних, скоріше чи зовсім не довіряють 24,8%; Церкві повністю чи скоріше довіряють 64,6%, повністю чи скоріше не довіряють 25,6%; ЗСУ повністю або скоріше довіряють 70,3%, скоріше чи зовсім не довіряють – 23,2%; добровольцям повністю чи скоріше довіряють 62,1%, зовсім чи скоріше не довіряють 28,5%; волонтерським організаціям повністю або скоріше довіряють 69,9%, зовсім або скоріше не довіряють 21,1%).

Раніше ми наголошували, що в епіцентрі дійсності довіра до тієї чи іншої інституції залежатиме від того, наскільки така сприяє виживанню громадян [Горкуша О. 2017b: 156].

Тож природно, що під час загарбницької війни, яку розв'язала та розпалила на території України російська федерація, українські громадяни найбільше довіряють тим, від кого залежить їхнє виживання – ЗСУ, добровольцям та волонтерам, які забезпечують тил захисникам. Тоді чим можна пояснити такий раптовий сплеск довіри до інституту президента України? Спробуємо проілюструвати цей несподіваний тренд зведеною табличкою довіри різним інституціям за 2012-2019 роки [Таблиця 2]. Бачимо, що, скажімо, рівень довіри до ЗСУ зростав послідовно і тією мірою, якою військо ставало на оборону України, потужнішало, розбудовувалось, демонструвало свою здатність стримувати агресора – російських окупантів та підросійських бойовиків. Рівень довіри до волонтерів теж в стабільній позитивній дина-

міці, як і до добровольців. Щодо Церкви – спостерігаємо незначне хвилеподібне збільшення чи зменшення рівня довіри мешканців України. Такі незначні коливання ми вже аналізували у вищезгаданій статті. Якщо зараз українці довіряють церкві на рівні 2012-2013 року – то це пояснювано, зважаючи на такий же невизначений цивілізаційний вектор державної політики України та дезорієнтацію чи розгубу у швидкозмінюваних обставинах мешканців. Наведена нами зведена табличка із даними соціологічних опитувань не є досконалою. Але вона може продемонструвати принаймні тренди за останні декілька років.

Зауважимо - збірне поняття «Церква», яким оперують у цих питальниках соціологи, є штучним і провокує розмитість результатів, адже Україна є традиційно поліконфесійна держава, і говорити про «Церкву» в однині не зовсім коректно. Раніше ми припускали, що за такого ідентифікатора українці свідчать швидше на користь довіри до Бога (як трансцендентно-іманентного джерела життя, понадсистемного гаранта його сенсу й значення, фундатора нетлінних цінностей, творця та свідка справжнього і правдивого дійсного дискурсу тощо), а не до якоїсь конкретної церковної інституції.

Натомість про карколомність світоглядної ситуації та нестабільність суспільної дійсності свідчать різкі стрибки у пріоритетних очікуваннях/вподобаннях громадян. І сучасні цифри нам на такий вказують: дані соціопитувань 2019 року демонструють, що церква як інституція раптом поступилась місцем лідера довіри українців президентові України. Звичайно, і тут можна відслідкувати деяку циклічність довірливості наших співгромадян –

щоразу у час виборів нового Президента йому довіряли значно більше, ніж за рік до чи після виборів [Бекешкіна І. 2019]. Але жодного разу стрибок довіри наших співмешканців до інституту президента України не перевершував їхньої довіри до Церкви. Тому зараз справа не лише в патерналістсько-авторитаристських постколоніально-підлеглих сподіваннях-вподобаннях більшості мешканців України. Цьому суперечить й той факт, що роль Батька-захисника щонайменше пасує теперішньому лідерові довіри. Мова швидше про крайню емоційну «довірливість» (легковажний інфантилізм) у передвиборчій суспільно-політичній ситуації.

Також йдеться про зміну суспільно-світоглядного ландшафту. Адже досі Церкви посідали місце своєрідного морального авторитету, їм довіряли як арбітру соціальної справедливості, як гаранту немарності життєвих зусиль людини тощо. Тож чи означають нові дані соціопитувань довіри наших співмешканців, що функція «морального авторитету», «арбітра соціальної справедливості», «гаранта немарності життєвих зусиль» тепер розподіляється і на інститут президента України?

Загалом ситуативна (на момент виборів) і безпідставна (спираючись лише на обіцянки) довіра до інституту президента в наших співгромадян засвідчує їхню схильність емоційно-стихійно, а не раціонально-послідовно, здійснювати вибір та шукати месію, наївно вірячи, що такий подарує нову якість життя в максимально короткий термін. Цей наївний легковажний інфантилізм свідчить про низьку політичну й громадянську свідомість більшості наших співмешканців, їхню безвідповідальність у момент делегування права керувати державою. Більшість вірить популістським обі-

цянкам й сподівається на те, що їх хтось врятує від дійсності, перекладаючи таким чином персональну відповідальність за дійсну ситуацію із себе на «обраного лідера довіри». Таку патологічну схильність довірятись популізму мешканці України продемонстрували й на останніх виборах, коли масово проголосували за уособлення «всього найкращого, миру та успіху» під брендом «служити народу» - кіноактора з однойменного телесеріалу та популярного коміка з телешоу «95 квартал», у якому систематично впродовж довгих років піддавали нищівному висміюванню усі державні інституції України. Очевидно, що під час такого «вибору» переважна більшість тих, хто проголосував за «нові обличчя», керувалась не раціональними аргументами (фаховість, програма дій, чіткість ідеологічної позиції, опертя на державний інтерес, володіння належними моральними якостями та позитивними вкрай необхідними для ведення глобальної політики дипломатичними навичками і досвідом відстоювання державного інтересу, стратегічне бачення способу захисту України від збройної агресії тощо), а емоційно-екстатичним - «подобається, бо не належить тому, що я зненавидів як вказане мені джерело усього поганого»; бо «свій хлопець» та «дотепний і кмітливий персонаж», кепкування якого формували уявлення про політикум України впродовж останніх років; який продемонстрував у фільмі «Слуга народу», як він швидко може «переламати ситуацію на краще, покарати усіх злочинців, принести веселощі в кожную домівку». Порівняльний графік довіри до всіх президентів України демонструє, що їхній рейтинг найвищий у момент обрання і різко починає падати після. Та навіть і на цьому тлі рейтинг теперішнього прези-

дента України виглядає карколомно-високим. Його ж бренд спрацював і на виборах до Верховної ради, коли українці делегували право управляти державою особам, зібраним під брендом «Слуги народу» - фіктивною партією з відсутньою історією, ідеологією, програмою, ілюстративною діяльністю.

Тож довіра до інституту президента в нашому випадку носить квазірелігійний характер, бо спирається на емоційне захоплення та ейфорію передочікуваного чуда, на фанатичну довіру з'явленому чудотворцю - із інститутом президента України у більшості наших співгромадян пов'язуються месіансько-патерналістсько-сотеріологічні очікування, сподівання на чудо й швидке спасіння від дискредитованої перед тим дійсності. Через це і швидкість падіння довіри до вже обраних президентів тим більша, чим менше вони є тими чарівниками-спасителями, які змінюють дійсність в бажаному кожному, хто за них голосував, напрямку. Натомість довіра до Церкви є відносно стабільною впродовж усієї історії незалежної України. Отже довіра до Церкви є не стільки інфантильно-емоційним вибором, скільки стабільним світоглядним орієнтиром, а коливання з вище нами наведеної зведеної таблички довіри до інститутів принаймні за аналізовані роки (із 2012 до 2019) була не такою стрімкою і так пояснюваною з урахуванням зміни суспільно-політичного ландшафту.

Тому сьогодні релігієзнавці з нетерпінням чекають нових даних опитування Центру Разумкова, аби порівняти, яким чином змінились і інші цифри та спробувати зрозуміти, що спонукало Українців так несподівано змінити пріоритетність у до-

вірі до інституцій, та як сталося, що рівень довіри до церкви поступився рівнем довіри до президента України? Такі непослідовні цифри вказують на карколомність суспільно-світоглядних трансформацій або ж на те, що в питальниках за попередні роки були відсутні позиції, які б викривали фактори, що призвели до цих змін. Також можна сказати, що в цих цифрах відображений не так рівень авторитетності певного джерела/суб'єкта/інституції, як рівень публічного рейтингу. Останній показник може бути емоційним, пов'язаним із зовнішніми мінливо-контекстуальними обставинами, сформованим залежно від поширених стереотипів чи під впливом маніпулятивних технологій. Це вибір, здійснюваний на рівні «подобається/не подобається, приємно/неприємно», а не на рівні глибоких світоглядних переконань.

Натомість, як ми про те уже писали раніше, довіра до Церкви має світоглядний характер і свідчить про морально-ціннісний горизонт свідомості [Горкуша О. 2017b.]. Так само й церковна належність пов'язана з громадянською і буттєвою ідентичністю наших співмешканців. Тому, що ці показники є фундаментальними переконаннями, які мають достатнє раціональне обґрунтування, вони і не можуть карколомно стрибати. Однак, припускаємо, що і стрибок довіри до президента України можна було б передбачити, аби в питальниках були питання, які б вказували на патерналістсько-месіансько-сотеріологічні очікування та сплеск загальної зневіри у дієві чинники трансформації дійсності тощо.

Та що ж про якісний зріз релігійної ситуації в Україні розповідають нам найно-

віші соціопитування, здійснені центром Разумкова у 2019 році? Релігія та церкви традиційно відігравали провідну роль у формуванні морально-аксіологічних підвалин світогляду громадян. Те, що така аксіологічна функція вважається провідною для релігії українськими мешканцями, підтверджують і найновіші дані опитувань: переконлива більшість респондентів засвідчила, що «будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування» (2000 рік – 51,8%; 2010 рік – 47,2%; 2013 рік – 46,8%; 2014 рік – 44%; 2016 – 47,2%; 2018 – 43,7%; 2019 рік – 46,7%) [Держава 2019: 22]. На цей нюанс ми завжди звертали увагу.

Бачимо незначне зменшення кількості віруючих серед мешканців України (віруючими себе вважають: 2000 рік – 57,8%; 2010 – 71,4%, 2013 – 67,0%; 2014 – 76%; 2016 – 70,4%; 2018 – 71,7%; 2019 – 66% [Держава 2019: 12]) – десь на рівні 2013 року, що може свідчити про певну зневіру внаслідок наявних суспільно-дійсних трендів. Та для цього показника є також важливим і регіональний розподіл – найбільше число віруючих традиційно на заході України – 81,4%, дещо менше у центрі – 70,2%, найменше – на сході – 52,7% та півдні – 51,9%. Цікавим є співвідношення віруючих та конфесійної належності: найбільше «віруючих» знаходимо серед належних до УГКЦ – 93,8%, дещо менше «віруючих» серед належних до ПЦУ – 86% та УПЦ (МП) – 86%. Далі за спадаючою: УПЦ-КП – 84,6%, «просто православний» – 67,3%, «просто християни» – 53,1%, серед тих, які не зараховують себе до жодної релігії чи церкви віруючих 5,8%.

Ось ці дані потребують нашої інтерпретації, адже 1) підтверджують наші по-

передні висновки про те, що релігійна та церковна ідентичність не співпадають, бо «релігійна» – є свідченням світоглядного самовизначення за віроповчальною аксіоматикою чи ідейним вектором, а «церковна» – є визначенням належності до певної групи, готовністю поділяти її стратегічну програму, історіографічне обґрунтування позиції щодо дійсності, тією чи іншою мірою бути включеним в релігійну чи позарелігійну діяльність; 2) демонструють, що групова (церковна) ідентичність як згідність з груповою позицією, не обов'язково вимагає релігійної віри, а може бути свідомим раціональним вибором життєвої позиції особи; 3) недосконалість питальника, спричинена нехтуванням малої кількості, не дає можливості відслідкувати співвідношення релігійної та церковної належності серед представників нехристиянських конфесій, як і не демонструє диференціацію між різними християнськими течіями та конфесіями – в переліку конфесій відсутні римо-католики, різні варіації протестантських церков тощо; 4) вищеназваний дисбаланс конфесійної визначеності та ідентичності за вірою доповнюється тим нюансом, що серед тих, хто не відносить себе до жодної конфесії виявляється «невіруючих» – 23%, «переконаних атеїстів» – 19,1%, «байдужих» – 26,5%, «тим, хто вважається між вірою та невір'ям» – 14,8%; а з-поміж конфесійно чи християнсько визначених найбільший показник «невіруючих» серед «просто православних» – 5,5%, «переконаних атеїстів» – 1,5%, «байдужих» – 3,4%, «тих, хто вважається між вірою та невір'ям» – 17,6%. Такий само показник «тих, хто вважається між вірою та невір'ям» – 17,5% серед «просто християн», але серед них значно більше «байдужих» – 18,8%, і трохи більше «атеїстів» – 1,9%

[Держава і Церква в Україні – 2019. С. 13]. Тож, як ми бачимо, церковна належність жодним чином не є однозначно привілеєм віруючих.

Загалом ці дані опитувань Центра Разумкова за 2019 рік демонструють нам досить багато загадок у співвідношенні релігійної та церковної ідентичностей серед мешканців України. Чітко зрозуміло принаймні те, що серед належних до УГКЦ найбільш збалансовано церковну та релігійну належність – тут відсутні невіруючі та байдужі, а «атеїстів» лише 1%, хоча є й ті, хто вважається – 3,6%. Також можемо порівняти динаміку зростання цих показників на зрізі 2010-2018-2019. Нестачею тут є відсутність зрізу за інші роки, бо такі показовими до розуміння тенденцій співвідношення релігійної та церковної належностей були і 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017. У ці роки ландшафт дійсності в Україні швидко мінявся, що не могло не вплинути на релігійну та церковну ідентичність, адже мешканці України потребували контекстуального переосмислення свого самовизначення, особливо в доленосні моменти історичних зламів як то Революція Гідності, загарбницька війна російської федерації проти України. Безумовно остання подія мала відобразитись на церковній ідентичності українців, що і трапилось та проявилось у зміні конфесійно-інституційної мережі України.

Внаслідок доленосних сучасних подій інтенсифікувалась тенденція узгодження церковної, громадянської та дійсної ідентичностей в межах Українського світу. Виникла нагальна потреба знешкодити дисонанс ідентичностей та сприяти виправленню розбалансованості свідомості тих, хто за дійсно-подійною причетністю пе-

ребував в сучасній Україні, а за церковно-конфесійною належністю – в «русском міре», пропагованому вірянам УПЦ МП як «єдиноістинна» (правильна) світоглядна парадигма. Для вилікування світоглядної розгуби тих, хто будучи громадянами України водночас переймався «канонічністю» Православної Церкви, до якої належав, остаточно інституалізувалась та набула статусу канонічної автокефальної визнаної на глобально-православному рівні ПЦУ, щодо якої попередніх (до 2019 року) даних соціопитувань ми не могли мати.

Та водночас звернемо увагу і на той факт, що дещо знизився показник «морального авторитету церкви» [Держава 2019: 26]. Так загалом на 2019 рік «церква є моральним авторитетом» для 43,2% опитаних (2010 – 56,3%; 2013 – 49,9%; 2016 – 45,3%; 2018 – 45%). Натомість суттєво (на 12%) зріс показник тих, для кого Церква не є моральним авторитетом (2010- 26,5%; 2013 – 34,5%; 2016 – 37,1%; 2018 – 34,8%; 2019 – 38,7%). І показовим є, що найбільша кількість тих, для кого Церква не є моральним авторитетом, мешкає на сході України (60,6%; церква є моральним авторитетом для 28,4%). Трохи менший цей показник для півдня України (46,1%; церква є моральним авторитетом для 34%). Для центру України ситуація майже дзеркально змінюється на користь авторитетності Церкви (Церква не є моральним авторитетом для 34,3%; є моральним авторитетом для 42,9%). І вже кардинально протилежна ситуація на заході України (Церква не є моральним авторитетом для 17,5%; є моральним авторитетом для 64,9%). То хто ж є тоді моральним авторитетом для переважної кількості мешканців сходу чи півдня України? Хотілось би побачити в наступних

питальниках питання, які б вказували на таких можливих «моральних авторитетів», які займають цей вакуум.

На що ще вказують ці дані? На те, що церкви на сході України погано асоціюються з моральним авторитетом? То може треба вести мову не про Церкву загалом, а про конкретні церкви, поширені на сході та півдні України? А ми пам'ятаємо, що найбільше там поширена та Православна Церква, яка підпорядкована Московському релігійному центру, тобто узгоджує свою проповідь із політичною програмою Російської Федерації та пропонує віруючим ідентичність за «єдінством Русского міра». Висловимо припущення, що зниження морального авторитету Церкви пов'язане з тим, що сама церква, до якої належать віруючі, піддається внутрішній секуляризації та перетворюється на інструмент ідеологічної боротьби проти України в гібридній загарбницькій війні Російської федерації (маємо на увазі УПЦ МП, як підпорядковану частину РПЦ із центром прийняття рішень та формулювання меседжів в Москві), втрачаючи таким чином ознаки духовної інституції. Таке наше припущення безсумнівно потребує перевірки і додаткових даних наступних соціопитувань.

Та зрештою ми можемо ці показники співставити із конфесійною належністю. У такому разі та церковна інституція, яка лишається моральним авторитетом, і є такою, яка забезпечує свідомість віруючих найефективнішими моделями самовизначення в конкретних життєвих обставинах. Її віряни не відчуватимуть розгуби і дисбалансу церковної та громадянської ідентичностей. І тут для нас не буде несподіванкою той факт, що найбільше визнають церкву моральним авторитетом ві-

ряни УГКЦ (79,2%). Саме ця церква найпоширеніша в західному регіоні України. Найменше визнають церкву моральним авторитетом ті, хто «не відносять себе до жодної релігії» (5,1%), «просто християни» (28,1%), «просто православні» (35,4%).

Щодо передостаннього позначника, наважимося припустити, що в обсяг «просто християни» потрапили належні усім християнським конфесіям (протестанти, римо-католики, православні з малих церковних утворень тощо), крім 4-х окремо виділених в питальнику церков. Нагадаємо, що називання лише 4-х конфесій задає комунікативну канву пріоритетності конфесій. У цьому напрямку звернемо увагу й на той нюанс, що ПЦУ, яка інституалізувалась як об'єднана окрема церковна інституція в державно-церковній мережі лише цього річ, не могла бути презентованою раніше. Однак УПЦ КП, як інституція, що втратила свою актуальність після інституалізації ПЦУ, продовжує зазначатись у питальниках як окрема конфесія, що теж вносить певне незрозуміння та дезорієнтацію щодо конфесійної чи релігійної належності.

Щодо останнього згаданого позначника «просто православні», то припускаємо, сюди себе відносять ті, хто тим чи іншим чином конфесійну (православний) ідентичність ставлять вище за церковну належність – тобто слідує за православним вченням, а не церковною політикою чи обрядом. Також вони можуть вважати себе православними за духом, а не за «воцерковленістю». Сюди ж таки зарахували себе й ті, хто розчарувались у церковній політиці тієї церковної інституції, до якої належать/належали, або ж не розібрались/заплутались у конфесійно-церковній мережі.

Загалом нові соціологічні дані містять багато важливих показників, які викривають тенденції релігійної ситуації в Україні на найближчий період. Так зокрема ми дізнаємось, що більшість українців у 2019 році вважають, що держава повинна бути рівновіддаленою від кожної з Церков (75,5%) [Держава і Церква в Україні – 2019. С.34]. Натомість із тим, що держава повинна підтримувати ті Церкви, які зміцнюють обороноздатність країни і протистоять агресору, згодні 36,7% опитаних. Найбільше таких саме серед належних власне церквам, що підтримували патріотичну позицію громадян: УГКЦ – 57% (не згодні – 31,1%), ПЦУ – 47,2% (не згодні – 33,7%), УПЦ КП – 45,9% (не згодні – 34,4%), «просто християни» – 41,6% (не згодні – 22,4%). Очікувано найменше тих, хто вважає, ніби держава має підтримувати ті Церкви, які зміцнюють обороноздатність країни і протистоять агресору, серед тих, хто не відносить себе до жодної релігії – 20,2% (не згодні з цим – 45,9%), та серед належних церковній інституції, підпорядкованій центру в країні-агресорці (УПЦ МП) – 26,2% (не згодні – 47,7%). Не є несподіванкою і відповідь на це питання в регіональному розподілі: із твердженням, що держава повинна підтримувати ті Церкви, які зміцнюють обороноздатність країни і протистоять агресору, більше згідних на заході України – 46% (не згідних – 34,1%) та у центрі України – 39,7% (не згідних – 33,6%). Натомість картина міняється на протилежну у регіонах, що найбільше постраждали від російської пропаганди та впливу російських агентів: на сході України згідних – 27,3% (не згідних – 41,7%), на півдні України згідних

– 30% (не згідних – 36,3%) [Держава 2019: 34].

Традиційно мешканці України не бачать потреби в інституті державної Церкви – 59,9%. (підтримали б наявність державної церкви в Україні лише 9,3%). Щодо ролі релігії в житті суспільства, то опитані переважно висловились за те, що: 1) релігійні діячі повинні ставати на захист найбідніших прошарків громадян у разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення – 71% (загалом це найнижчий показник за фіксований період з 2000 року – 87,1%; 2010- 78,3%; 2013 – 83,5%; 2014 – 78,1%; 2016 – 79,7%; 2018 – 74,1%); 2) релігія підвищує моральність і духовність людей – 67,4%; 3) релігія є одним із важливих засобів відродження національної свідомості і культури – 58,3%; 4) релігія є одним з чинників демократичного суспільства – 51,3%. Отже опитувані визнають за релігією роль соціального, морально-аксіологічного, культурно-національного та демократичного виховника. Принаймні ці 4 позиції вказують на те, що попит на релігію є світоглядним і від релігійних інституцій очікують дійсного впливу на суспільну свідомість та суспільний устрій з метою його якісного поліпшення. Та й тут варто вказати на відмінність у поглядах між різними регіонами. Так зокрема те, що релігія є одним з важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури, мешканці України стверджують неоднорідно: найбільше цю тезу підтримують в регіонах, де поширені традиційні церкви з українським походженням та керівним центром, а найменше – в регіонах з низьким рівнем релігійності, переважним поширенням церков з зарубіжним цент-

ром, де мешканці найбільше піддавались безпосередньому впливу російської пропаганди «єдінства Русского міра»: захід України згодні – 73,2%, не згодні – 13,5%; центр України згодні – 65,5%, не згодні – 14,8%; південь України згодні – 50,2%, не згодні – 24,1%; схід України згодні – 38,4%, не згодні – 36% [Держава 2019: 37]. Щодо визнання церкви чинником демократичного суспільства – приблизно таке саме співвідношення. Це може бути пов'язано щонайшвидше із розповсюдженням та свідомісним укріпленням пріоритетності певного цивілізаційного вектору: вектор Західної цивілізації – демократична функція релігії; вектор Рускоміровської парадигми – тяжіння до патерналістських уявлень про роль релігії (авторитариско-тоталітарна пострадянсько-рускоімперська спадщина).

Ці показники також варто було б зв'язати з конфесійною картою регіонів та із тим, яку роль відігравали найбільш поширені тут конфесії – консолідуючу Українську спільноту на захист Батьківщини, чи деструктивну стосовно утвердження незалежності України від агресії Російської федерації. Адже ж знаємо і про випадки відвертої пропаганди «єдінства Русского міра» представниками УПЦ МП, і про випадки їхньої співпраці з російськими окупантами та підросійськими найманцями, і про постійну проповідь сформульованих в Москві меседжів через мережу УПЦ МП та про сіяння ворожнечі представниками цієї конфесії всередині України. Між іншим, красномовним підтвердженням цьому є і виступ представника УЦП МП на вищеназваному Круглому столі в Центрі Разумкова, коли незалежну Україну голосливо звинувачували в репресіях проти цієї інституції гірших, ніж за

часів войовничого атеїзму в СРСР [Круглий стіл "Релігія (2019) Виступ митрополита Августина УПЦ МП із 1год.10хв- до 1 год.14хв та із 2.26 години на відеозаписі; Виступ Бортніка із 1год.14хв.- 1 год.19 хв.]. Однак таке твердження суперечить тим самим даним опитувань, адже навіть у випадку, коли клірики намагаються витлумачувати Україну як тоталітарну державу, що протиправно піддає жорстким репресіям їхню церкву, 78,8% [Держава 2019: 32] з опитаних вірян цієї інституції (УПЦ МП) заявляють, що в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом.

Водночас саме на сході України більшість опитаних стверджувало, що церква не відіграє помітної ролі в сучасному українському суспільстві – 44,3% (відіграє позитивну роль – 17,5%, відіграє негативну роль – 17,3%). На противагу цьому у західному регіоні, де найбільше поширена УГКЦ (яка переймається патріотично-моральним вихованням вірян і таким чином задає нормативність суспільному співжиттю) більшість – 69,3% переконані, що церква відіграє позитивну роль (негативну – 2,1%, не відіграє помітної ролі – 16,3%) [Держава 2019: 29]. Зрештою це корелюється також і з тим, що на заході України 78,8% отримували релігійне виховання вдома, а на сході України не отримували такого 80,5% (на півдні України – 78,8%). Отже на заході України релігія справді відіграє значну роль у формуванні світогляду громадян, через що і громадяни України є відповідальнішими вірянами. Тому на заході України найбільше тих, хто відвідує богослужіння – 77,3% (не відвідує – 18,2%). Трохи менша цифра у центрі – 56,6% (не відвідують 43,2%). Дзеркально міняється ситуація на

півдні України, де відвідують богослужіння 37,8% (не відвідують 61,8%) та сході – 29,3% (не відвідують – 70,5%) [Держава 2019: 20]. Подібна ситуація і з матеріальною підтримкою Церкви [Держава 2019: 21]. Однак за нашим припущенням ні частота відвідувань богослужінь, ні матеріальна підтримка Церкви, що вважаються ознаками воцерковленості людини, ще не свідчать про те, наскільки людина живе згідно з віровченням і чи є аксіоматично-нормативний базис релігії для неї світоглядним підмурком та моральним імперативом. Тож нам би хотілось побачити в наступних опитуваннях ті питання, відповіді на які б вказували, чи впливає і яким чином віровчення на життєві позиції та поведінку вірян; наскільки віряни обізнані з віровченням релігії, до якої себе відносять; як обізнаність з віровченням співвідноситься із церковною належністю тощо.

Поза сумнівом, жодне соціологічне опитування не спроможне відобразити суспільну дійсність у всьому багатоманітті провідних чинників та тенденцій. Однак саме невраховане, незафіксоване, непізнане та невловлене і складає наукову проблему, щодо якої підвищується допитливість. Так само і нас турбує щонайбільше те, що лишилось поза межами цього соціопитування, але що могло б пояснити, скажімо, карколомний злет довіри до інституту президента України серед переважно віруючих мешканців України, хоча особа, що несподівано отримала надвисокий рейтинг довіри, не є віруючим і не демонструє прихильності до релігії як позитивного чинника суспільного розвитку. Для ілюстрації нагадаємо, що В. Зеленський проігнорував річницю отримання Томосу про автокефалію ПЦУ (що насправду є

визначною подією національно-глобального рівня), навіть не привітавши православних українців (яких переважна більшість) із звільненням духовного простору від окупації московським релігійним центром.

Наразі можемо висловлювати сподівання, що в майбутніх соціопитуваннях збільшиться обсяг питальників і нові результати забезпечать нас тими додатковими даними, які допоможуть розв'язати ці загадки. Особливо хотілось би побачити розширення питальників в напрямку висвітлення релігійної та державно-церковної ситуації в Україні з урахуванням сучасного контексту інформаційної доби. Наступного разу очікуємо даних, які дадуть можливість простежити співвідношення релігії та інформаційного середовища; сприятимуть з'ясуванню, куди поділись носії масової свідомості «радянської людини» (яких протягом щонайменше 70 років у XX столітті масово штампувала тоталітарна радідеологія) після незалежнення України. Щодо співвідношення релігії та інформаційного середовища, нам би хотілось дізнатись, як корелюються конфесійна належність та інформаційні потоки, в яких перебувають опитувані; звідки переважно черпають віряни тієї чи іншої церкви інформацію про ситуацію у світі та Україні; чи задоволені вони тим, яким чином висвітлюється чи наскільки присутня їхня конфесія в тих ЗМІ та комунікативних мережах, яким вони довіряють; скільки серед прихильників того чи іншого ЗМІ тих чи інших конфесійних чи релігійних мешканців України; кому вони більше довіряють у висвітленні онтологічних, метафізичних, екзистенційних, аксіологічних, подійно-буттєвих інтерпретацій дійсності? Церкві?

Якомусь конкретному ЗМІ? Якійсь певній комунікативній мережі?

Стосовно ж того, куди поділася «людина радянська», то за нашим небезпідставним припущенням носії саме цієї масової свідомості власне і перетворився у «легко-важного інфанта», що сповідує квазірелігію вульгарного утилітаризму, яка послідовно розвинулась із войовничого секуляризму. Однак для перевірки цього припущення нам не вистачає певних якісних даних. Принаймні хотілось би побачити в наступних соціопитуваннях питальники, у яких би віяло світоглядних матриць для вибору опитуваними охоплювало не лише релігійні чи конфесійні, але й вульгарно-утилітарні та містило різнорівнево-секулярні маркери. Водночас, якщо вже ми говоримо про квазірелігію вульгарного утилітаризму, яка з одного боку послідовно сформувалась на базі ідеології войовничого атеїзму/секуляризму, насаджуваної протягом минулого століття на теренах СРСР, а з іншого – каталізована загальним світовим трендом поширення в інформаційну добу секуляризму, утилітаризму та популізму, - то варто було б знайти спосіб відслідкувати і квазіобрядовість – скажімо, запитати, як часто дивляться розважальні програми, у яких пропагується та нав'язується шаблон вульгарно-утилітарного сприйняття дійсності, опитувані.

Підсумки. Усі, нами висловлені пропозиції, є лише побажаннями на майбутнє Центру Разумкова та вказують на те, що своїми якісними і багатогранними соціопитуваннями соціологічні служби сформували в гуманітаріїв, зокрема в українських релігієзнавців, вишуканий попит на додаткові дані для поглиблення розуміння сучасної релігійної ситуації. Такий попит розширився ще й тому, що нам би хотілось

крім кількісних показників релігійності громадян, отримати більшу палітру якісних. Попередні дані соціопитувань давали змогу зрозуміти, яким чином пов'язані релігійна та конфесійна ідентичності; як корелюються релігійність/нерелігійність та церковна належність (до церков з центром прийняття рішень на глобальному рівні, в українському світі чи ж в країні агресорці) тощо. Та нам би хотілось мати дані, які б продемонстрували наскільки мешканці того чи іншого регіону мають чи не мають опірність до маніпуляцій; чи пов'язані релігійна ідентичність та конфесійна належність з наявністю/відсутністю опірності маніпуляціям ззовні на рівні світогляду/свідомості; чи має місце тут фактор схильності до певної історіографічно-цивілізаційної парадигми та з якими іншими факторами це пов'язано. Також хотілось би мати ширше коло показників кореляції релігійної та конфесійної з іншими ідентичностями: подійно-дійснісною, історіографічною, церковною, цивілізаційною на різних рівнях тощо.

Також ми б хотіли побачити у наступних опитуваннях ще й відповіді на питання, які б вказували на якісні характеристики трансформацій у суспільно-світоглядній сфері. Зокрема сподіваємось принаймні проаналізувати, чи не є різкий стрибок показників довіри українських громадян свідченням формування нової, чи радше, - інтенсивного розвитку у сприятливих сучасних умовах інформаційної доби попередньої світської форми ідеології войовничого секуляризму до статусу квазірелігії вульгарного утилітаризму з певним набором базових нормативних світоглядних шаблонів, ключових стереотипів, мотивацій поведінки, алгоритмів реакції на подразники, із виробленими

стандартами обрядових дій, власним пантеоном Месія-апостоли-душпастирі тощо.

Безумовно, невтручання держави у справи Церковні є важливим досягненням демократичної незалежної України. Однак, як ми знаємо, церкви не є вилученими із суспільної дійсності, більше того, громадяни України очікували, що Церкви будуть виконувати функцію морального авторитету та захисника справедливості в українському суспільстві. Ми ж очікуємо, що Церкви лишатимуться голосом Правди та непересічного сенсу в умовах мінливого світу, пропонуватимуть орієнтири та рятувальне коло в океані хаотизованої деконструкції сенсу та руйнації змістів.

Останній аспект є надважливим в ситуації постправди. Тож нам би було цікаво прослідкувати як співвідносяться релігійні та світські, щонайперше – державні та політичні дискурси в свідомості громадян та діяльності державних органів і церков. А також як суміщається моральне повчання релігійних організацій із пріоритетністю вульгарно-утилітарних меседжів в публічному просторі.

Декларативна, обрядова, традиційна релігійність та релігійність на рівні сенсово-світоглядного базису – різні. Тож нам би хотілось, аби в наступних опитуваннях з'явилися додаткові запитання, які б висвітлювали не лише те, до якої релігійної інституції зараховують себе опитувані, чи як часто вони відвідують богослужіння, чи фінансово підтримують церкву, але й те, чи співпадають їхні світоглядні переконання та спонуки із головними віроповчальними настановами церкви, до якої вони себе зараховують. Сенсово-мотиваційні параметри дадуть змогу адекватніше спрогнозувати тенденції суспільного поступу.

Додатки:

Таблиця 1.

Зараз я називатиму окремі соціальні інституції. Якою мірою Ви їм довіряєте?

	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти	Баланс довіри- недовіри*
Президент України	9,3	15,5	47,8	20,4	7	43,4
Верховна Рада України	13	31,7	38,2	5,5	11,5	-1
Уряд України	13,8	30	37,5	6,7	11,9	0,4
Державний апарат (чиновники)	23,7	44,8	17	2,8	11,6	-48,7
Збройні Сили України	7,2	16	48,6	21,7	6,6	47,1
Державна прикордонна служба	10,1	20,9	42,9	14,6	11,5	26,5
Національна гвардія України	10,2	19,3	44,7	13,6	12,2	28,8
Національна поліція	12,9	30,2	38,5	5,7	12,6	1,1
Служба безпеки України (СБУ)	15,6	25,1	34,7	7,5	17	1,5
Державна служба з надзвичайних ситуацій	9,9	13,8	46,2	17,2	12,8	39,7
Прокуратура	24,3	38,7	17,4	3,1	16,5	-42,5
Суди (судова система в цілому)	35,6	37,6	11,6	2,6	12,5	-59
Місцевий суд у вашому районі, місті	32,9	35	13,1	2,6	16,3	-52,2
Верховний Суд	29,6	32,1	16,6	3,1	18,6	-42
Конституційний Суд України	27,6	30,6	16,9	3,4	21,5	-37,9
Національне антикорупційне бюро України (НАБУ)	24,8	31,2	18,2	3,4	22,3	-34,4
Спеціалізована антикорупційна прокуратура	25,9	30,2	16,4	3,4	24,1	-36,3
Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)	26,8	29,2	15,6	3,7	24,7	-36,7

Антикорупційний суд	28,4	28,4	15,8	3,4	24	-37,6
Патрульна поліція	18	28,6	34,7	5	13,6	-6,9
Уповноважений Верховної Ради з прав людини (Омбудсмен)	12,4	16,6	33,7	8,4	28,9	13,1
ЗМІ України	12,2	23,7	45,7	8,5	9,8	18,3
ЗМІ Росії	54,8	25,1	5,7	1,7	12,8	-72,5
Національний банк України	21,8	30,5	25,3	3,6	18,8	-23,4
Комерційні банки	29,5	36,4	14,9	2,8	16,3	-48,2
Профспілки	18,1	27,8	22	3,7	28,3	-20,2
Політичні партії	25,6	40,8	14,7	3,1	15,7	-48,6
Громадські організації	12,2	21,1	46,8	3,8	16,1	17,3
Західні ЗМІ	15,3	21,9	32,9	4,5	25,5	0,2
Церква	9,9	15,7	41,5	23,1	9,8	39
Добровольчі батальйони	13	15,5	44,7	17,4	9,4	33,6
Волонтерські організації	8	13,1	50,8	19,1	9	48,8

Взято із: *Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків.* (11 листопада 2019) В Разумков Центр.

Отримано з: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-2>

Таблиця 2.

Соціальні інституції, яким довіряють мешканці України	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (вересень 2019)	2019 (жовтень)	2019 (листопад)
ЗСУ	34,3 %	43,3 %	39,7 %	45,3 %	45,8 %	57,3 %	57,2 %	74%	75%	70,3%
Волонтери				57,6 %	51,4 %	66,7 %	65,2 %	69%	69%	69,9%
Добровольці						53,9 %	50%	62%	61%	62,1%
Церква	61,7 %	64,5 %		58,8 %	76,2 %	64,4 %	61,1 %	63%	61%	64,6%

Президент України	21,9%	34%	33,9%	16,8	16,8%	24,8%	13,8%	79%	70%	68,2%
Українські ЗМІ		56,1%		32,3%	32,3%	48,3%	41,%	56%	56%	47,2%
Російські ЗМІ		28,5%		4%			5,2%			5,8%

Дані за наслідками соціопитувань центра Разумкова (із 2015 року) взято звідси:

за 2012 рік - <https://dif.org.ua/article/sotsiologi-za-doviroyu-v-suspilstvi-posili-druge-mistse-pislya-tserkvi-vodnochas-im-ukraintsi-doviryayut-bilshe-nizh-politikam-i-zmi>;

за 2013 рік - <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>;

за 2014 рік - <https://thebabel.com.ua/news/23414-opituvannya-za-5-rokiv-ukrajinci-vdvichi-bilshe-doviryayut-armiji-ale-zneviris-u-vladi-policii-ta-suddyah>;

за 2015 рік - https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/62219/;

за 2016 рік - https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/63392/;

за 2017 рік - https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/68726/;

за 2018 рік - <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv>, http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf;

за 2019 рік - (вересень) <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady>,

(ЖОВТЕНЬ) <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv>,

(ЛИСТОПАД) <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-2>

Список літератури

Горкуша, О. (2017а). Міжконфесійний діалог в сучасній Україні. *Українське релігієзнавство. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України*, 83, 45-60.

Горкуша, О. (2017b) Християнські церкви незалежної України в їх функціональності на зрізі громадянської та церковної ідентичності. В А.Колодний, Л.Филипович (ред.) *Функціональність релігії: Український контекст*. Київ: УАР, 150-204.

Громадська думка: підсумки 2013 року. (27 грудня 2013) Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Отримано з <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>

Держава і Церква в Україні – 2019: Підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали) (2019). Бібліотека Центру Разумкова. Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» 14 листопада 2019 р. за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Київ, 70.

Держава і Церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали) В Разумков Центр. Отримано з http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf

Довіра громадян України до суспільних інститутів (06 липня 2018) Разумков Центр. Отримано з <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv>

Довіра громадян України до суспільних інститутів. (2018) Центр Разумкова. Отримано з http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf

Бекешкіна, Ірина (2019) *Довіру українців треба заслужити, вона у нас не апріорна*. Інтерв'ю В Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва від 8 січня 2019. Отримано з <https://dif.org.ua/article/irina-bekeshkina-doviru-ukraintsiv-treba-zasluzhiti-vona-u-nas-ne-apriorna>

Круглий стіл "Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр." (2018). Разумков Центр.

Отримано з

<http://razumkov.org.ua/novyny/kruhlyi-stil-osoblyvosti-relihiinoho-i-tserkovnorelihiinoho-samovyznachennia-ukrainskykh-hromadian-tendentsii-20102018rr>

Круглий стіл "Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин" (2019) В Разумков Центр.

Отримано з

<http://razumkov.org.ua/novyny/kruglyi-stil-religiia-i-vlada-v-ukraini-problemy-vzaiemovidnosyn>

Мельник, Олена (21 грудня 2018) *Опитування: За 5 років українці вдвічі більше довіряють армії, але зневірилися у владі, поліції та суддях*. Отримано з <https://thebabel.com.ua/news/23414-opituvannya-za-5-rokiv-ukrajinci-vdvichi-bilshe-doviryayut-armiji-ale-zneviris-u-vladi-policii-ta-suddyah>

Найбільше українці довіряють волонтерам, Церкві та військовим (24 жовт. 2017). РІСУ. Отримано з https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/68726/

Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр. (інформаційні матеріали)

Отримано з

http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади (17 вересня 2019) В Разумков Центр.

Отримано з

<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady>

Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків. (14 листопада 2019) В Разумков Центр.

Отримано з

<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-2>

Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків. (11 жовтня 2019) В Разумков Центр.

Отримано з

<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv>

Соціологи за довірою в суспільстві посіли друге місце після церкви. Водночас їм українці довіряють

більше, ніж політикам і ЗМІ. (31 травня 2012). В Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Отримано з <https://dif.org.ua/article/sotsiologi-za-doviroyu-v-suspilstvi-posili-druge-mistse-pislya-tserkvi-vodnochas-im-ukraintsi-doviryayut-bilshe-nizh-politikam-i-zmi>

Українці найбільше довіряють волонтерам, силовикам і Церкві (13 травня 2016) РІСУ. Отримано з https://risu.org.ua/ua/index/all_news/communty/social_questioning/63392/

Филипович, Л., Бодак, В. (2014). Міжрелігійний діалог як засіб толерантизації міжконфесійних відносин. В *Толерантність міжконфесійних відносин як умова стабільного розвитку України*. Запоріжжя: ЗДІА, 68-72.

Филипович, Л. (2015). Актуальність міжрелігійного діалогу в сучасній Україні. *Волинський благовісник. Богословсько-історичний науковий журнал ВПБА*, 3, 301-306.

Филипович, Л., Колодний, А. (2017). Науковий супровід державно-конфесійних відносин: досвід Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. В *25-річчя Української незалежності які історія релігійних свобод і світоглядного плюралізму: державні інституції та релігійні організації у пошуках моделей партнерства*. Збірник наукових матеріалів. К.: Дух і Літера, 175-188.

Функціональність релігії: український контекст. Монографія. За редакцією професорів А.Колодного та Л.Филипович (2017). Київ: УАР. 339.

Церкві та волонтерам українці довіряють найбільше, а ставлення до уряду катастрофічно погіршується. (19 січня 2016) РІСУ. Отримано з https://risu.org.ua/ua/index/all_news/communty/social_questioning/62219/

References

Horkusha, O. (2017a). Interfaith Dialogue in Contemporary Ukraine. *Ukrainian religious studies. Bulletin of the Ukrainian Association of Religious Experts and Branch of Religious Studies of the GS Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine*, 83. Kyiv, 45-60.

Horkusha, O. (2017b). Christian Churches of Independent Ukraine in Their Functionality at the

Cross-section of Civic and Church Identity. In Edited by Professors A. Kolodnyi and L. Fylypovych. *Functionality of Religion: The Ukrainian Context. Monograph*. Kyiv-UAR, 150-204.

Public opinion: 2013 results. (December 27, 2013). Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>

The State and the Church in Ukraine - 2019: Results of the year and prospects for the development of relations (information materials) (2019). Razumkov Center Library. Information materials prepared for the regular session of the permanent roundtable "Religion and Power in Ukraine: Relationship Issues" on November 14, 2019 with the assistance of the Konrad Adenauer Foundation Representation in Ukraine. Kyiv. 70.

The State and the Church in Ukraine-2019: results of the year and prospects for the development of relations (information materials) At Razumkov Center. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf

The confidence of Ukrainian citizens in public institutions (July 06, 2018). Razumkov Center. Retrieved from: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-dosuspilnykh-instytutiv>

The confidence of Ukrainian citizens in public institutions (2018). Razumkov Center. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_en.pdf

Bekeshkina, I. (2019). *Ukrainians need to be trusted, they are not a priori*. Interview with the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, January 8, 2019. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/irina-bekeshkina-doviru-ukraintsi-treba-zasluzhiti-vona-u-nas-ne-apriorna>

Round Table "Features of Religious and Church-Religious Self-Determination of Ukrainian Citizens: Trends 2010-2018" (2018). The Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/novyny/kruhlyi-stil-osoblyvosti-relihiinoho-i-tserkovnorelihiinoho-samovyznachennia-ukrainskykh-hromadian-tendentsii-20102018rr>.

Roundtable "Religion and Power in Ukraine: Relationship Problems" (2019). Razumkov Center.

Retrieved from

<http://razumkov.org.ua/novyny/kruglyi-stil-religiia-i-vlada-v-ukraini-problemy-vzaiemovidnosyn>

Melnyk, Olena (December 21, 2018). *Poll: In 5 years, Ukrainians have twice as much confidence in the army, but have lost power in the authorities, police and judges.*

Retrieved from

<https://thetabel.com.ua/news/23414-opituvannya-za-5-rokiv-ukrajinci-vdvichi-bilshe-doviryayut-armiji-ale-zneviris-u-vladi-policii-ta-suddyah>

Most of all Ukrainians trust volunteers, the Church and the military (October 24, 2017). RICE. Retrieved from

https://risu.org.ua/en/index/all_news/community/social_questioning/68726/

Features of religious and church-religious self-determination of Ukrainian citizens: trends 2010-2018. (background material) Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

Assessment by the citizens of the situation in the country and the activities of the authorities (September 17, 2019) At Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady>

Citizens' assessment of the situation in the country and the activities of the authorities, the level of trust in social institutions and politicians. (November 14, 2019) At Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-2>

Citizens' assessment of the situation in the country and the activities of the authorities, the level of trust in social institutions and politicians. (October 11, 2019) The Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv>

Sociologists, after trust in society, came second after the church. At the same time, Ukrainians trust them more than politicians and the media. (May 31, 2012). The Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Retrieved from

[https://dif.org.ua/article/sotsiologi-za-doviroyu-v-suspilstvi-posili-druge-mistse-pislya-tserkvi-](https://dif.org.ua/article/sotsiologi-za-doviroyu-v-suspilstvi-posili-druge-mistse-pislya-tserkvi-vodnochas-im-ukraintsi-doviryayut-bilshe-nizh-politikam-i-zmi)

[vodnochas-im-ukraintsi-doviryayut-bilshe-nizh-politikam-i-zmi](https://dif.org.ua/article/sotsiologi-za-doviroyu-v-suspilstvi-posili-druge-mistse-pislya-tserkvi-vodnochas-im-ukraintsi-doviryayut-bilshe-nizh-politikam-i-zmi)

Ukrainians most trust the volunteers, security officers and the Church (May 13, 2016) at RISU. Retrieved from

https://risu.org.ua/en/index/all_news/community/social_questioning/63392/

Fylypovych, L., Bodak, V. (2014). *Interreligious Dialogue as a Means of Tolerating Interfaith Relations. In Tolerance of interfaith relations as a condition for stable development of Ukraine.* Zaporizhye: ZDIA, 68-72.

Fylypovych, L. (2015). *The relevance of inter-religious dialogue in contemporary Ukraine. Volyn evangelist. Theological and Historical Scientific Journal*, 3, 301-306.

Fylypovych, L., Kolodnyi, A. (2017). *Scientific Support for State-Confessional Relations: Experience of the Department of Religious Studies at the Skovoroda Institute of Philosophy. NAS of Ukraine. In 25th Anniversary of Ukrainian Independence, what is the history of religious freedom and worldview pluralism: state institutions and religious organizations in search of models of partnership. Collection of scientific materials.* Kyiv: Spirit and Letter, 175-188.

Functionality of Religion: The Ukrainian Context. Monograph. Edited by Professors A. Kolodnyi and L. Fylypovych. (2017). Kyiv: UAR.

Ukrainians are most trusted in the church and volunteers, and the attitude towards the government is worsening. (January 19, 2016) RISU. Retrieved from https://risu.org.ua/en/index/all_news/community/social_questioning/62219

УДК 2:6+2-65+2-67::2-78

Віта Титаренко
Людмила Филипович

***Проблемні аспекти
 міжконфесійних та державно-
 конфесійних відносин у сучасній
 суспільно-політичній ситуації
 в Україні***

Анотація. В даній статті розглядається суспільно-політична ситуація в Україні в її міжконфесійних та державно-конфесійних аспектах і проблемних зрізах. Автори обґрунтовують пов'язаність суспільно-політичної ситуації з безпекою України, аналізують наслідки російської агресії, зокрема в гуманітарній сфері, де релігія перетворюється на елемент гібридної війни. Релігійна складова проявляється у прагненні країни-агресора зберегти Україну в орбіті своїх інтересів, зробивши її частиною «руського мира».

Авторами виокремлено і обґрунтовано зовнішні і внутрішні ризики, які утримують в собі потенцію зміни вектору руху релігійної ситуації в країні. Визначена її природа, структура, функціональність тощо.

На основі широкого статистичного матеріалу, представленого у 2019 соціологічної службою Центру Олександра Разумкова, досліджено зміни в суспільно-релігійній свідомості українців, констатовано її залежність від впливу військового конфлікту на Сході України та анексії Криму, проаналізовано зміни у церковно-конфесійному самовизначенні громадян, зокрема тих, хто відносить себе до православ'я. В контексті церковно-конфесійних змін, які характеризуються зменшенням авторитету УПЦ (МП) і кількості її вірних,

проаналізовано розроблені в РПЦ церковні технології перешкоджання переходів громад до ПЦУ та дестабілізації міжконфесійних і державно-конфесійних відносини.

Досліджуючи пошук/конституювання/відновлення українськими церквами своєї ідентичності в сучасних умовах, авторами виокремлюються явища глобального характеру та внутрішні чинники, під впливом яких відбувається поступова «кристалізація» цієї ідентичності.

В контексті загальної парадигми релігійної свободи, в рамках якої здійснюється дослідження, встановлені об'єктивні передумови, які мають забезпечити країні необхідні для демократичної держави стандарти релігійної свободи (реальний релігійний плюралізм, традиційно толерантне ставлення українців до представників різних віросповідань, відсутність потужних конфесійних конотацій в колективній українській ідентичності), існуючі ризики для реалізації релігійної свободи.

Ключові слова: релігія, політика, церква, ідентичність, суспільні ризики, релігійна свобода, державно-конфесійні відносини, міжконфесійні відносини, релігійна ситуація, суспільно-політична ситуація.

Vita Tytarenko
Liudmyla Fylypovych

***Problematic aspects of
 interdenominational and state-
 denominational relations in the
 current socio-political situation
 in Ukraine***

Abstract. This article examines the socio-political situation in Ukraine in its

interconfessional and state-confessional aspects and problems.

The article substantiates the connection between the socio-political situation and security in Ukraine, analyzes the effects of Russian aggression, particularly in the humanitarian sphere, where religion becomes an element of hybrid warfare. The religious component is manifested in the desire of the aggressor country to keep Ukraine in the orbit of its interests, making it part of the "Russian world".

The authors identify and substantiate the external and internal risks that hold the potential to change the vector of movement of the religious situation in the country, determine its nature, structure, functioning and so on.

Based on wide statistical material presented by the sociological service of the Oleksandr Razumkov Center, the changes in social and religious consciousness were investigated, its dependence on the influence of the military conflict in the East of Ukraine and annexation of the Crimea were analyzed, the changes in the attitude of the religious community. Modern Church-confessional changes are characterized by a decrease in the authority of the UOC (MP) and the number of its believers. Therefore, the technologies of the UOC (MP) (more precisely the ROCinU), which hinder the transition of the UOC (MP) communities to the OCU and the destabilization of interdenominational and state-denominational relations, are studied.

Investigating the search / constitution / restoration of the identity of Ukrainian churches in modern conditions, the authors highlight the phenomena of a global nature and internal factors, under the influence of which a gradual "crystallization" of this identity takes place.

In the context of the general paradigm of religious freedom within which the research is conducted, objective prerequisites have been

established. It should provide the country with the standards of religious liberty and religion that are necessary for a democratic state (real religious pluralism, traditionally tolerant attitude of Ukrainians from representatives of different denominations, in the collective Ukrainian identity) and the risks involved in the exercise of religious freedom.

Keywords: Religion, Politics, Church, Identity, Social risks, Religious freedom, State-denominational relations, Interdenominational relations, Religious situation, Socio-political situation.

Постановка проблеми. Релігія і публічна політика в сучасній суспільно-політичній ситуації тісно пов'язана з безпекою України. Ціла низка факторів – історичних, географічних, зовнішньо- та внутрішньополітичних - у своїй різноманітній комбінації спричиняють перешкоджання динамічній рівновазі в країні та піддають її постійним загрозам та ризикам.

Особливо ці питання актуалізувалися й загострилися останнім часом, після здійснення практичних кроків конституювання та поступового визнання автокефалії Православної Церкви України. Необхідність наукового аналізу та суспільного усвідомлення існуючого потужного протистояння з боку РПЦ та УПЦ (МП) демократичним процесам в Україні загалом та її релігійному сегменту зокрема, постійно продукуються в експертному середовищі, але не всі аспекти і форми цієї опозиції досліджені. Понад те, науковці, попри необґрунтовані закиди в порушенні принципів толерантності і об'єктивності, які найчастіше лунають з боку структур, близьких до УПЦ (МП), РПЦ та підпорядкованим їм ЗМІ [Кулакевич 2020], інформують суспільство про деструктивний

вплив Росії з використанням структур Московського патріархату в гібридній війні, про загрози національній безпеці України з боку релігійних структур. Науковці Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Інституту стратегічних досліджень та інших установ і організацій, в своїх інтерв'ю, коментарях щодо надання автокефалії Православній Церкві України та її поступового визнання з боку Вселенського православ'я, піднімають питання про можливі і реальні ризики для українського суспільства в релігійному контексті. Ці проблемні аспекти знайшли своє висвітлення в колективній науковій праці [Релігійна безпека 2019], матеріалах конференцій і круглих столів, окремих публікаціях науковців тощо.

Мета даної статті полягає у з'ясуванні взаємозв'язку релігійної і безпекової складової в публічній політиці сучасної України в умовах агресії з боку РФ, обґрунтуванні зовнішніх і внутрішніх ризиків, здатних змінити вектор руху релігійної ситуації, визначенні їх природи, структури та можливого розгортання.

Основний виклад. Запропонована стаття є продовженням попереднього матеріалу, який надрукований в №22-23 журналу «Релігійна свобода» у 2019 році. Вона була підготовлена в межах виконання НДР «Публічна політика у сфері релігії як фактор консолідації українського суспільства» Національної академії державного управління при Президентові України, номер державної реєстрації — 0119U100769. Основні ідеї та результати дослідження були апробовані на конференціях, де обговорювана тематика, що стосувалася безпекових питань, питань ризиків суспільно-політичної ситуації в країні,

ризиків у міжконфесійних, державно-конфесійних відносинах тощо і частково знайшло висвітлення у виданнях матеріалів конференцій [Титаренко 2019а; Филипович 2019а; Релігійна свобода 2019].

Запропонований напрямок дослідження, зважаючи на його актуальність, неоднозначність і гостроту в суспільному бутті, вимагає від релігієзнавців виваженого розгляду і аналізу.

Означимо важливий, на наш погляд, методологічний аспект таких релігієзнавчих розвідок. За визначенням польського дослідника А.Бронка, у дослідженнях неможлива абсолютна об'єктивність і в такому випадку, важливою постає саме роль методологічних досліджень, як місця зустрічі конкуруючих точок зору [Бронк 2011: С.85–98]. Ускладненість же, беззасновкового релігієзнавства, таким чином, полягає в тому, що релігієзнавець, так чи інакше, але керується певними культурними, релігійними, світоглядними або ідеологічними інтересами при інтерпретації релігійних явищ в ході здійснюваного дослідження [Там само]. В результаті уможливорюється деяка редукція релігійних явищ. Автори свідомі очевидністю проблеми об'єктивності наукового релігієзнавчого аналізу суспільної дійсності, але спираються на дослідницьку позицію, відповідно до якої «текстуру дійсності можна вловити лише за допомогою особистого досвіду, а об'ємність – глибиною обізнаності з предметом та його специфікою» [Майдан церква 2014 : 8]. Зазначимо також, що поділяємо думку української релігієзнавиці О.Горкуші в тому, що «інтерпретативно-інформаційна опосередкованість, темпорально-просторова й культурно-світоглядна дистанційованість» не повинні підмінювати дійсність як предмет аналізу і

прогнозування «ідеологічно звіреним і контекстуально сформованим» симулякром [Майдан церква 2014 : 10].

Відтак експерти-релігієзнавці, досліджуючи міжконфесійні та державно-конфесійні відносини у суспільно-політичній ситуації в Україні, звертають увагу на наявність небезпек/ризиків, пов'язаних з релігійною сферою [Релігійна безпека 2019]. Розуміючи під ризиком характеристику ситуації, що має невизначеність результату, але при цьому, з обов'язковою наявністю в ньому (результаті) несприятливих наслідків, виокремимо зовнішні і внутрішні ризики. До зовнішніх ризиків віднесемо такі:

- агресія Росії проти України (що проявилася в анексії Криму та військових діях на Сході України);
- ситуація гібридної війни, яка ведеться на різних рівнях і в різних формах;
- протидія Москви ініціативам Вселенського патріархату не тільки в питанні утвердження незалежної Православної Церкви України, але і в стратегічному прагненні «перформатувати» світове православ'я згідно з власними імперськими інтересами. Відтак, історичні суперечності між цими двома світовими православними центрами дійшли свого апогею у справі надання/отримання Томосу-2018 і проявляються в Україні через внутріправославні конфлікти між УПЦ (МП) і УПЦ КП та УАПЦ (до 2018), а тепер між УПЦ (МП) та ПЦУ.
- особливості конфесійної мапи України, які проявляються в її православної домінанті, що при порушенні прозорості та балансу публічної політики і публічної релігії можуть нести загрозу безпековій сфері країни, попри відсутність потужних конфесійних коннотацій українців [Єленський 2019];
- поширення антиукраїнських світських і релігійних ідеологій і теорій («русский мир», «святая Русь», «історическая Русь», «богоносний руский народ», «вселенська місія Великої Росії», євразійство, панславизм тощо);
- Україна стала, окрім іншого, об'єктом ідеологічної агресії, коли ззовні нав'язуються агресивні стереотипи на кшталт: греко-католики – уніати, прибічники Ватикану, православні ПЦУ (раніше УПЦ КП та УАПЦ) – розкольники, віровідступники; протестанти – сектанти тощо.
- наявність інших конкуруючих релігійних центрів (мусульманських – турецьких, іранських, арабських тощо, іудейських, китайських, корейських, японських, індійських, новорелігійних тощо), які розігрують українську карту для власного зиску;
- зацікавленість і часом втручання в релігійні справи політичних центрів (Вашингтона, Кремля, Варшави, Стамбулу, Брюсселю, Парижу, Берліну, Пекіну тощо), які демонструють свою зацікавленість релігійними орієнтаціями українців.
- Але крім цих зовнішніх, велику роль грають внутрішні чинники, які виступають як ризики, неврахування яких, може зіграти навіть вирішальну роль у зміні напрямку руху релігійної ситуації. Ці внутрішні ризики породжені різними за своєю природою, але пов'язаними між собою проблемами: загальносуспільними і власне релігійними проблемами. Загальносуспільний ризик утримує в собі, на нашу думку, й функціонування в найближчому майбутньому Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (зат-

вердження Положення про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті та внесення змін до Положення про Міністерство культури України було прийнято Постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 812). Така служба, створювана з метою підвищення ефективності державної політики, спрямованої на утвердження суспільної злагоди, створення рівних умов для розвитку етнічних та релігійних спільнот України тощо, за умови зміни форми політичної влади в країні у бік авторитаризму й нехтування європейськими демократичними цінностями, здатна призвести до зміни у державно-конфесійних та міжконфесійних відносинах в країні, порушивши баланс відносин та дестабілізуючи їх.

- В свою чергу, також до загальносуспільних ризиків нами віднесено [Гитаренко 2019a]:
- втрату українцями ціннісних смислів свого існування, перемога домінуючого малоросійства;
- внутрішній розбрат і ворожнеча, розкол, поділ між прихильниками «української України», дезінтеграція суспільства, культивування емоційного хаосу;
- невизначеність власної ідентичності, що проявляється у ставленні до української мови як державної, до Томосу як виразу нової релігійної ідентифікаційної матриці, утвердження автокефальності й самодостатності;
- замовність і ангажованість українських ЗМІ і як наслідок – викривлена, неправдива інформація, або й відверта дезінформація, спрямовані на некритичне сприйняття аудиторією.

До другої групи ризиків – внутрішніх – відносяться:

- проблеми постановня ПЦУ, які пов'язані з дією закону 4128-д від 16.01.2019 щодо можливості зміни підлеглості релігійних організацій та складнощі його реалізації на місцях;
- законсервованість й патерналізм великої маси віруючих, орієнтованих на Москву і Росію;
- інертність українського православного середовища в здатності переорієнтації на нову парадигму «відкритого православ'я», зумовлена слабким ресурсом православних церков, внутрішньо інституційними протистояннями; особистісним фактором деяких релігійних лідерів; формальністю міжрелігійного діалогу;
- мовчазна невідпорність українських греко-католиків на тиск з боку Ватикану, який не визнає війни на сході України як агресії з боку Росії і закликає Україну до примирення з ОРДЛО;
- прихильність більшості протестантських церков до концепції євразійства, що є фантомними болями радянського минулого, коли всі жили в «гуртожитку» СРСР;
- невиразність позиції іудейських об'єднань щодо незалежності України в її відстоюванні своїх національних і державних інтересів;
- відсутність єдиного підходу мусульманських управлінь України, крім ДУМУ «УММА», до російської агресії і окупації частини територій на Сході України та анексії Криму;
- орієнтація деяких рідновіровських течій на ідеї панславізму;
- пріоритет більшості неоорієнталістських течій на цінностях материнської релігії Сходу, нехтування

власними традиціями, відстороненість від українського контексту;

- космополітична спрямованість більшості неорелігій, байдужість до українських проблем і реалій, обезцінення українського громадянства тощо.

Означені тенденції яскраво проявлені в суспільно-релігійній свідомості сучасних українців. Остання зазнала відчутного впливу військового конфлікту на Сході України, спровокованого РФ, останніх виборів і Президента, і Парламенту України, зокрема прямої чи прихованої участі в них антиукраїнських сил тощо. Вибори Президента України, як й інші вибори інших президентів в світі, продемонстрували появу нового типу політичного лідера – політичного симулякра, віртуального образу та формування нового типу релігійності – «вульгарного утилітаризму, помноженого на легковажний інфантилізм» [Горкуша 2019], породженого ситуацією постмодерну й глобалізації з одного боку, та українськими реаліями, з іншого. Матеріали соціологічного опитування дають нам цікаву аргументацію для таких висновків. Так, якщо в 2014 році фіксувалося певне підвищення рівня релігійності населення України, що відповідає механізму реакції громадської думки в стресових ситуаціях, то нині цей рівень зменшився (у 2014 році рівень релігійності досягав 76% – найвищий показник, починаючи з 2000 року, сьогодні – 66%) [Держава і Церква 2019: 10]. Досить відчутними стали зміни в аспекті церковно-конфесійного самовизначення громадян, які відносять себе до православ'я. Очевидно, що ці зміни пов'язані з тим, що УПЦ (МП) не засудила російську агресію, не визнала РФ країною-агресором і не відме-

жувалася від позиції Московського Патріархату. Природно, що такі настрої відобразилися на авторитеті УПЦ (МП) і кількості її вірних, яких вона втрачає з 2014 року.

Ситуація з постанням ПЦУ та її визнанням тісно пов'язані з бажанням православних парафій змінити своє юрисдикційне підпорядкування, що значно активізувало технології УПЦ (МП) (а точніше РПЦвУ) перешкоджання переходів громад до ПЦУ та посилила їх зусилля по дестабілізації міжконфесійних відносин. Тому варто зазначити, що внутрішні ризики для суспільно-політичної, безпекової й релігійної ситуації в Україні, здатні посилюватися, позаяк з боку УПЦ (МП) чиниться:

- морально-психологічний та фізичний тиск, направлені на зрив зборів релігійних громад з вирішення питання переходу до ПЦУ (а в разі позитивного ухвалення такого рішення – формування юридичного підґрунтя для його дискредитації). Про «летючі групи» Московського Патріархату із так званими загонами фізичного захисту, які не дають вірянам здійснити своє волевиявлення, неодноразово заявляв у своїх інтерв'ю народний депутат В.Єленський. Крім того, підключаються місцеві кримінальні елементи, застосовується фізичне насильство, погрози фізичної розправи, різні форми переслідування активістів – прихильників переходу до ПЦУ, широко практикується обман мирян місцевих релігійних громад (відберуть храм, служити буде неканонічний священник тощо);
- організація альтернативних/фіктивних зборів на підтримку УПЦ (МП) з подальшим використанням їх результатів для

пропагандистських заяв про переслідування і створення на цьому тлі негативного міжнародного резонансу з питань реалізації Україною релігійної свободи;

- залякування та морально-психологічний тиск на журналістів та представників держструктур (йдеться зокрема, про заяви настоятеля Києво-Печерської лаври митрополита Павла (Лебеда), що внаслідок його молитов на смерть (хвороби) деякі працівники музею Лаври згодом повмирили;

- «превентивна» реєстрація нових релігійних громад, що реалізується шляхом проведення зборів релігійної громади, як правило, спеціально підвезеними особами (в кількості не менше 10 осіб), які разом зі священником виступають засновниками новоствореної релігійної громади та подають місцевій владі документи для її реєстрації. У такий спосіб, по-перше, новостворена релігійна громада в особі її священника бере під свій контроль місцевий храм, по-друге, унеможливує перехід місцевої громади до ПЦУ. Таким чином, священник отримує можливість узурпувати місцевий храм, служити у ньому без згоди місцевих мешканців та формувати підконтрольну собі релігійну громаду.

Вищевикладене дозволяє констатувати, що виваженість публічної політики, де має домінувати верховенство права і повага до людської гідності, з одного боку, та колективна самоорганізація публічної релігії на рівні політичного суспільства, з іншого, здатні протистояти ризикам, пов'язаним з гібридними загрозами у гуманітарній сфері і сприяти стабільності, прогнозованості в сфері суспільно-релігійних відносин. Адже не можна допустити перетворення релігії та етнічні множинності на знаряддя дезінтеграції українсь-

кого суспільства, на інструмент нівеляції єдності громадян країни та нищення авторитету України на міжнародній арені. Україна по праву пишається високим рівнем релігійної свободи і злагодою між людьми різного етнічного та релігійного походження, позаяк в якісному, правовому вимірі українська держава стала однією з небагатьох посткомуністичних держав, де реалізована реальна демократія в релігійній сфері, створена модель поліконфесійного суспільства з ліберальним законодавством, принципами свободи релігії, відсутністю поняття «державна церква». Принагідно згадаємо результати опитування соціологічної служби Олександра Разумкова, де на питання про практику впровадження державної церкви в Україні (за прикладом деяких європейських країн - Великої Британії, Греції, де існують державні церкви) позитивно відповіли тільки 9,3% респондентів, негативно - 59,9%, не змогли відповісти 30,8% [Держава і Церква 2019: 10]. У своїй аргументації респонденти розділилися наступним чином: про те, що можлива практика державної церкви суперечить праву на свободу совісті і призводить до дискримінації віруючих інших церков заявили - 43,4%. Стверджували про те, що Україна є поліконфесійною і пріоритет будь-якої церкви призведе до надмірного напруження в міжцерковних та державно-церковних відносинах - 40,5% респондентів, інше - 7,2%, не визначилися з відповіддю - 9%. На питання: «Чи згодні Ви з тим, що відділення Церкви від держави і школи від церкви є необхідною умовою демократичності держави та забезпечення права особи на свободу совісті», ствердно відповіли 46,4%, негативно - 25,4%, вагалися з відповіддю - 28,1% [Там само].

В Україні присутні всі об'єктивні передумови, які й у подальшому мають забезпечити країні необхідні для демократичної держави стандарти релігійної свободи. Серед них – реальний релігійний плюралізм, традиційно толерантне ставлення українців до представників різних віросповідань, відсутність потужних конфесійних конотацій в колективній українській ідентичності:

- За участю низки міжконфесійних об'єднань утверджується міжконфесійна, міжрелігійна взаємодія і співпраця, що відбувається, без втручання державних структур, через механізми реалізації публічної політики (проте власні релігійні інтереси і ґрунт для міжконфесійних конфліктів зберігаються);
- Незважаючи на наявні проблеми в сфері релігійного життя та державно-конфесійних відносинах, ускладнених нинішньою ситуацією на Сході країни і в Криму, слід зазначити стійку тенденцію до утвердження свободи совісті, свободи релігії, свободи віросповідання на території, де діє українське законодавство;

Слід також, вказати на існуючі ризики для реалізації релігійної свободи, спровоковані зовнішньою агресією і спробами дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в країні, внаслідок чого:

- Свобода совісті може бути обмежена тільки в разі утиску свобод і права інших людей (але, такі обмеження повинні чітко визначатися законом і бути адекватними демократичному суспільству). Національна безпека забезпечується державою для всіх громадян, незалежно від їх релігійної приналежності. Отже, залишається можливість вимушених обмежень,

обумовлених необхідністю збереження національної безпеки, що може розцінюватися релігійними організаціями як дискримінація з боку держави або подаватися як обмеження релігійної свободи, що не є такими по факту.

- Наслідки насильницької інкорпорації низки релігійних громад Криму і Донбасу в російські релігійні структури, їх ізоляція від одновірців з України, а також від міжнародних контактів і підтримки.
- Після отримання автокефалії і визнання ПЦУ Елладською Церквою і Олександрійським Патріархатом, що знаменує собою процес офіційного визнання іншими помісними церквами ПЦУ, можна очікувати подальшого тиску і ескалації конфлікту між Вселенським Патріархатом і РПЦ. Така ситуація може мати наслідки для УПЦ (МП) – у формі канонічних обмежень на діяльність цієї конфесії на канонічній території ПЦУ.

Впродовж кількох років українська держава протистоїть намаганням розіграти релігійну карту у війні проти України, підірвати міжнаціональний мир і громадянський спокій всередині країни. Відтак в сучасних обставинах українські церкви шукають свою ідентичність, позаяк її формування відбувається під впливом низки явищ. В першу чергу, це явища глобального характеру та внутрішні чинники.

До першого ми відносимо:

- релігійний фундаменталізм, з одного боку, та релігійний індіферентизм – з іншого;
- позацерковна/позаінституційна релігійність («religion unchurched»);

- ре-індивідуалізм як активізація позаконфесійних та спонтанність особистих пошуків;
- етизація релігії як наслідок її функціональних обмежень;
- еклектичність релігійних уявлень та синкретичність сприйняття релігії, плюралізація релігійного простору тощо.

До другого:

- подолання радянської спадщини у сфері обмеження релігійних прав;
- неоднорідність православ'я і постання ПЦУ;
- військова агресія на Сході, анексія Криму;
- зрощеність політики і релігії, релігійної та безпекової сфер тощо.

Пошук своєї ідентичності українськими церквами в сучасній Україні виходить за рамки лише певних переконань та поглядів, а виступає потужним стимулом до активних дій віруючих, оприявлених не тільки у релігійній сфері, але й через публічну політику.

Тривалий час УПЦ КП – предтеча ПЦУ, прагнула бути як УПЦ (МП), а чи ж, як РПЦ, а нині постало нове завдання, прямо протилежне – як не стати подібним до РПЦ чи УПЦ (МП), а запропонувати нову модель Церкви – відкритої, сучасної, європейської, яка готова вступати в діалог з іншими православними церквами, з іншими релігіями, із світськими світоглядами та ідеологіями. Подібне завдання стоїть, так само й перед іншими релігійними інституціями, що діють в сучасних українських реаліях.

Автори прийшли до **висновку**, що сучасна суспільно-політична ситуація в Україні вимагає нового формату спілкування між її суб'єктами. Такий формат повинен характеризуватися відкритістю й

прозорістю, ставати платформою взаємодій та вироблення суспільних інтересів, набувати значимості у формулюванні спільних задач та цілей.

Отже, врахування в публічній політиці, державно-конфесійних та міжконфесійних відносинах таких складових, як: а) виваженість публічної політики, де має домінувати верховенство права і повага до людської гідності; б) потенціал колективної самоорганізації релігії на рівні політичного суспільства; в) оперття на об'єктивні передумови забезпечення стандартів релігійної свободи і віросповідань; г) врахування існуючих ризиків для її реалізації – сприятиме динамічній рівновазі українського суспільства, більшій прогнозованості суспільно-релігійних відносин та протистоянню гібридним загрозам у гуманітарній сфері.

Список літератури

Бронк, А. (2011). О причинах невозможности безпредпосылочного и в этом смысле объективного изучения религии В *Вестник ПСТГУ: Богословие. Философия*. Вып. 5 (37), 85–98.

Горкуша, О. Прес-конференція на тему: «Релігійна безпека/небезпека України». – Главком, 9 квітня 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/Glavcom.ua/videos/410026953158687/>

Держава і Церква в Україні - 2019: Підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали) (2019), Київ: Razumkov centre. 70 с.

Єленський, В. (2019, Вересень 10). *Втручатися не можна ігнорувати, Або що робити державі з релігійною політикою?* Отримано з вебсайт: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/author_columns/vyelenskyi_column/77102/

Кулакевич, Е. (2020, январь 13). *Наука разжигать: как работают украинские религиоведы*. Отримано з вебсайту: <https://spzh.news/en/zashhita-very/67790-nauka-razzhigaty-kak-rabotajut-ukrainskije-religiovedy>

Майдан і церква: Хроніка подій та експертна оцінка. За заг. ред. д-ра.філос. наук Л.Л.Филипович і канд.філос. наук О.В.Горкуші (2014). К.: Самміт-Книга, 656 с.

Релігійна безпека/небезпека України (2019). 36 наук.праць і матеріалів. За ред.проф.А.Колодного. Київ: УАР. 316 с.

Титаренко, В.В., Филипович, Л.О. (2019). Викилики для релігії і суспільства в контексті політичних публічних процесів. В *Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (Хмельницький, 2019)*/за ред. Заславської О.О., Посвістак О.А., Ювсечка Я.В. Хмельницький, 96-99.

Титаренко, В.В., Филипович, Л.О. (2019). Публічна політика і публічна релігія в парадигмі релігійної свободи. *Релігійна свобода*, №22-23, 44-56.

Филипович, Л.О., Титаренко, В.В. (2019b). Публічна релігія і публічна політика в Україні: зовнішні та внутрішні ризики. В *Інституалізація публічного управління в Україні в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних викликів: матеріали щорічн. Всеукр.наук.-практ.конф.за міжнар.участю: у 5 т. / за заг.ред. А.П.Савкова, М.М.Білінської, О.М.Петроє. (с.107-109). Київ: НАДУ, т.2.*

<https://spzh.news/en/zashhita-very/67790-nauka-razzhigaty-kak-rabotajut-ukrainskije-religiovedy>

Religious security / danger of Ukraine (2019). Collection of scientific works and materials. According to Prof. A. Kolodny. Kyiv: UAE. 316 p.

State and Church in Ukraine - 2019: Summaries of the year and prospects for relationship development (Information Materials) (2019), Kyiv: Razumkov center. 70 c.

The Square and the Church: Chronicle of events and peer review (2014). For the title. ed. Ph.D. Sciences LLFiliipovich and Ph.D. OV Gorkushi. K.: Summit Book, 656 p.

Tytarenko, V.V., Fylypovych, L.O. (2019). Challenges for religion and society in the context of political public processes. In *Society, state, and the Church in the spectrum of interdisciplinary studies: coll. materials international. Research practice conference (Khmelnitsky, 2019)* / ed. Zaslavska O.O., Posvistak O.A., Yuvsechka Y.V. Khmelnitsky, 96-99.

Tytarenko, V.V., Fylypovych, L.O. (2019). Public policy and public religion in the paradigm of religious freedom. *Religious Freedom*, 22-23, 44-56.

Fylypovych, LO, Tytarenko, VV (2019b). Public religion and public policy in Ukraine: external and internal risks. In *Institutionalization of public management in Ukraine in the context of European integration and globalization challenges: materials annual. All-Ukrainian scientific-practical conf. for international participation: in 5 volumes / for total number AP Savkova, MM Bilynska, OM Petroy. (p.107-109). Kyiv: NADU, vol.2.*

Yelensky, V. (2019, September 10) *Intervention cannot be ignored, or what can a state with religious policy do?* Retrieved from website: https://risu.org.ua/index/expert_thought/author_s_columns/vyelenskyi_column/77102/

References

Bronck, A. (2011). On the reasons for the impossibility of an unprecedented and in this sense objective study of religion In *Vestnik PSTGU: Theology. Philosophy. Issue 5* (37). 85-98.

Gorkusha, O. Press Conference on the topic «Religious Security / Danger of Ukraine». - Glavcom, April 9, 2019 [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.facebook.com/Glavcom.ua/videos/410026953158687/>

Kulakevich, E. (2020, Jan 13). *Science Kindle: How Ukrainian Religious Workers*. Retrieved from:

УДК 2:6+2-65+2-67::2-78

Юлія Шаповал

*Модель світської держави
і політика секуляризму
в Казахстані:
сучасні виклики*

Юлия Шаповал

*Модель светского государства
и политика секуляризма
в Казахстане: современные
вызовы.*

Аннотация: Статья фокусируется на эволюции политики секуляризма, осуществляемой в Казахстане со времени обретения независимости. Как определенный этап, отмечается либеральность Закона «О свободе совести и религиозных объединениях», принятого одним из первых в январе 1992. Последующий переход от мягкого проведения границ между религиозным и светским к более жесткому государственному регулированию отмечается в 2011 году - поворотном для модели секуляризма в Казахстане. Был принят новый Закон Республики Казахстан (РК) «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». Актуализируется проблема религиозной радикализации и религиозной экстремизма - если до 2000-х годов религиозный радикализм в Казахстане был преимущественно импортированным, то в 2003-2004 годах появились признаки появления так называемого «homegrown» терроризма. Ситуация в последствии усугубилась переездом молодых людей, граждан Казахстана в зону военных действий и их

вступлением в ряды боевиков, под эгидой «хиджры в Исламское государство».

Как реакция, была принята Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013-2017 годы, в рамках реализации которой была развернута работа по профилактике вовлечения людей в радикальную религиозную идеологию. Однако, свидетельством недостаточности и эффективности принимаемых государством мер, как и острой необходимости переосмысления факторов радикализации, стал особенно активный выезд граждан Казахстана в «Исламское государство» с 2014 по 2016 год.

В результате проведения операций Жусан - 1, Жусан - 2, Жусан - 3 в Казахстан были возвращены женщины с детьми из Сирии, что можно определить, как очередной вызов модели секуляризма в Казахстане, заставляющий переосмыслить весь прошлый опыт светскости, с целью найти им место в светском государстве. В статье определяются несколько категорий вернувшихся женщин, рассматриваются проблемы, связанные с реабилитацией данных женщин и их ресоциализацией, анализируется опыт Казахстана в этой сфере.

Ключевые слова: светское государство, секуляризм, дерадикализация, реабилитация, ре-социализация

Yuliya Shapoval

*The model of the secular state
and the politics of secularism
in Kazakhstan: modern challenges*

Abstract: The article focuses on the evolution of secularism policy pursued in Kazakhstan since independence. The liberal Law "On Freedom of Conscience and Religious Associations", adopted by one of the first in January 1992, is defined as the initial stage.

The next stage is the transition from a soft border between religiosity and secularism to more stringent state regulation. Such turn for the secularism model in Kazakhstan was noted in 2011. At this stage in the evolution of the politics of secularism, a new Law of the Republic of Kazakhstan (RK) on Religious Activities and Religious Associations was adopted. At this time, the problem of religious radicalization and religious extremism is becoming more relevant. Even before the 2000s, religious radicalism in Kazakhstan was predominantly imported, and in 2003-2004 there were signs of the emergence of the so-called "homegrown" terrorism. The situation was aggravated after the move of young people, citizens of Kazakhstan to the war zone in Syria by their entry into the ranks of militants, under the auspices of the "Hijra to the Islamic State." As a definite reaction, the State Program on Combating Religious Extremism and Terrorism in the RK for 2013-2017 was adopted. As part of the implementation of this program, work has been launched to prevent the involvement of people in radical religious ideology. However, measures taken by the state were insufficient and ineffective. A particularly active departure of citizens of Kazakhstan to the "Islamic State" took place from 2014 to 2016. Therefore, the state faced an urgent need to rethink the factors of radicalization.

As a result of operations Zhusan - 1, Zhusan - 2, Zhusan - 3, women with children

from Syria were returned to Kazakhstan, which are another challenge to the secularism model in Kazakhstan. They force to rethink all past experience of secularism, with the aim of finding a place for these women in a secular state. The article identifies several categories of returning women, examines the problems associated with the rehabilitation of these women and their re-socialization, analyzes the experience of Kazakhstan in this area.

Keywords: Secular state, Secularism, De-radicalization, Rehabilitation, Re-socialization

Постановка проблемы: В Казахстане со времени обретения независимости реализуется модель светского государства и политика секуляризма. В понимании секуляризма мы будем исходить из концепта секуляризма Х. Казанова [Cazanova 2011: 66-71]. Во-первых, политический секуляризм не является антирелигиозным, но вполне может допускать функционирование религии, рассматривая ее как содержащую моральные нормы, гуманистические принципы, нравственный потенциал. Как отмечает Х. Казанова, необходимо говорить не о дихотомии между религиозной и светской сферой, но об их динамическом взаимодействии. Во-вторых, секуляризм, в основе которого лежит отделение государства от религии, стремится ограничить религию, заключить ее в определенные границы «собственно религиозного», и сохранить публичную сферу свободной от религии. Таким образом, вопрос о секуляризме как политическом проекте – это вопрос о границах между светским и религиозным, как они проведены. В целом, современный секуляризм имеет многообразные исторические формы, т.е. различ-

ные нормативные модели отделения государства от религии, обусловленные историческим опытом взаимоотношения государства и религии, национальными ценностями и культурой: от более жестких форм секуляризма (Франция) до более мягких (США, Великобритания).

Целью данной статьи является анализ особенностей политики секуляризма, осуществляемой в Казахстане в контексте возвращения женщин из Сирии (операции Жусан 1,2,3 в 2019 году) и их реабилитации, как современного вызова, заставляющего переосмыслить опыт «светскости».

Основное изложение материала. Обратимся к модели секуляризма, реализуемой в Казахстане. Необходимо отметить, что модель секуляризма в Казахстане претерпела эволюцию на протяжении периода независимости и продолжает развиваться. Становление секуляризма было частью процесса национального строительства и одним из первых законов, принятых независимым государством Республикой Казахстан, был Закон «О свободе совести и религиозных объединениях» (январь 1992). Закон был либеральным и оставлял широкую сферу для религиозной деятельности религиозных объединений. В нем были провозглашены принципы светскости государства: отделение государства от религии и религиозных объединений, равное нейтральное отношение государства ко всем религиям. Для регистрации религиозного объединения достаточно было 10 человек. Данный Закон создал условия для активной миссионерской деятельности и для формирования религиозного рынка. Процесс роста этнического самосознания сопровождался религиозным возрождением. В то же время ресурс религии использовался для укрепления госу-

дарственной власти, в частности была выстроена казахстанская модель межконфессионального и межрелигиозного мира и согласия, что, безусловно, было очень важно для полиэтнического и мультиконфессионального казахстанского общества. На указанном этапе осуществлялось государственное регулирование религиозной сферы, религиозный рынок постепенно фреймировался государством, проводились границы, которые затем были закреплены законодательно. В частности, в национальном и академическом дискурсе религии делились на традиционные (прежде всего, это ислам и православие) и нетрадиционные (акцент на новых религиозных движениях). Исламские течения и организации также были разграничены на традиционный ислам и нетрадиционный. Традиционный ислам – это ислам ханафитского мазхаба акида Матуриди, является частью культуры и идентичности казахского народа, соотносящийся с его традициями. Нетрадиционный ислам – ислам, привнесенный иностранными миссионерами, не коррелирующий с формой бытования ислама в Казахстане, представляющий угрозу для национальной безопасности. 2011 год явился поворотным для модели секуляризма в Казахстане. Серия террористических актов стала вызовом для данной модели, для государственной политики в религиозной сфере. Произошел переход от мягкого проведения границ между религиозным и светским к более жесткому государственному регулированию. Был принят новый Закон Республики Казахстан (РК) «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». В преамбуле Закона РК была обозначена историческая роль ислама ханафитского мазхаба и православного

христианства в развитии культуры и духовной жизни народа, уважение других религий, коррелирующих с духовным наследием народа Казахстана. Также, согласно этому Закону, необходимо 50 человек, чтобы зарегистрировать религиозное объединение местного уровня, региональное объединение – 500 человек, религиозное объединение республиканского уровня – 5000 человек. В статье 7 Закона запрещалось проведение религиозных обрядов и церемоний в государственных учреждениях, силовых и военных структурах, институтах образования. Кроме того, в Законе РК «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» в статье 3, пунктах 11, 12, 13, 14, 15 прописано запрещение деятельности незарегистрированных организаций по принуждению к участию в религиозной деятельности, недопущение деятельности религиозных объединений, сопровождающейся причинением вреда здоровью человека, нарушением его прав, подрывом нравственных устоев, разрушением семьи, побуждением к отказу от своих гражданских обязанностей и т.д. В статье 3, п. 13 прописан запрет религиозным объединениям использовать обман, шантаж, насилие угрозы, материальную зависимость. В рассматриваемой статье, п. 15, содержится запрет на решения и действия религиозных объединений, способные подорвать устои государства. Был усилен контроль за миссионерской деятельностью, введена обязательная религиозно-экспертная экспертиза, процедура которой описана в данном Законе. 2011 год стал рубежом и в плане осознания того, что религиозный насильственный радикализм не является импортированным, а произрастает на местной почве («homegrown»).

Исследователь С. Бейсембаев [Beissembayev 2016: 13], характеризуя ситуацию в Казахстане, отмечает, что до 2000-х годов религиозный радикализм в Казахстане был преимущественно импортированным, а в 2003-2004 годах появились признаки появления так называемого «homegrown» терроризма, что проявилось в увеличении числа казахстанских граждан, осужденных за религиозный экстремизм и терроризм. В связи с обострением международной обстановки в результате захвата террористической группировкой ИГИЛ территории Сирии и провозглашением Исламского государства – халифата, ситуация с религиозным экстремизмом ухудшилась, так как радикально настроенные и рекрутированные пропагандистами вышеуказанной организации граждане Казахстана стали выезжать в зону военных действий и выступать на стороне боевиков, называя это хиджрой в Исламское государство. Большинство выезжающих являлись молодыми людьми, которые уезжали со своими женами и детьми. Таким образом, проблема религиозной радикализации и религиозной экстремизма стала одной из ключевых в повестке дня. Радикальная религиозная идеология, представленная на территории Казахстана такими движениями как мадхализм и такфиризм, нарушила сложившиеся статус-кво сформировавшейся модели секуляризма. Учение мадхалитов и такфиристов при всем их различии в методах достижения цели, имеет сходные черты, в числе которых неприятие традиционного для мусульман Казахстана ислама, и негативное отношение к светским порядкам, в том числе к законам, органам власти и управления, особенно это характерно для

такфиристов. Была принята Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013-2017 годы, в рамках реализации которой развернута работа по профилактике вовлечения людей в радикальную религиозную идеологию. Фокус превентивной работы заключался в информационно-пропагандистской и информационно-разъяснительной работе с населением с целью ликвидации религиозной неграмотности населения, донесения до него знания о традиционном исламе. Главная причина распространения религиозной радикальной идеологии среди людей, особенно молодежи, виделась государственными институтами и большинством экспертного сообщества в недостаточности религиозоведческих и теологических знаний, в частности незнании основ ханафитского мазхаба, неверной интерпретация Корана. Особая роль в данной работе принадлежит теологам, которые должны выявить противоречия салафитской доктрины и разъяснить основы ислама мазхаба Абу Ханифы. Теологи работали и продолжают работать в двух направлениях – в превентивных программах с населением, а также по дерадикализации уже вовлеченных в радикальную идеологию ее адептов и отбывающих наказание за экстремистскую деятельность. Однако, выезд граждан Казахстана в «Исламское государство» продолжался, особенно активно с 2014 по 2016 годы, что свидетельствует о недостаточной эффективности предпринимаемых мер и необходимости переосмысления факторов радикализации. В качестве недостатков профилактической работы С. Бейсембаев отмечают следующие. Первое, информационно-пропагандистская работа

часто не достигает маргинальных групп молодежи, которая не учится и не работает официально, а также молодежи, связанной с криминалом, а ведь она является одной из наиболее уязвимых групп для воздействия радикальной религиозной идеологии. Второе, необходимо комплексное видение факторов религиозной радикализации [Beissembayev 2016: 18]. Авторы большого исследования по оценке превентивных программ по предотвращению радикализации среди британской молодежи А. Хиршфильд, К. Кристман, Л. Вилсокс, М. Рогерсон по результатам исследования выделили комплекс факторов риска в молодежной среде, которые способны привести к радикализации. Среди первостепенных факторов выделяют следующие: социальное отчуждение, социальная изоляция и маргинализация; проблемы с самоидентичностью; определенный этап в жизни, связанный с кризисом; воздействие медиа и Интернета; вовлеченность в криминальную среду; неправильное понимание Корана; социально-экономическая депривация; психологические проблемы. Соответственно, процесс религиозной радикализации вызван не только чисто теологическими факт-орами, но целым комплексом социальных и психологических проблем, на которые нужно обратить внимание. Превентивные программы должны выстраиваться на основе комплексного подхода [Hirschfield, Christmann, Wilcox, Rogerson 2012]. Проведенный нами анализ салафитских движений, действующих на территории Казахстана (мадхалиты, и такфиристы) через призму психологических методик воздействия на личность («исправление мышления» или «промывание мозгов») Р. Лифтона показал, что главная цель нетра-

диционных исламских течений – отчуждение человека от окружающего социального мира, формирование туннельного, ограниченного радикальной идеологией сознания, замыкание его на группе с радикальными взглядами, которая противопоставляет себя обществу [Лифтон: 2005]. Указанной цели служат такие методы как средовой контроль, выражающийся в принципе «ал-вала’ уа-л-бара», что означает разрешение вступать в дружеские и приятельские отношения лишь с собственными единоверцами, такфир – обвинение в неверии всех, включая мусульман, не разделяющих их взгляды, использование блокирующих мышление клише. («язык немышления»), представляющий мир в черно-белых красках (добро-зло, мы-они, вера – неверие), создание образа врага. В результате проведения операций Жусан - 1, Жусан - 2, Жусан - 3 в Казахстан были возвращены женщины с детьми из Сирии, что является, на наш взгляд, очередным вызовом модели секуляризма в Казахстане, который заставляет переосмыслить весь прошлый опыт светскости. Необходимо отметить, что наши выводы носят предварительный характер, поскольку исследование продолжается. Вернувшихся женщин условно можно разделить на несколько категорий. Основную массу составляют женщины от 22 до 38 лет с детьми разных возраста. Эти женщины были вовлечены в радикальную идеологию в своей стране. Казахстанский кейс подтверждает мнение большинства исследователей о приоритете социальных связей и социального окружения, «социального влияния» для принятия человеком религиозных убеждений. Это и социально-психологическая теория и концепция конверсий

Дж. Лофланда и Р. Старка [Lofland, Stark 1965: 862-875]. Большинство женщин указывало на подруг, соседок, знакомых по работе, повлиявших на их религиозный и жизненный выбор. Девушки попадали в женские джамааты. Групповой контекст согласно социальнопсихологической теории способствует радикализации сознания. Индивидуальные взгляды и установки становятся более радикальными в групповом окружении. Этот феномен получил в социальной психологии определение групповой поляризации. Джамааты находили им подходящего мужа с соответствующими радикальными религиозными взглядами, с которым они затем, как правило, через некоторое время выезжали в зону ИГИЛ. Также важным, вторым по значимости фактором, является Интернет. Здесь также функционируют в социальных сетях виртуальные, сетевые джамааты, куда вовлекались девушки и через которые они находили себе потенциальных мужей и выезжали к ним в Сирию для заключения брака. Большую роль играла он-лайн пропаганда радикальных религиозных взглядов различными русскоязычными проповедниками, особенно активно слушались лекции Надир Абу Халида, Саида Бурятского, Ахмада Мединского и др. Вторая группа женщин представляет собой молодых девушек в возрасте 16 лет, которые были вывезены еще детьми своими семьями, или только матерями в Сирию, там были выданы замуж, и уже, как правило, имеют маленьких детей. Они выросли в так называемом Исламском государстве. Третья группа женщин старше 40 лет, у которых процесс радикализации происходил под влиянием ближайшего социального окружения (сестер,

братьев, знакомых, а также виртуальных знакомых). Они разрывали отношения с мужьями, в случае если муж не придерживался их взглядов, выезжали с детьми без согласия супруга, и уже там выходили замуж, часто неоднократно. Здесь следует отдельно выделить группу женщин старше 50 лет, которые поехали за своими взрослыми детьми. Вышеобозначенные женщины не смогли по разным причинам найти себе место в светском государстве и выехали в Сирию. Среди ответов о причинах выезда, многие женщины говорили о том, что хотели жить в исламском государстве, где все стороны жизни людей устроены по исламским законам. По их высказываниям, в Дауле (исламском государстве) «не было харама, не было того, что запрещено, мужчины и женщины не пересекались», «шариат был, казна была, давали по 50 долларов на человека». Большую роль играла пропаганда ИГИЛ в Интернете, где идеализировалось провозглашенное ими «исламское государство» и содержался призыв переезда. Конечно, значительная часть женщин разочаровалась, но определенная часть признает, что их устраивала жизнь в этом государстве до 2016 года, когда активизировались широкомасштабные военные действия и бомбежки ИГИЛ, а некоторые из них возможно бы не вернулись, если бы были живы их мужья-шахиды. Во время проживания в «исламском государстве» подавляющее большинство женщин посещало курсы при мечетях, где наряду с Кораном изучалось вероучение, которого придерживается ИГИЛ, то есть продолжался процесс «исправления мышления», «контроля сознания» со стороны этой группировки, который начался еще на родине. Практически все женщины придержи-

живаются ненасильственных радикальных религиозных взглядов, внушенных проповедниками. Все женщины носят хиджаб, в ИГИЛ они носили никаб черного цвета. Многие женщины отмечали, что им нравится черный цвет как по эстетической причине, так и в связи с тем, что сподвижницы пророка были в черном. Для них непростым решением является одеть хиджаб других цветов, особенно светлых, не говоря уже о снятии хиджаба. Маленький процент вернувшихся женщин сняли хиджаб, а затем значительная часть из этих женщин снова надели его. Таким образом, процесс дерадикализации, а в более широком смысле возвращения в светское государство, является трудным во многих аспектах, не только в религиозном, но и в психологическом, и в социальном. Учитывая то, что на воспитании каждой из них находится по несколько детей, которые будут влиять в долгосрочной перспективе на будущее страны, задача детской дерадикализации и включения в светские общественные процессы является очень важной и жизненно необходимой. Политика вытеснения данных женщин из общественной сферы, их стигматизации, снова приведет их к джамаатам, то есть к социальному отчуждению, социальной изоляции. Акцентуация преимущественно теологического переубеждения недостаточно, поскольку у этих женщин целый комплекс проблем социального, экономического, психологического характера. В рамках Жусан 1,2,3 реализовывался комплексный подход к женщинам с детьми, вернувшимися из Сирии, который заключался не только в дерадикализации, но в физической, психологической, социальной реабилитации и ресоциализации в светское государство и общество. К работе с

данными женщинами были подключены многие заинтересованные акторы: государственные органы, силовые структуры, неправительственные организации (Фонд Право, Акниет), образовательные учреждения. Были задействованы различные специалисты: психологи, социальные работники, теологи и религиоведы. С детьми также вели занятия психологи, учителя, беседовали теологи и религиоведы. После периода «карантина» и первичной адаптации, женщины были направлены в регионы своего прежнего проживания, где на базе филиалов Фонда Право осуществляется дальнейшее их сопровождение, а именно ведется работа по их социальной адаптации путем обучения различным специальностям, трудоустройства, беседы с теологами и религиоведами, психологами. Часть молодых женщин, учившихся в ВУЗах до выезда в Сирию, вернулась к учебе. Активная работа в данной сфере продолжается. В нормативно-правовом пространстве проводится работа по совершенствованию превентивных программ по религиозной радикализации, а также проектов по дерадикализации, в частности, приняты Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму на 2018-2022 годы, Концепция государственной политики Республики Казахстан в сфере религии на 2017-2020 годы, призванные также усовершенствовать сложившуюся модель секуляризма.

Выводы. На наш взгляд, для большей эффективности работы по реабилитации и ресоциализации указанных женщин полезно было бы обратиться к психологическому концепту посттравматического роста (*posttraumatic growth*), который означает, что индивид после негативного

травматического опыта не только возвращается к прежнему состоянию, но выходит на качественно новый уровень своей жизни, улучшая ее. Вернувшиеся женщины и их дети пережили в той или иной степени психологическую травму, а некоторые и физические травмы. Посттравматический рост у данных женщин, для измерения которого необходимо разработать специальную методику, будет сопровождаться рядом кардинальных личностных изменений, а именно изменением в восприятии себя, в отношениях с другими людьми, изменением жизненной философии и в направлении придания ценности жизни, видения различных возможностей, духовного роста. Результатом вышеуказанного процесса будет их включение в светское государство и в общественные процессы, что в свою очередь приведет к развитию светской модели в Казахстане на новом уровне.

Список литературы

- Лифтон, Р. (2005) *Технология промывки мозгов: Психология тоталитаризма*. СПб: ПраймЕврознак.
- Beissembayev, S. (2016). Religious Extremism in Kazakhstan: From Criminal Networks to Jihad. *Central Asia Fellowship paper*, № 15, 1-21.
- Cazanova, J. (2011). *The Secular, Secularizations, Secularisms in Rethinking Secularism*. New York: Oxford University Press.
- Hirschfield, A., Christmann, K., Rogerson, M., & Sharratt, K. (2012). *Process Evaluation of Preventing Violent Extremism Programmes for Young People*. London, UK: Youth Justice Board.
- Lofland, J., Stark R. (1965). Becoming a World Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective. *American Sociologist Review*, Vol. 30, № 6, P. 862-875.

References

- Lifton, R. (2005). *Brainwashing Technology: The Psychology of Totalitarianism*. St. Petersburg: Prime Evroznak, 2005.
- Beissembayev, S. (2016). Religious Extremism in Kazakhstan: From Criminal Networks to Jihad. *Central Asia Fellowship paper*, № 15, 1-21.
- Cazanova, J. (2011). *The Secular, Secularizations, Secularisms in Rethinking Secularism*. New York: Oxford University Press.
- Hirschfield, A., Christmann, K., Rogerson, M., & Sharratt, K. (2012). *Process Evaluation of Preventing Violent Extremism Programmes for Young People*. London, UK: Youth Justice Board.
- Lofland, J., Stark R. (1965). Becoming a World Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective. *American Sociologist Review*, Vol. 30, № 6, P. 862-875

Документи

Свобода релігії або переконань і безпека. Документ Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ). Частина II. Питання і Рекомендації

ПИТАННЯ І РЕКОМЕНДАЦІЇ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ СВОБОДИ РЕЛІГІЇ АБО ПЕРЕКОНАНЬ І БЕЗПЕКИ*

У цій главі розглядаються чотири важливих питання на стику свободи релігії або переконань і безпеки. Питання реєстрації громад, «екстремістські» висловлювання і література, обшуки в місцях відправлення культу і навернення в свою віру - є загальними для всього регіону ОБСЄ і досить поширеними в даному регіоні. Вони є надзвичайно актуальними для розробників політики і для релігійних громад в контексті забезпечення свободи релігії або переконань і безпеки. Ці питання є ілюстрацією того, як свобода релігії та переконань і безпека - перетинаються на практиці.

На початку кожного розділу розглядаються питання, пов'язані з деякими доволі складними аспектами теми «свобода релігії або переконань і безпека». За ними

слідують рекомендації, що стосуються вирішення конкретної проблеми, якій присвячено цей розділ.

4.1. РЕЄСТРАЦІЯ ТА СКАСУВАННЯ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД АБО ГРОМАД, ЩО ДОТРИМУЮТЬСЯ ПЕВНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, І БЕЗПЕКА

Іноді влада держав-учасниць ОБСЄ розглядає цінності, принципи та вчення деяких релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, як несумісні з цінностями більшості населення країни. Влада стверджує, що така несумісність може становити загрозу для співіснування людей і соціальної згуртованості суспільства, а, отже, і для безпеки. Ці страхи посилюються в ситуації, коли релігійні групи або групи, що дотримуються певних переконань, розглядаються державою як «екстремістські» і поширюють ідеї, які, як вважається, загрожують громадському порядку, національній ідентичності, соціальній однарідності суспільства або мирному співіснуванню. Деякі уряди стурбовані тим, що подібні релігійні громади або громади, що сповідують певні переконання, набувають правосуб'єктність через процедуру реєстрації і отримують таким чином правовий статус, визнання, пільги і привілеї. У відповідь влада застосовує відмову в реєстрації деяких громад або скасовує вже отриману реєстрацію, або ж приймає жорсткіші, обмежувальні закони про реєстрацію та висуває вимоги про повторну реєстрацію для раніше зареєстрованих громад. В результаті таких заходів деякі релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, не можуть заре-

* Від редакції: В тексті документа свідомо прибрані багаточисельні посилання, які для неправників, тобто спеціально сфокусованих споживачів цієї інформації, не суть важливі. Але редакція зберегла нумерацію (в дужках) посилань, які наводяться в англomовному оригіналі та російськомовному перекладі документа, а тому є доступними за необхідності всім потребуючим за адресою: <https://www.osce.org/odihr/429389>. При перекладі назв розділів і параграфів ми скористалися російською версією, офіційно запропонованою ОБСЄ.

єструватися і отримати або зберегти статус юридичної особи.

Значення правосуб'єктності для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань.

Доступ до отримання статусу юридичної особи підпадає під дію права на свободу релігії або переконань. Якщо організаційне життя громади не захищене свободою релігії або переконань, багато аспектів індивідуальної свободи людини в цій області стають вразливими (59). Це зачіпає, наприклад, можливість сповідувати свою релігію або переконання разом з іншими, і даний факт ставить під загрозу життєздатність громади.

Згідно з міжнародним законодавством з прав людини (international human rights law), відмова держави надати правосуб'єктність об'єднання осіб, заснованому на релігії або переконаннях, є втручанням у здійснення права на свободу релігії або переконань у контексті свободи об'єднань, якщо тільки не було доведено, що дане об'єднання займається незаконною діяльністю (60). У зв'язку з цим держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання «надавати на їх прохання об'єднанням віруючих, які сповідують або готові сповідувати свою віру в конституційних рамках своїх держав, визнання статусу, передбаченого для них в їх відповідних країнах» (61).

Незважаючи на важливість правосуб'єктності для користування правом на свободу релігії чи переконань (62), не можна зобов'язувати релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, отримувати статус юридичної особи, якщо вони не бажають цього робити. Набуття правосуб'єктності є однією з мож-

ливостей, передбачених деякими державами-учасницями. При розробці систем реєстрації громад державам-учасницям слід керуватися принципом, згідно з яким реєстрація повинна допомагати діяльності релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, а не перешкоджати цій діяльності або бути засобом контролю за нею (63). Таким чином, держави-учасниці повинні забезпечити релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, право на отримання правосуб'єктності такого виду і рівня, який дозволив би їм здійснювати весь спектр своєї релігійної діяльності або діяльності, пов'язаної з переконаннями.

Проста і доступна система реєстрації може заохочувати громади, що дотримуються певних переконань, і релігійні громади, які викликають стурбованість у владі держави-учасниці, діяти в рамках правової системи. Досвід показує, що реєстрація може допомогти в побудові стабільних і заснованих на довірі відносин між державою і релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань.

Слід зазначити, що відповідно до міжнародного законодавства з прав людини віруючі і невіруючі особи, а також релігійні громади або громади, що сповідують певні переконання, мають права, навіть якщо держава або її уповноважений орган не передбачили, не надали або скасували реєстрацію громади.

Проблема терміну «екстремізм» в контексті реєстрації або скасування реєстрації релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань.

Обґрунтовуючи необхідність суворого контролю за діяльністю окремих осіб і

релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, в інтересах забезпечення безпеки, держави часто наводять як аргумент свої побоювання з приводу «екстремізму». При цьому термін «екстремізм» вирізняється неточністю і не має загальноприйнятого визначення, що дає простір для занадто широких і розпливчастих тлумачень і унеможливорює довільне застосування закону. «Екстремізм» часто змішують з насильством, незважаючи на відсутність фактичних доказів, які вказували б на причинно-наслідковий зв'язок між цими двома явищами або на рух від «екстремістського» мислення до насильницьких дій (64), або на те, що «екстремістське» мислення передбачає намір вдатися до насильницьких дій, які були б обґрунтовані для втручання з боку держави. Таким чином, слід чітко розмежовувати явище насильницького екстремізму і поняття «екстремізм». Прихильність до «екстремальних» поглядів, сама по собі, не несе загрозу безпеці (65).

Крім того, якщо заходи щодо попередження «екстремізму» і боротьба з ним спрямовані на ненасильницьку діяльність, існує ризик порушення прав людини. Право дотримуватися будь-якої думки і свобода мати або приймати релігію або переконання на свій вибір не повинні підлягати ніяким обмеженням (66). У міжнародних стандартах міститься явне попередження про те, що такі терміни як «екстремізм», не повинні використовуватися для придушення законних проявів сповідання релігії або переконань або бути спрямовані проти осіб, релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, в зв'язку з тим, що їх релігійні переконання відрізняються від звичних або

вважаються «незвичайними» (67). Спрямованість заходів реагування на переконання та ідеї, а не на конкретні злочинні діяння, ставить під удар свободу думки і свободу релігії або переконань. Отже, держави-учасниці повинні забезпечити заходи, пов'язані з безпекою, таким чином, щоб вони стосувалися дій, а не думок або переконань, і щоб проводилася чітка межа між насильницьким екстремізмом і «екстремізмом» (68). Такі заходи мають бути спрямовані на переслідування «екстремізму» без будь-яких доказів його зв'язку з актами насильства або підбурюванням до насильства.

Підстави для відмови релігійній громаді або громаді, що дотримується певних переконань, в отриманні статусу юридичної особи і для скасування реєстрації такої громади.

З урахуванням далекосяжних наслідків відмови в наданні правосуб'єктності або скасування реєстрації для релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, такі рішення повинні бути чітко обґрунтовані відповідно до критеріїв, зазначених у статті 18 (3) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП). У зв'язку з тим, що відмова в наданні статусу юридичної особи та скасування реєстрації є крайніми заходами, такі рішення вимагають особливо серйозного обґрунтування, щоб відповісти принципу пропорційності. Можливість прийняття таких заходів повинна розглядатися тільки в разі серйозних і повторюваних порушень, що несуть загрозу громадському порядку, і в ситуації, коли відсутня можливість ефективного застосування більш легких санкцій (таких, як

попередження, штраф або позбавлення податкових пільг) (69).

Підставою для відмови в наданні статусу юридичної особи або для скасування реєстрації релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань, повинні бути не передбачувані загрози безпеки, а явні докази незаконних дій з боку конкретної громади. З точки зору прав людини, такі заходи можуть вважатися необхідним кроком тільки при наявності доказів того, що громада займається злочинною діяльністю або вчиняє дії, що підлягають обмеженням щодо колективного сповідання релігії або переконань, закріплених в міжнародному законодавстві з прав людини. На державу покладається обов'язок доведення того факту, що конкретні особи або релігійні громади/громади, що дотримуються певних переконань, беруть участь в актах насильства або в пропаганді ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, або ж якимось іншим чином завдають шкоди правам і свободам інших людей.

Не підтверджені фактами побоювання щодо того, що окремі віруючі або навіть лідери будь-якої релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань, беруть участь в насильницькій екстремістській діяльності (тобто в скоєнні дій, пов'язаних з насильством або підбурюванням до насильства), не є достатньою підставою для відмови в наданні правосуб'єктності або для скасування реєстрації всієї громади. Той факт, що деякі особи здійснюють подібні дії, не означає, що вся релігійна громада або громада, що дотримується певних переконань, розділяє ці погляди або виправдовує цю діяльність. У таких випадках дії і відповідальність

конкретної особи/осіб і дії всієї групи завжди повинні розглядатися окремо. У зв'язку з цим питання про будь-які непропорційні дії з боку окремих членів громади має вирішуватися за допомогою кримінального, адміністративного або цивільного судочинства стосовно відповідної особи, а не за допомогою заходів, спрямованих проти усієї релігійної громади або громади, що сповідує певні переконання (70).

У разі прийняття рішення про відмову надати статус юридичної особи релігійній громаді або громаді, що дотримується певних переконань, або ж про скасування реєстрації громади як юридичної особи, повинна бути забезпечена ефективна процедура оскарження та/або судового перегляду такого рішення (71). Процес оскарження повинен бути швидким, прозорим і вільним від дискримінації. Відмова в наданні правосуб'єктності або скасування реєстрації релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, не можуть бути санкціоновані до тих пір, поки не вичерпані всі можливості оскарження відповідного рішення.

Питання про ефективність відмови в наданні статусу юридичної особи або скасування реєстрації громади як інструмент в боротьбі з насильницьким екстремізмом і радикалізацією, що ведуть до тероризму.

Дієвість відмови в наданні статусу юридичної особи та скасування реєстрації релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, як способу боротьби з насильницьким екстремізмом і радикалізацією, що ведуть до тероризму, не є доведеною. Навпаки, є ризик того, що, крім можливого накладення необґрунтованих обмежень на свободу релігії або

переконань окремих осіб і релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, такі заходи приведуть до низки непередбачених негативних наслідків. Вони можуть посилити сприйняття громадою себе в якості жертви несправедливого переслідування і дискримінації, що може зробити її членів сприйнятливішими до ідей, які можуть розглядатися як насильницький екстремізм або можуть сприяти терористичній радикалізації. Більше того, подібні заходи здатні зруйнувати довіру між владою і релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання, і можуть привести до ізоляції цих громад в рамках комплексних зусиль суспільства щодо забезпечення безпеки. У деяких випадках вони можуть привести до того, що такі громади почнуть діяти підпільно, що ускладнить отримання достовірної інформації про їх діяльність.

Рекомендації для держав-учасниць

1. Державам-учасницям слід утримуватися від прийняття правових чи інших заходів, які ґрунтуються або посиляються на такі поняття, як «екстремізм» або «релігійний екстремізм», з огляду на нечіткість цих термінів і можливість їх неправомірного використання надмірно дискреційним або дискримінаційним чином.

2. У тих випадках, коли окремі віруючі або групи віруючих беруть участь у злочинній або незаконній діяльності, держави-учасниці не повинні покладати провину на громаду в цілому і повинні застосовувати санкції тільки до конкретних осіб.

3. Державам-учасницям слід передбачити належні варіанти і процедури надання релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань,

правосуб'єктності такого виду і рівня, який дозволить їм здійснювати весь спектр своєї релігійної діяльності або діяльності, пов'язаної з їх переконаннями, якщо вони цього бажають. У той же час, держави-учасниці не повинні робити отримання статусу юридичної особи попередньою умовою для здійснення громадами або окремими особами права на свободу релігії або переконань.

4. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб будь-яке прийняте рішення про відмову в наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань, відповідало критеріям, зазначеним у статті 18 (3) МПГПП.

5. У разі прийняття рішення про відмову в наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань, держава-учасниця має надати відповідній громаді аргументоване рішення із зазначенням конкретних підстав для такої відмови або для скасування реєстрації.

6. При повідомленні релігійній громаді або громаді, що дотримується певних переконань, рішень про відмову в наданні їй правосуб'єктності або про скасування її реєстрації, держави-учасниці слід уникати виразів, які можуть сприйматися як стигматизація даної громади. Крім цього, слід зробити активні кроки (такі, наприклад, як підвищення інформованості, реалізація освітніх програм і заохочення міжконфесійного та міжрелігійного діалогу) з метою вирішення проблеми виникнення, в зв'язку з прийняттям зазначених рішень, будь-яких підозр, недовіри, нетерпимості або дискримінації щодо

громади, з тим, щоб забезпечити мирне співіснування і безпеку.

7. Держави-учасниці повинні забезпечити наявність дієвої процедури для оскарження та перегляду рішень про відмову в наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань.

Для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань:

8. Стосовно релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, діє рекомендація сприяти зусиллям щодо забезпечення безпеки в суспільстві в цілому, шляхом участі у відкритому, конструктивному і заснованому на довірливому діалозі з державними органами та іншими зацікавленими сторонами.

Для громадянського суспільства:

9. Стосовно організацій громадянського суспільства діє рекомендація концентрувати зусилля по відстоюванню відповідних інтересів і домагатися того, щоб національне законодавство, політика і практичні заходи в області реєстрації громад і надання їм правосуб'єктності відповідали міжнародним стандартам.

4.2. «ЕКСТРЕМІСТСЬКІ» ВИСЛОВЛЮВАННЯ / ЛІТЕРАТУРА ТА БЕЗПЕКА

Подеколи висловлювання окремих віруючих або лідерів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, можуть вважатися «екстремістськими» і розглядатися як загроза безпеці. Прагнучи запобігти передбачуваний шкоді від подібних висловлювань, деякі держави-учасниці ОБСЄ прийняли

рішення про їх криміналізацію та/або про цензуру щодо них.

Крім цього, висловлюються побоювання, що деякі форми релігійної літератури (представлені як в Інтернеті, так і на паперових носіях), включаючи священні тексти, можуть нести загрозу миру і безпеці через нібито «екстремістський» зміст. Стверджується, що такі матеріали підбурюють до насильства, містять зображення насильства або мову ворожнечі, а також твердження про релігійний абсолютизм або релігійну перевагу. В результаті, держави іноді приймають рішення, які забороняють певні релігійні матеріали або піддають їх цензурі або накладають заборону на ввезення і розповсюдження таких матеріалів. Іноді влада використовує висновки призначених державою «експертів» для визначення того, чи є релігійні тексти доктринально обґрунтованими або чи становлять собою «екстремістські» матеріали.

Релігійні висловлювання і сфера дії свободи вираження поглядів та свободи релігії або переконань

Релігійні висловлювання захищені як правом на свободу думок і їх вільне вираження, так і правом на свободу релігії або переконань. Обидва ці права – основоположні для демократичних суспільств. Вони є взаємозалежними і підсилюють одне одного правами і служать «взаємодоповнюючими гарантіями комунікаційної свободи» (72). Свобода висловлення внутрішніх переконань людини необхідна для забезпечення плюралізму, що є характеристикою демократичного суспільства, а комунікація всередині релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, а також між такими громадами є

дуже важливим аспектом свободи релігії або переконань.

Законні обмеження, які можуть бути введені відносно підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

Згідно з нормами міжнародного права, свобода релігії або переконань і свобода вираження думки не дають права пропагувати переконання, що підбурюють до дискримінації, ворожнечі або насильства по відношенню до інших людей. Свобода релігійних висловлювань як така користується захистом за міжнародним правом відповідно до статті 19 МПГПП. У пункті 2 цієї статті зазначено, що користування правом на свободу вираження поглядів «накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність», і перераховані законні підстави для обмеження цього права (повага прав і репутації інших осіб, а також охорона державної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моральності населення). Здійснення свободи вираження поглядів також регулюється нормами, закріпленими в статті 20 (2) цього Пакту, яка вимагає від держав-учасниць заборонити згідно із законом будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства. Таким чином, міжнародні стандарти не забороняють усю пропаганду ненависті. Стаття 4 (а) Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (КЛРД) і стаття 20 (2) МПГПП передбачають вимогу держав-учасниць заборонити пропаганду ненависті, що підбурює до дискримінації, ворожнечі або насильства. Крім цього, стаття 4 (а) КЛРД визнає за законом злочином, що

несе покарання, саме «розповсюдження ідей, заснованих на расовій перевазі або ненависті», без посилення на підбурювання.

Рабатський план дій (Rabat Plan of Action) щодо заборони пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, хоча і не має обов'язкової юридичної сили, набув широкого схвалення з боку міжнародного співтовариства. Він містить шість критеріїв для визначення того, чи є конкретні висловлювання «підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства» і чи достатньо ці висловлювання серйозні для прийняття щодо них заборонних правових заходів. Дані шість критеріїв стосуються контексту; автора висловлювання (зокрема, статусу і впливу цієї особи або організації); наміру; змісту або форми висловлювання; публічності висловлювання, а також ймовірності (і невідворотності) заподіяння шкоди (73). Перш ніж вводити кримінальну відповідальність за релігійні висловлювання, які можуть вважатися «екстремістськими», переслідувати їх авторів в судовому порядку або накладати інші обмеження, що передбачають втручання в реалізацію відповідних свобод, влада повинна з усією ретельністю встановити конкретні факти. Вона повинна оцінити висловлювання (мовний акт) в світлі вищезазначених шести критеріїв, з тим щоб визначити, чи є воно підбурюванням до реальних актів дискримінації, ворожнечі або насильства (74). Навчання співробітників правоохоронних і судових органів розумінню й застосуванню шести критеріїв, запропонованих в Рабатському плані дій,

може в значній мірі сприяти правильному визначенню того, чи був досягнутий «поріг» підбурювання до ненависті. Забороні підлягають тільки ті висловлювання, які підпадають під дію статті 20 (2) МПГПП. Більш того, оскільки всі обмеження на свободу слова повинні відповідати загальним правилам і гарантіям щодо допустимих обмежень (навіть стосовно статті 20 (2)), державам-учасникам необхідно обґрунтувати будь-які обмеження в суворій відповідності до статті 19 (3) (75). В цьому відношенні Рабатський план дій пропонує ковзаючу шкалу заходів реагування на підбурювання, в межах якої кримінально-правові санкції повинні розглядатися як крайній захід (76).

Значення релігійної літератури.

У 1989 р держави-учасниці ОБСЄ підтвердили своє зобов'язання поважати право віруючих і релігійних громад купувати, мати і використовувати священні книги і релігійні видання мовою, за своїм вибором, а також інші предмети і матеріали, що відносяться до сповідання релігії чи переконань. Вони також зобов'язалися дозволити релігійним культам, інститутам і організаціям проводити, імпортувати і поширювати релігійні видання і матеріали (77).

Релігійна література - один з аспектів релігійного висловлювання. Вона в рівній мірі захищена як свободою думок і їх вираження, так і свободою релігії або переконань. Будь-яке втручання у виробництво, ввезення або поширення такої літератури може бути порушенням зазначених прав людини і має бути строго обґрунтовано відповідно до критеріїв, встановлених в статтях 18 (3) і 19 (3) МПГПП. Охорона «державної безпеки», бу-

дучи одним з можливих підстав для обмеження свободи вираження поглядів, проте не входить до переліку підстав для обмежень, передбачених статтею 18 (3), і це означає, що свобода сповідувати свою релігію або переконання не може бути обмежена на цій підставі.

Дві проблеми, які часто виникають у зв'язку з релігійною літературою, полягають в тому, що така література може містити розповіді про насильство і зображення насильства, а також твердження про релігійний абсолютизм і релігійному перевагу. Зв'язок між релігійною літературою і насильством є складним, суперечливим і виходить за рамки даної публікації (78). Однак ясно, що зло і насильство завжди є результатом людської діяльності. Виходячи з цього, Спеціальний доповідач ООН з питання про свободу релігії або переконань зазначив наступне: «Важливо уникати «есенціалістських» поглядів, згідно з якими насильство помилково пояснюється природою окремих релігій або релігії в цілому [...] насильницькі злочини завжди вчиняються людьми, а не релігіями. Саме люди - окремі особи, групи осіб, громадські лідери, представники держав, недержавні суб'єкти та ін. - використовують релігію або конкретні релігійні принципи, щоб узаконити, підтримати, розповсюдити або загострити насильство. Іншими словами, не можна говорити про безпосередній взаємозв'язок між релігією і насильством; вони пов'язані через дії людини, тобто окремих осіб або груп осіб, які або активно створюють цей взаємозв'язок, або руйнують його (79).

Підготовка та розповсюдження тлумачень, що містять розповіді про насильство і зображення насильства в їх історичному контексті, заохочують розвиток критичного

мислення та сприяють такому розумінню прочитаного, яке стверджує цінність людської гідності і прав людини. Такий підхід є набагато ефективнішим і в значно більшій мірі поважає свободу вираження поглядів та свободу релігії або переконань, ніж заборона релігійних текстів чи їх цензура або обмеження їх поширення.

Претендування на виключне володіння істиною властиво багатьом релігійним і/або нерелігійним системам; вони можуть мати на увазі ідею про те, що існує тільки один шлях або спосіб досягнути істини і жити праведним життям відповідно до вимог, прийнятих в даній релігії або системі переконань. Це може сприяти формуванню уявлення про те, ніби одна релігія або система переконань, включаючи її вчення про морально-етичні норми, перевершує іншу. Такі уявлення, в свою чергу, можуть стати джерелом конфліктів і нестабільності в суспільстві. До тих пір, поки ці претендування не призводять до висловлювань, що підбурюють до дискримінації, ворожнечі або насильства по відношенню до інших людей, вони є частиною прояву різноманіття релігій або переконань і користуються захистом в рамках права на свободу вираження поглядів та права на свободу релігії чи переконань (80).

Покарання за висловлювання претендувань на істинність надавало б стримуючий вплив на свободу комунікації в сфері релігії чи переконань. З цієї причини закони, що передбачають обмеження або криміналізацію подібних заяв про перевагу будь-якої релігії або переконань, повинні бути скасовані. В кінцевому рахунку, свобода релігії або переконань, що включає добре розвинений комунікативний і освітній вимір, сприяє створенню сприятливого

середовища для критики, обговорення і оцінки таких тверджень з різних точок зору і позицій. Це може полегшити пошук спільних поглядів як серед прихильників однієї релігії або системи переконань, так і між людьми, які сповідують різні релігії або переконання.

Питання про роль призначених державою експертів в оцінці «екстремістської» релігійної літератури

Деякі держави-учасниці ОБСЄ призначають експертів і покладаються на їх висновки при визначенні того, чи слід вважати конкретні релігійні тексти «екстремістськими». З огляду на занепокоєння з приводу використання цього терміна і відсутність в експертному співтоваристві консенсусу про підходи до формулювання критеріїв для тлумачення релігійних текстів, висновки таких експертів не є досить надійною основою для введення заходів, спрямованих на цензуру або заборону священних текстів чи богословських праць. Таким чином, призначення державних експертів, уповноважених давати правильну оцінку такої літератури, є сумнівним кроком. Свобода релігії або переконань включає право релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, надавати власні схвалені тлумачення відповідних священних текстів чи богословських робіт. Державним органам, відповідальним за оцінку релігійної літератури, слід серйозно враховувати ці тлумачення і не віддавати автоматично пріоритет висновками експертів, що стосуються тих же текстів.

Можливі дії з метою боротьби з ширшою традицією дискримінації, ненависті і

нетерпимості на підставі релігії або переконань.

Держави-учасниці ОБСЄ відзначають, що «[д]искримінація і нетерпимість відносяться до числа факторів, які здатні провокувати конфлікти, що підривають безпеку і стабільність» (81). Протягом багатьох років держави-учасниці діють відповідно до потреби в ухваленні дієвих заходів, спрямованих на ліквідацію дискримінації і нетерпимості на ґрунті релігії і переконань (82). Заходи, здатні зіграти позитивну роль в боротьбі з дискримінацією, ненавистю і нетерпимістю на основі релігії або переконань, включають підвищення інформованості, освітні програми, а також міжконфесійний та міжрелігійний діалог і співробітництво в поєднанні із зусиллями засобів масової інформації. Такі кроки, які спрямовані на усунення корінних причин релігійної нетерпимості і допомагають зміцнити довіру та взаєморозуміння між людьми і між громадами, прихильними різних релігій і переконань, як і раніше недостатньо використовуються в регіоні ОБСЄ, незважаючи на численні зобов'язання в цій галузі (83).

Інформаційно-просвітницькі програми можуть допомогти інформувати суспільство про релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, і їхні права людини. Сприяючи більш глибокому розумінню та повазі різних релігій і переконань, ці програми можуть зменшити поширення забобонів і негативних стереотипів, які заохочують і підживлюють зростання дискримінації, ворожості і нетерпимості в суспільстві в цілому. Органи державної влади, засоби масової інформації, центри культурної спадщини, національні правозахисні інституції, організації громадянського суспільства, міжрелігійні та між-

конфесійні структури, фахівці в галузі освіти і самі релігійні громади або громади, що сповідують певні переконання, - всі вони можуть зробити цінний внесок в ці програми. Освіта, особливо в області прав людини, відіграє найважливішу роль в боротьбі з дискримінацією і нетерпимістю на ґрунті релігії або переконань (84). Цей процес триває все життя, не зводячись до формальної шкільної освіти. Для формування здатності до спільного мирного життя людям потрібні такі освітні процеси, які виховують розуміння цінності різноманіття і заохочують толерантність і взаєморозуміння, засновані на повазі гідності і прав кожної людини, в тому числі права на свободу релігії або переконань. Школи повинні надавати інформацію і розвивати знання і навички (в тому числі навички критичного мислення), необхідні для життя в умовах зростаючого релігійного, світоглядного та культурного різноманіття в регіоні ОБСЄ (85).

Жінки і дівчата непропорційно частіше стають мішенню для образливих або принизливих висловлювань, а також злочинів на ґрунті ненависті і різних інцидентів у зв'язку з їх прихильністю до певної релігійної традиції, яка проявляється зовні в носінні релігійного одягу або символів. Ці жінки піддаються подвійній дискримінації - за ознакою статі та за ознакою релігії. У зв'язку з цим освіта також має сприяти більш глибокому розумінню вибору, який роблять жінки і дівчатка в цілому, і способів прояву ними своїх релігійних переконань, зокрема. Держави-учасниці ОБСЄ визнають важливість відкритого і прозорого міжконфесійного та міжрелігійного діалогу, а також партнерських зв'язків для зміцнення взаєморозуміння між людьми, що належать до різних релігійних конфесій або системи переконань, а також

між релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання (86). Це допомагає боротися з нетерпимістю і дискримінацією на ґрунті релігії або переконань і тим самим сприяє зміцненню безпеки (87).

Сфера дії свободи релігії або переконань охоплює всі форми комунікації та обміну інформацією між релігіями і системами переконань, в тому числі міжконфесійний та міжрелігійний діалог. Свобода релігії або переконань - загальне право людини і тому для міжконфесійного і міжрелігійного діалогу необхідний інклюзивний підхід, що враховує все різноманіття існуючих в суспільстві релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань (включаючи недавно створені і невеликі групи). Держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання «просувати і полегшувати відкритий і транспарентний міжкультурний, міжконфесійний та міжрелігійний діалог і партнерські зв'язки» (88). Важливо, щоб будь-які ініціативи в області діалогу, заохочувані або підтримувані державами, були вільними від дискримінації та реалізовувалися при повній повазі незалежності і добровільної участі релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань. Самі громади вільні за своїм бажанням вести міжконфесійний та міжрелігійний діалог без необхідності отримання згоди або дозволу від держави. Організації громадянського суспільства також можуть внести вагомий внесок у заохочення та підтримку міжконфесійного та міжрелігійного діалогу та відповідних партнерських зв'язків.

Слід зазначити, що не існує єдиного універсального підходу до міжконфесійного та міжрелігійного діалогу; такий діалог

може відбуватися як у формальній, так і в неформальній обстановці, а також на всіх рівнях - місцевому, національному та міжнародному. У регіоні ОБСЄ є безліч прикладів успішних формальних заходів в області діалогу за участю лідерів релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань. Однак роль неформальної діяльності на низовому рівні в просуванні взаєморозуміння, соціальної згуртованості та безпеки залишається недостатньо опрацьованою. Слід розглядати формальні і неформальні заходи в області діалогу, які доповнюють один одного, і в рівній мірі враховувати обидва ці напрямки при розробці відповідних стратегій. Також необхідно докладати систематичні зусилля для забезпечення повної і рівної участі жінок й істотної й значимої участі молоді в усіх міжконфесійних та міжрелігійних ініціативах, оскільки зазвичай ці групи недостатньо представлені в такій діяльності, а значить, мають менше шансів на те, що їхні голоси будуть почуті (89).

Важливу роль у формуванні ставлення суспільства до різноманіття релігій і переконань відіграють засоби масової інформації - як державні, так і приватні. ЗМІ зобов'язані надавати суспільству точну інформацію і достовірно висвітлювати події, пов'язані з релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання, поважаючи їх незалежність і свободу. Пропонуючи суспільству позитивні матеріали про всі релігійні общини або громади, що дотримуються певних переконань, і уникаючи негативних і дискримінаційних стереотипів, засоби масової інформації можуть внести вклад в формування толерантнішого громадського дискурсу, заснованого на реальному життє-

вому досвіді окремих людей і цілих громад, без ігнорування існуючих викликів. При цьому ЗМІ є однією з ключових зацікавлених сторін, що беруть участь в розвитку виключно важливого публічного дискурсу про співіснування людей різних релігій або переконань.

Важлива роль ЗМІ відзначена в багатьох зобов'язаннях ОБСЄ (90), які також заохочують «прийняття журналістами добровільних професійних стандартів, саморегулювання ЗМІ та інші відповідні механізми для забезпечення більшого професіоналізму, точності і прихильності етичним нормам серед журналістів» (91). В останні роки цифровий простір став майданчиком для вираження нетерпимості і для підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства на ґрунті релігії або переконань. Для боротьби з цим явищем необхідно терміново вживати заходів в галузі освіти, спрямованих на виховання толерантності, розуміння і повагу до прав і свобод інших осіб в соціальних мережах.

Рекомендації для держав-учасниць

1. Державам-учасницям слід розглянути можливість реалізації інформаційно-просвітницьких програм, присвячених релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, і їх прав людини. Такі програми можуть бути підготовлені у співпраці з організаціями громадянського суспільства, національними правозахисними інституціями, центрами культурної спадщини, засобами масової інформації, фахівцями в галузі освіти і самими громадами.

2. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб шкільні програми на всіх рівнях давали неупереджену і точну інформацію про різноманіття релігій і переконань і

формували в учнів розуміння значення толерантності і поваги прав людини. Освітній процес також повинен надавати учням, які сповідують різні релігії або переконання, можливість взаємодіяти один з одним, з тим щоб вони могли на власному досвіді, в ситуації природного і змістовного спілкування, зрозуміти значення відмінностей і різноманіття.

3. Державам-учасницям рекомендується заохочувати і підтримувати ініціативи в області міжконфесійного та міжрелігійного діалогу та відповідних партнерських зв'язків на всіх рівнях суспільства при одночасній повазі незалежності релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, і добровільного характеру участі цих громад в таких заходах. Держави повинні упевнитися в тому, що подібні ініціативи відображають існуюче різноманіття і формувати це різноманіття релігійних громад або громад, що дотримуються визначених переконань, і докласти всіх зусиль для забезпечення рівної участі чоловіків і жінок, а також істотної і значимої участі молоді.

4. Держав-учасниць слід заохочувати і підтримувати зусилля по налагодженню неформального діалогу на низовому рівні, враховуючи важливий потенціал цієї діяльності з точки зору зміцнення взаєморозуміння і заохочення толерантності в суспільстві.

5. Вживаючи заходів щодо попередження підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства на ґрунті релігії або переконань, держави-учасниці повинні виконувати свої зобов'язання за міжнародним правом прав людини, що стосуються свободи думок і їх вираження, а також свободи релігії або переконань. Зокрема, держави-учасниці повинні дотри-

муватися загальних правил і забезпечувати гарантії, передбачені статтями 18 (3) і 19 (3) МПГПП щодо допустимих обмежень, і виконувати вимогу статті 20 (2) МПГПП про заборону пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

6. Державам-учасницям рекомендується забезпечити навчання співробітників правоохоронних і судових органів розумінню і застосуванню шести критеріїв, запропонованих в Рабатському плані дій (контекст; автор висловлювання; намір; зміст чи форма; публічність висловлювання; ймовірність (і невідворотність) заподіяння шкоди) і допомогти визначити – чи був досягнутий «поріг» підбурювання до ненависті.

7. Державам-учасницям слід скасувати будь-які закони, що передбачають покарання за твердження про перевагу релігії або переконань, оскільки такі твердження не є «екстремістськими».

8. Державам-учасницям слід відмовитися від практики виняткового використання висновків призначених державою експертів при тлумаченні і оцінці священних текстів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, з точки зору наявності «екстремізму».

9. Поважаючи різну організаційну структуру і незалежність релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, а також добровільний характер участі таких громад, держави повинні активно і систематично взаємодіяти з усіма громадами в межах своєї юрисдикції з метою зміцнення свободи релігії або переконань і безпеки

для всіх. Державам-учасницям слід створити постійні канали комунікації та/або координаційні центри на національному, регіональному та місцевому рівнях з метою зміцнення довіри (за участю представників різних релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань).

Для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань

10. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується брати участь у міжконфесійному і міжрелігійному діалозі і розвивати відповідні партнерські зв'язки.

11. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується активніше залучати жінок з метою забезпечити їх рівну участь в заходах в рамках міжконфесійного та міжрелігійного діалогу.

12. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується сприяти активнішому залученню молоді з метою забезпечити суттєву і значущу участь молодих людей в заходах в рамках міжконфесійного та міжрелігійного діалогу.

13. Лідерам релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, слід рішуче і невідкладно виступати з осудом пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, відокремлюючи свою громаду від тих одновірців, які беруть участь в подібній пропаганді.

14. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується активно і систематично взаємодіяти з державними органами та ін-

шими зацікавленими сторонами, здійснюючи зусилля по зміцненню свободи релігії або переконань і безпеки для всіх осіб.

Для громадянського суспільства.

15. Організаціям громадянського суспільства рекомендується брати участь в розробці і здійсненні інформаційно-просвітницьких програм, з тим щоб інформувати суспільство в цілому про релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, і їх права людини.

16. Організаціям громадянського суспільства рекомендується використовувати соціальні мережі для просування культури релігійної толерантності та взаєморозуміння, а також для попередження використання нових медіа в якості платформи для підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства на ґрунті релігії або переконань.

17. Організаціям громадянського суспільства рекомендується систематично взаємодіяти з державними органами, релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання, й іншими зацікавленими сторонами в зусиллях по зміцненню свободи релігії або переконань і безпеки для всіх осіб.

18. Організаціям громадянського суспільства рекомендується підтримувати зусилля лідерів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, які виступають проти пропаганди ненависті, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

19. Організаціям громадянського суспільства рекомендується надавати підтримку і сприяння міжконфесійному і міжрелігійному діалогу і партнерським зв'язкам, що сприяє боротьбі з нетерпимістю і

дискримінацією на ґрунті релігії або переконань, зміцнює взаєморозуміння та взаємоповагу між людьми і громадами, пов'язаними з різними релігіями або переконаннями, і зміцнює свободу релігії або переконань для всіх осіб.

20. Організаціям громадянського суспільства рекомендується співпрацювати зі ЗМІ та іншими зацікавленими сторонами в області розвитку дуже важливого публічного дискурсу, присвяченого питанням співіснування людей, які дотримуються різних релігій або переконань.

21. Організаціям громадянського суспільства рекомендується протидіяти пропаганді ненависті, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, виступаючи на підтримку тих, хто є об'єктом ненависті.

Для засобів масової інформації.

22. Як державним, так і приватним засобам масової інформації рекомендується докладати максимум зусиль для зміцнення поваги до різноманіття релігій і переконань шляхом повідомлення своїй аудиторії об'єктивної і точної інформації, висвітлення різних релігій і систем переконань, а також розвінчання негативних стереотипів і забобонів.

23. Засобам масової інформації рекомендується розробити добровільні принципи і стандарти (наприклад, кодекси журналістської етики) з метою об'єктивного і точного висвітлення актуальних для суспільства тем, що стосуються релігії і переконань. Їм необхідно забезпечити, щоб відповідні матеріали були засновані на інформації з надійних джерел і відображали різні точки зору. Засобам масової інформації рекомендується поширювати такі

принципи і стандарти й провести відповідне навчання для своїх співробітників.

4.3. ПЕРЕВІРКИ, МОНІТОРИНГ І ОБШУКИ В МІСЦЯХ БОГОСЛУЖІНЬ АБО ЗБОРІВ ТА БЕЗПЕКА

Місця богослужінь або зібрань релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, іноді розглядаються як сприятливе середовище для радикалізації, що веде до тероризму і для вербування в групи, що підтримують насильство. Держави-учасниці можуть реагувати на цю передбачувану загрозу безпеці низкою способів, в тому числі за допомогою перевірок, опитувань і моніторингу тих, хто відвідує місця відправлення культу. Додаткові заходи реагування часто включають видачу ордерів на обшук, що дозволяє владі шукати докази незаконної діяльності, а в деяких випадках проводити поліцейські обшуки. Іноді влада ухвалює рішення про закриття конкретного місця відправлення культу з міркувань безпеки.

Значення місць богослужінь і зборів в контексті свободи релігії або переконань.

Самостійне ведення справ, включаючи управління і розпорядження місцями богослужінь або зібрань, є частиною права на свободу релігії або переконань і важливим аспектом незалежності релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань.

Свобода релігії або переконань включає важливий інституціональний вимір, що надає місцям богослужінь і зборів, а також відповідальному за їх зміст персоналу особливого становища і особливу роль у житті релігійної громади або громади, що дотримуються певних переконань. Місця

відправлення культу і місця зборів виконують в таких громадах особливі функції. Зазвичай вони є місцем зустрічі громади віруючих і місцем проведення важливих церемоній, заснованих на віруваннях або переконаннях членів громади. Вони також можуть служити місцем для індивідуальної і колективної молитви і відправлення культу, роздумів і медитації, а також майданчиком для проведення різних освітніх, соціальних, культурних, благодійних та гуманітарних заходів. У зв'язку з цим виникає потреба стриманого і обережного підходу до будь-яких дій, які можуть торкнутися місця богослужінь або зібрань, а також виконуючого там свої обов'язки персоналу релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань.

Крім цього, важливо враховувати відмінність способів, якими чоловіки і жінки можуть здійснювати свою свободу релігії або переконань у місцях богослужінь або зібрань. Наприклад, в деяких релігійних общинах або громадах, що сповідують певні переконання, чоловіки і жінки зустрічаються і моляться разом в одному спільному просторі. В інших громадах чоловіки і жінки беруть участь в молитві і богослужінні окремо, перебуваючи в різних приміщеннях відповідно до своєї статі.

Питання про обмеження доступу до місць богослужінь і зборів або закриття цих місць у відповідь на неправомірні дії окремих осіб.

Відповідальність за передбачувані неналежні дії окремих осіб не повинна покладатися на всю релігійну громаду або громаду, що дотримуються певних переконань. «Слід уникати перешкоджання або припинення діяльності тієї чи іншої релігійної громади,

лише через порушення, допущеного кимось із її членів. Такі заходи будуть означати накладення колективних санкцій на громаду в цілому за дії, які по справедливості слід віднести на рахунок конкретних людей» (92).

Обмеження доступу до місця відправлення культу або місця зборів або його закриття не можуть бути обґрунтовані як необхідні або співмірні заходи реагування на неправомірні дії окремих людей, оскільки ці заходи означали б накладення санкцій на всю громаду за дії окремої особи або невеликої групи осіб. З точки зору безпеки, такі кроки можуть бути і контрпродуктивними, якщо врахувати можливі негативні наслідки у вигляді почуття відчуження і образи, викликаного діями держави.

Закриття місць богослужінь або зібрань може мати значний негативний вплив на життєздатність і активність громади, в тому числі на її внесок в життя суспільства в цілому. Таким чином, у разі прийняття рішення про закриття місця відправлення культу або місця зборів необхідно забезпечити відповідність цієї процедури суворим критеріям, передбаченим в міжнародному законодавстві з прав людини щодо обмежень права на свободу релігії або переконань.

Самостійне управління місцями богослужінь і зборів, що здійснюється релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань, передбачає довіру з боку держави, яка вважає, що відповідні повноваження будуть реалізовані в рамках закону. Ретельний моніторинг діяльності, що проводиться в місцях богослужінь і зборів, є обов'язком конкретних релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань. Вони

повинні забезпечити, щоб ця діяльність не містила ознак сповзання до нетерпимості, ворожнечі або насильства і тим самим гарантувати захист і громаді, і суспільству в цілому. Це означає належну пильність щодо пропаганди ненависті, у формі підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, а також щодо дій будь-кого з присутніх в місці богослужінь або зібрань, які несуть реальну загрозу безпеці. У зв'язку з цим важливо, щоб лідери і авторитетні члени релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, рішуче і невідкладно виступали проти пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, відокремлюючи свою громаду від тих одновірців, які поширюють подібну пропаганду (93).

Форми проведення перевірок і моніторингу та питання про дотримання свободи релігії або переконань.

Перевірка (скринінг) може проводитися в різних формах, включаючи перевірку людей, що входять в місця богослужінь або зібрань або залишають ці місця; проведення особистих бесід; вимога пред'явити посвідчення особи; особистий огляд або установка і використання металопукачів. Методи моніторингу по відношенню до людей, що входять або залишають місця богослужінь або зібрань, включають використання систем відеоспостереження, прослуховування переговорів або зняття інформації з інших електронних пристроїв. Моніторинг може бути тимчасовим або постійним, відкритим або негласним; може обмежуватися місцями відправлення культу або поширюватися на житла священнослужителів, які виконують свої обов'язки в таких місцях.

Перевірки і моніторинг можуть мати негативний вплив на здійснення людьми свого права на приватне та сімейне життя, а в контексті місця відправлення культу – свого права на свободу релігії або переконань. У зв'язку з цим такі дії з боку влади повинні робитися строго відповідно до закону. Це особливо важливо в разі застосування таких процедур, як негласні заходи спостереження. Будь-які вжиті заходи повинні відповідати всім чинним міжнародним принципам у сфері прав людини і вимогам національного законодавства.

Головним критерієм в цьому відношенні є відповідність. Будь-які спеціальні методи розслідування (наприклад, негласне спостереження) повинні використовуватися тільки як крайній захід і тільки тоді, коли є достатні підстави вважати, що одним або декількома конкретними особами або особою (або групою осіб), особа якого (яких) ще не встановлена, скоєно, підготовлено або готується серйозний злочин (94). Крім цього, використання таких заходів має передбачати наявність достатніх та ефективних гарантій від зловживань. Наприклад, в разі ведення спостереження необхідно забезпечити незалежний нагляд, переважно з боку судових органів.

З точки зору свободи релігії або переконань, зазначені заходи - якщо вони здійснюються без необхідної обережності і уважності - можуть легко порушити відвідування місця богослужінь або зібрань членами релігійної громади або громади, що сповідує певні переконання. Члени громади можуть негативно поставитися до певних форм скринінгу (наприклад, до особистого догляду) та, відчуваючи тривогу або страх, зовсім відмовитися від відвіду-

вання місця відправлення культу або зборів.

В результаті їх свобода релігії або переконань, що передбачає право осіб вільно входити в релігійні приміщення або залишати їх, може бути необґрунтовано обмежена.

З огляду на вплив перевірок і моніторингу на здійснення свободи релігії або переконань, держави-учасниці повинні неухильно дотримуватися умов, передбачених для обмеження цієї свободи, і завжди повинні демонструвати, що вжиті заходи дійсно необхідні і що вони співрозмірні передбачуваній загрозі безпеки. Держави повинні забезпечити належну підготовку співробітників уповноважених органів, що відповідають за здійснення перевірок та моніторингу, з питань грамотності в області релігій і з питань свободи релігії або переконань, з тим щоб вони набули навичок, що дозволяють їм з належною акуратністю поводитися з особами, які відвідують місця богослужінь або зібрань. Крім цього, державним посадовим особам, перш ніж проводити перевірки або моніторинг, слід налагодити діалог з відповідною релігійною громадою або громадою, що дотримується певних переконань (95) і, наскільки це можливо, здійснювати такі заходи за згодою громади та у співпраці з нею.

Інформація та дані, отримані в результаті перевірок або моніторингу щодо осіб, які відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, повинні використовуватися для тієї мети, для якої вони були зібрані і не повинні передаватися третім особам, не уповноваженим згідно із законом отримувати, обробляти і використовувати такі матеріали. Крім цього, зазначені дані та інформація повинні зберігатися тільки

протягом часу, встановленого законом, а потім невідкладно знищуватися надійним і безпечним способом (96).

Ситуації, коли обшуки є виправданими.

Згідно з міжнародним законодавством з прав людини, накладені державою обмеження повинні передбачати мінімально можливе втручання в здійснення свободи релігії або переконань. Обшук в місці богослужінь або зібрань - надзвичайний захід, який може серйозно порушити життя всієї релігійної громади або громади, яка дотримується певних переконань, і підірвати її довіру до держави як гаранта справедливості і поваги по відношенню до таких громад. У зв'язку з цим обшук слід розглядати тільки як самий крайній захід.

Місця богослужінь або зібрань не звільняються від проведення обшуків, якщо є достатні докази того, що в такому місці відбувається або готується злочин. Проте, обшук повинен проводитися таким чином, щоб в мінімально можливій формі і мірі порушувати діяльність, здійснювану в місці богослужінь або зібрань. Більш того, обшук слід проводити - якщо це можна зробити, без шкоди - за згодою і при співробітництві осіб, відповідальних за утримання місця богослужінь або зібрань і в їх присутності. При цьому державна влада повинна вести відкритий і прозорий діалог з відповідними релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання (97).

Обшуки або перевірка людей, які відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, можуть бути необхідні в певних обставинах з метою забезпечення безпеки, але, разом з тим, вони можуть привести до небажаних наслідків. Йдеться про формування стереотипів, стигматизації цілих ре-

лігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, а також про появу почуття взаємної недовіри між державною владою і людьми, які відвідують відповідні місця богослужінь або зібрань. В результаті члени релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, можуть відчувати почуття образи і небажання співпрацювати з владою. У середньостроковій і довгостроковій перспективі така недовіра може привести до ослаблення безпеки.

Гендерні питання, які повинні бути враховані при проведенні перевірок, моніторингу та обшуків.

Такі заходи, як перевірки, моніторинг та обшуки, створюють серйозні гендерні проблеми. Наприклад, опис людей, щодо яких повинні проводитися перевірки та моніторинг при відвідуванні ними певного місця богослужінь або зібрань, може бути складено, виходячи з стереотипних гендерних припущень, які є дискримінаційними і не мають відношення до справжніх проблем безпеки. У деяких ситуаціях чоловіки є непропорційно великою мірою об'єктом заходів щодо встановлення особи та опитувань для цілей безпеки. В інших випадках жінки можуть бути непропорційно утиснуті вимогами, пов'язаними з встановленням особи і необхідністю зняти предмети одягу, що закривають обличчя або голову. Такі випадки можуть привести до того, що чоловіки і жінки, з різних причин і в різних ситуаціях, будуть утримуватися від відвідування місць богослужінь або зібрань. В результаті цього і члени їх сімей будуть позбавлені можливості відвідувати такі місця (особливо якщо ці чоловіки і жінки є батьками).

Таким чином, при розгляді питання про доцільність перевірок і моніторингу або обшуків державам слід враховувати ризик можливої дискримінації за ознакою статі та прагнути через діалог з релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань, уникати цих заходів або скоротити їх до мінімуму, наскільки це можливо. Загальне правило щодо вимоги зняти будь-які предмети одягу для встановлення особи, а також щодо огляду в цілях безпеки, полягає в тому, що такі заходи повинні здійснюватися тільки співробітниками служб безпеки однієї статі з особою, що перевіряється і в окремому закритому приміщенні. Органи влади також повинні забезпечити, щоб при проведенні обшуку в приміщеннях, призначених тільки для віруючих конкретної статі, в місцях богослужінь або зібрань, перевіряючи були тієї ж статі, що і віруючі, які використовують ці приміщення.

Рекомендації для держав-учасниць.

1. Держави-учасниці повинні забезпечити наявність документально закріплених правил щодо проведення перевірок, моніторингу (включаючи процедури гласного і негласного спостереження) і обшуків в місцях богослужінь і зборів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань. Такі правила повинні передбачати відповідні процедури і підлягати регулярному перегляду. Процедури гласного спостереження повинні бути оприлюднені.

2. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб правила проведення перевірок, моніторингу та обшуків в місцях богослужінь і зборів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, від-

повідали чинним міжнародним стандартам в галузі прав людини та вимогам національного законодавства.

3. Перевірки і моніторинг в місцях відправлення культу або місцях зборів повинні застосовуватися тільки в разі суворой необхідності і як крайній захід; вони повинні передбачати мінімально можливе втручання і бути пропорційними передбачуваний загрози.

4. Перевірки і моніторинг в місцях богослужінь або зібрань мають, по можливості, проводитися за згодою відповідної релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань. Ще до застосування таких заходів держава повинна заявити, що вона не ототожнює насильство і загрози національній безпеці з даною громадою.

5. Перш, ніж проводити перевірки або моніторинг людей, які відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, державі-учасниці слід обговорити з лідерами релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, свої побоювання щодо осіб, підозрюваних в підбурюванні до дискримінації, ворожнечі або насильства в даному місці богослужінь або зібрань.

6. Перед застосуванням перевірок або моніторингу в місцях богослужінь або зібрань державі-учасниці слід вступити в діалог з релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань, з тим щоб визначити, чи можна в цілях ефективного вирішення проблем безпеки використовувати спочатку заходи, менш пов'язані з втручанням.

7. У разі використання перевірок або моніторингу держава зобов'язана забезпечити, щоб під час реалізації цих заходів і

після їх завершення відбувався діалог і здійснювалися ініціативи, спрямовані на відновлення довіри до державних інституцій з боку громади.

8. Держави-учасниці повинні забезпечити підготовку співробітників уповноважених органів, що відповідають за проведення перевірок, моніторингу та обшуків в місцях богослужінь і зборів, з питань грамотності в області релігій і з питань свободи релігії або переконань. Владі слід забезпечити формування у цих співробітників навичок, що дозволяють їм з належною акуратністю поводитися з особами, які відвідують місця богослужінь або зібрань, проявляючи повагу до їх гідності та свободи релігії або переконань.

9. Держави-учасниці слід розробити керівні вказівки, що містять принципи, яких повинні дотримуватися співробітники правоохоронних органів і служб безпеки при проведенні перевірок, моніторингу та обшуків в місцях богослужінь і зборів.

10. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб співробітники, яким доручено проводити перевірки, моніторинг та обшуки в місцях богослужінь і зборів, були інформовані про можливі запитання, що стосуються окремо чоловіків і жінок (включаючи відмінність в способах можливого здійснення чоловіками і жінками своєї свободи релігії або переконань в цих місцях), і навчені вирішувати такі питання.

11. Державам-учасницям слід забезпечити можливість особам, щодо яких здійснюються перевірки, моніторинг або обшуки, мати доступ до ефективної процедури подання скарг.

12. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб інформація і дані, отримані в результаті перевірок, моніторингу або обшуку осіб, які відвідують певне місце бого-

служінь або зібрань, оброблялися відповідно до застосовних міжнародних стандартів в області збору, захисту та використання персональних даних.

13. З огляду на серйозні несприятливі наслідки закриття місць богослужінь або зібрань, держави повинні вдаватися до такого кроку лише як до крайнього заходу, суворо необхідного в конкретних обставинах. Цей захід слід використовувати, тільки після ретельного розгляду (і обговорення з релігійною громадою або громадою, що сповідує певні переконання) альтернативних підходів до вирішення проблем безпеки.

Для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань.

14. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується проявляти належну пильність щодо пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, а також щодо дій будь-кого з присутніх в місці богослужінь або зібрань, які несуть реальну загрозу безпеці.

15. Лідерам релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, рекомендується рішуче і невідкладно виступати проти пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, відокремлюючи свою громаду від тих одновірців, які поширюють подібну пропаганду.

Для громадянського суспільства.

16. Організаціям громадянського суспільства рекомендується підтримувати зусилля лідерів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань,

які виступають проти пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

17. Організаціям громадянського суспільства рекомендується протидіяти пропаганді ненависті, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, виступаючи на підтримку тих, хто є об'єктом ненависті.

Для засобів масової інформації

18. Засобам масової інформації слід уникати сенсацій або спекуляцій навколо подій в релігійних громадах або громадах, що дотримуються певних переконань. Наприклад, проведення перевірок, моніторингу або обшуку в будь-якому місці богослужінь або зібрань не повинно подаватися як свідчення участі даної громади в незаконній діяльності. Засоби масової інформації повинні докладати всіх зусиль до того, щоб вивчати і етично висвітлювати такі питання, не зміщуючи діяння окремих осіб або груп з діями всієї громади.

4.4. ОБМЕЖЕННЯ НА НАВЕРНЕННЯ В СВОЮ ВІРУ І НА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД ЧИ ГРОМАД, ЩО ДОТРИМУЮТЬСЯ ПЕВНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, ЗІ ЗВ'ЯЗКОМ ЗА КОРДОНОМ

У регіоні ОБСЄ деякі релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, які здійснюють спробу навернення в свою віру інших людей за допомогою ненасильницького переконання, можуть стати об'єктом гонінь і ворожості з боку суспільства. Із цієї причини держави-учасниці можуть розглядати таку діяльність як таку, що порушує громадський порядок і міжрелігійну гармонію і загрожує мирному співіснуванню. У від-

повідь держави іноді вживають заходи, що обмежують зусилля по наверненню інших в свою віру шляхом ненасильницького переконання або ж ускладнюють реалізацію права змінювати релігію або переконання. У місцевому середовищі можуть посилитися підозри щодо нових релігійних та інших практик, коли релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, приймають у себе іноземних місіонерів або мають зв'язки або вищі структури за межами країни. У таких випадках заходи реагування з боку держави часом включають висилку іноземних місіонерів.

Поняття ненасильницького переконання.

У цьому документі термін «ненасильницьке переконання» використовується для позначення комунікації і дій, спрямованих на навернення інших людей у свою віру без застосування насильства, залякування, погроз або інших незаконних форм тиску (98). Термін «прозелітизм» не використовується тут з огляду на те, що він є недостатньо визначеним і має негативний підтекст. Термін «місіонер» в цьому документі означає особу, основна діяльність якої полягає в тому, щоб свідчити про релігію і пропагувати її серед людей і/або громад, що сповідують іншу релігію або не сповідують жодної релігії, за допомогою навчання, проповіді та інших методів. Місіонерська діяльність не обмежується окремими людьми, групами або громадами.

Право змінювати релігію або переконання.

Право змінювати релігію або переконання, що розуміється як право приймати або

змінювати свою релігію або переконання або ж відмовлятися від них, користується абсолютним захистом відповідно до міжнародного права, оскільки воно стосується внутрішнього виміру свободи релігії або переконань кожної людини (*forum internum*). Право змінювати свою релігію або переконання також визнано і в зобов'язаннях ОБСЄ (99). Будь-які нормативні положення, спрямовані на обмеження права змінювати свою релігію або переконання за допомогою застосування кримінальних або цивільно-правових санкцій або введення обтяжливих адміністративних заходів (наприклад, вимоги завчасного повідомлення представників держави або отримання їх дозволу на зміну релігії) суперечать абсолютному характеру права приймати релігію або переконання на свій вибір, не мати і не сповідувати ніякої релігії або змінювати свою релігію або переконання.

Право займатися ненасильницьким переконанням як частина свободи релігії або переконань і свобода вираження поглядів.

Люди мають право брати участь в діяльності з ненасильницького переконання інших людей; це право є частиною свободи релігії або переконань. Право сповідувати релігійні або нерелігійні переконання включає свободу робити спроби переконати інших людей в істинності власних поглядів і важливості цих поглядів і пов'язаних з ними практик для осмисленого і повноцінного життя. При цьому для багатьох віруючих поширення свого послання серед інших людей є релігійним обов'язком. У той же час право ненасильницьким способом переконувати інших людей користується захистом, передбаченим правом

на свободу вираження поглядів, що включає «свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження, або іншими способами на свій вибір» (100).

Свобода релігії або переконань також охоплює право не мати ніякої релігії або переконань, бути байдужим до релігії або переконань і не бути об'єктом діяльності з навернення в будь-яку віру. Це право, будучи частиною *forum internum*, теж користується абсолютним захистом.

Право робити спроби переконати інших людей щодо питань з області релігії або переконань за допомогою комунікації не є абсолютним і може бути обмежене в певних ситуаціях - зокрема, коли такі спроби спрямовані на осіб, особливо вразливих в силу їх віку (наприклад, на молодих людей у шкільному середовищі) або психічного захворювання.

Також може існувати загальне обмеження на використання методів переконання, рівносильних примусу. Крім цього, може застосовуватися особливий підхід, якщо мова йде про ієрархічні відносини, коли підлеглий не здатний протистояти бажанням вищого посадовця навернути його в свою віру.

Разом з тим, зусилля держави щодо розмежування належних і неналежних методів переконання пов'язані з труднощами і можуть надавати стримуючий вплив на комунікацію з питань релігії або переконань. Обмеження щодо права займатися ненасильницьким переконанням можуть бути виправдані тільки за умови їх повної відповідності всім критеріям, зазначеним у статті 18 (3) МПТП. Це означає, що «будь-які обмеження вима-

гають юридичних підстав, вони повинні переслідувати законну мету, повинні бути чітко і точно визначені, повинні бути пропорційними і не застосовуватися дискримінаційним чином» (101). Важливо, щоб держава надала чіткі фактичні докази того, що певні види діяльності рівносильні примусу, оскільки в іншому випадку під кримінальну відповідальність або обмеження можуть підпадати мирні запрошення до бесіди на теми релігії або переконань.

Побоювання з приводу зусиль з метою ненасильницького переконання, особливо якщо ці зусилля докладаються недавно створеними і відносно невеликими релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань, можуть бути неналежним чином використані політиками для невиправданого обмеження законної діяльності цих громад під приводом забезпечення безпеки і соціальної стабільності. Такі громади можуть звинувачуватися в тому, що вони становлять загрозу безпеці, проповідуючи «альтернативні істини» або виступаючи з небажаними релігійними або конфесійними заявами, які вважаються «образою релігійних почуттів» і розглядаються як несумісні з традиційними цінностями і нормами всього суспільства. В результаті ці громади можуть зіткнутися з неприпустимими обмеженнями своєї свободи релігії або переконань. При цьому особи або громади, що намагаються повернути в свою віру шляхом ненасильницького переконання, можуть стати об'єктом заборон, підозр і негативних стереотипів, які можуть привести до ворожості і насильства по відношенню до них.

Держава зобов'язана забезпечити правові рамки і соціальні умови для вільного і

повного здійснення права змінювати релігію або переконання і повертати у свою віру інших людей шляхом ненасильницького переконання. Це означає, серед іншого, що держава зобов'язана захищати право осіб на зміну релігії або переконань (тобто право приймати, припиняти сповідувати або змінювати релігію або переконання), а також зобов'язана захищати осіб і громади, які займаються ненасильницьким наверненням інших в свою віру – від насильства, залякування, переслідування та дискримінації.

Повноцінне здійснення свободи релігії або переконань можливо лише тоді, коли люди можуть дізнаватися про нові ідеї, поширювати і отримувати інформацію. У світлі постійного розширення можливостей для комунікації, яке відбувається сьогодні, а також пов'язаних з цим змін в моделях реагування та асоціювання, держава та інші зацікавлені сторони докладають всіх зусиль у сприянні безпеці та соціальній згуртованості, заснованих на плюралізмі релігій або переконань. Обговорюючи реакцію держав на «неминучі наслідки плюралізму», Європейський суд з прав людини вказав, що «роль влади в таких ситуаціях полягає не в тому, щоб усунути причину напруженості шляхом виключення плюралізму з демократичної практики, а в забезпеченні толерантності конкуруючих груп у відношенні одна до одної» (102).

Слід зазначити, що панівні або впливові релігійні громади/громади, що сповідують певні переконання, можуть вбачати загрозу в появі або зростанні нових громад і їх реакція на це явище може призвести до порушень громадського порядку (наприклад, до масових виступів), пов'язаних з фак-

тами навернення в іншу віру. У цьому контексті держави повинні забезпечити, щоб рішення про заходи щодо підтримання громадського порядку не приймалися під впливом інспірованих протестів або перебільшеного реагування на передбачувану провокацію, оскільки це може привести до безпідставного або непропорційного обмеження законного прояву свободи релігії або переконань.

Дії, які можна вчинити для зменшення побоювань, пов'язаних з безпекою, щодо іноземних громадян або священнослужителів, які проводять місіонерську діяльність

Як правило, діяльність іноземних громадян або священнослужителів («іноземних місіонерів») з навернення в свою віру не створює ніяких проблем в області безпеки, навіть якщо вважається, що ці особи більш переконливі у своїй комунікації або більш впливові, ніж місцеві віруючі. Не слід забороняти будь-яким особам в'їжджати в країну і жити в ній на підставі їх належності до конкретної релігії або системи переконань. Винятки становлять випадки, коли є точні дані про те, що ці особи раніше займалися примусовим наверненням у свою віру або пропагандою ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, або коли існують докази того, що вони планують займатися подібною діяльністю в приймаючій країні. Коли для в'їзду в країну потрібна віза, правила її видачі (зазвичай передбачають надання докладної інформації про заявника) дозволяють перевірити поведінку заявника в його власній країні. Як правило, таких заходів достатньо для вирішення будь-яких питань, що стосуються іноземних громадян, в тому числі священнослужителів.

Побоювання щодо безпеки можуть потребувати ретельнішої перевірки заяв на отримання візи, але загальна заборона на відвідування країни для всіх іноземних священнослужителів не відповідає критерію необхідності.

Рекомендації для держав-учасниць.

1. Держави-учасниці не повинні використовувати побоювання щодо безпеки як привід для обмеження права осіб змінювати релігію або переконання (приймати, припиняти сповідувати або змінювати релігію або переконання), яке користується абсолютним захистом згідно з міжнародним правом. У зв'язку з цим кримінальні, цивільно-правові та адміністративні заходи, що перешкоджають реалізації цього права або ускладнюють таку реалізацію, повинні бути скасовані.

2. Державам-учасницям слід забезпечити новонаверненим захист від насильства, переслідувань, залякування чи дискримінації, з тим щоб вони могли в повній мірі користуватися своєю свободою релігії або переконань.

3. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб будь-які обмеження права осіб і релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, займатися наверненням в свою віру шляхом ненасильницького переконання відповідали всім критеріям, зазначеним у статті 18 (3) МПГПП (наприклад, якщо є докази того, що такі дії використовують примус або представляють собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства).

4. Державам-учасницям рекомендується підтримувати зусилля релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, щодо усунення будь-якої напруженості або побоювань, пов'язаних з

діяльністю з навернення в свою віру за допомогою діалогу і співпраці.

5. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб співробітники правоохоронних органів і служб безпеки, а також інші посадові особи отримали необхідну підготовку і керівні вказівки з тим, щоб в ході виконання своїх обов'язків вони поважали як право людей змінювати свою релігію або переконання, так і зусилля з навернення інших в свою віру шляхом ненасильницького переконання.

6. Держави-учасниці не повинні обмежувати в'їзд або перебування в країні іноземних громадян, у тому числі священнослужителів, на підставі їх релігії або переконань, за винятком тих випадків, коли існують точні дані про минулі зусилля таких осіб щодо примусового навернення в свою віру або про їх участь в пропаганді ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, як докази того, що ці особи планують займатися подібною діяльністю у приймаючій державі. Будь-які обмеження або скасування дозволу на в'їзд або проживання повинні повністю відповідати національному законодавству.

Для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань.

7. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, в тому числі їх лідерам, слід визнати, що зміна релігії або переконань є невід'ємною складовою свободи релігії або переконань, що користується абсолютною правовим захистом (так само як і зміна релігійних переконань на атеїзм або агностицизм, і навпаки).

8. Лідерам релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, слід утримуватися від закликів обмежити право з навернення інших в свою віру з міркувань захисту традиційних цінностей або забезпечення соціальної згуртованості.

9. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується розвивати такі способи поширення своєї релігії або переконань, які поважають свободу релігії або переконань інших осіб і враховують культурний і соціальний контекст, в якому здійснюються такі зусилля; також рекомендується навчати віруючих методам і прийомам спілкування, що свідчить про повагу вибору інших людей.

10. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, а також міжконфесійним органам або радам рекомендується розробити добровільні кодекси поведінки або керівні принципи з питань поширення своєї релігії або переконань без використання примусу.

11. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується докладати зусиль до усунення будь-якої напруженості або побоювань, пов'язаних з діяльністю з навернення в свою віру за допомогою діалогу і співпраці в формальних і неформальних умовах. Державам рекомендується підтримувати ці зусилля.

Для громадянського суспільства.

12. Організаціям громадянського суспільства рекомендується підтримувати зусилля релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, щодо усунення будь-якої напруженості або побоювань, пов'язаних з діяльністю навернення

в свою віру за допомогою діалогу і співпраці.

13. Організаціям громадянського суспільства рекомендується підтримувати зусилля релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, з розробки добровільних кодексів поведінки або керівних принципів з питань поширення своєї релігії або переконань без використання примусу.

14. Організаціям громадянського суспільства рекомендується приділяти увагу становищу ново навернених осіб, що піддаються ризику насильства, утисків, залякування чи дискримінації і пропонувати їм відповідну підтримку з тим, щоб вони могли в повній мірі користуватися своєю свободою релігії або переконань.

Для засобів масової інформації.

15. Державним і приватним засобам масової інформації рекомендується надавати об'єктивну і точну інформацію, що стосується діяльності з навернення в свою віру, включаючи інформацію про право ново навернених осіб на здійснення своєї свободи релігії або переконань.

Коментарі

Silvio Ferrari

*Are freedom of religion or belief and security reconcilable?**

Сільвіо Феррарі

Чи сумісні свобода релігії і переконань з безпекою?

Анотація: У даній роботі представлений документ ОБСЄ / БДПЛ «Свобода релігії або переконань і безпека», який розглядається в більш широкому контексті дебатів про сек'юритизації релігії.

Автор пропонує розглянути документ в три етапи: 1) поставити документ у його контекст; 2) пояснити поняття всебічної безпеки, розробленого ОБСЄ; 3) запропонувати кілька міркувань щодо його застосування до свободи релігії або переконань. До політичного та культурного контексту відносяться два глобальних процеси, які сьогодні найбільше впливають на свободу релігії або віросповідання у всьому світі - націоналізація релігії та її сек'юритизація. Зупиняючись на потенційних загрозах з боку релігії для безпеки, автор критикує позицію тих країн, які вважають, що

наси́льство та тероризм, які стають все частішими у багатьох частинах світу, натхненні релігійною поведінкою. І так мислять не лише в тоталітарних чи авторитарних державах, які не дбають про права людини, але і в деяких демократичних суспільствах.

В розумінні взаємозв'язку між релігійною свободою і безпекою автор пропонує відійти від традиційної, орієнтованої на державу концепції безпеки, яка зосереджена насамперед на безпеці держав від військової агресії, до тієї, яка зосереджена на безпеці людей, їх захисті та розширенні прав і можливостей. Пропонується національну, державну, військову безпеку трактувати як інструменти для забезпечення особистої та громадської безпеки, які є основою сьогоденної концепції безпеки.

Документ пропонує три керівні принципи, які забезпечують надійну основу для вирішення конфлікту між правом на релігійну свободу та правом на безпеку.

1) принцип навчання, який пропонує освітні програми, що сприяють знанню різних релігій та їх соціальних проявів.

Але навчитися спокійно жити в релігійно різноманітному середовищі недостатньо. Сам по собі він не створить згуртованого та всеохоплюючого «спільного життя». потрібно

2) принцип взаємодії. Без особистого вступу в діалог тільки знання не можуть створити взаємоповаги.

Навчання та взаємодія потребують

3) сприятливого середовища існування, яке може бути побудовано за допомогою політичних та правових заходів, що створюють впевненість та довіру через визнання прав, зокрема права на свободу віросповідання.

* Даний матеріал друкується за згодою з Центром релігієзнавчих досліджень (Москва, Росія), який підготував і видав збірник праць учасників міжнародної науково-практичної конференції (Бішкек, 2019) «Светскость, секуляризм, религиозность: исторические, юридические и философско-мировоззренческие аспекты» / Под ред. Е.С. Элбакян – Бишкек, 2020 г. – 246 с. Secularism, secularity and religion: historical, legal, and philosophical aspects. / Edited by E. S. Elbakyan - Bishkek, 2020 – 246 p. - С.232-236. Українську версію абстрактів підготувала Л.Филипович.

На основі цих керівних принципів пропонується звернутися до чотирьох кейсів, розглянутих у документі. Вони стосуються навернення, релігійного екстремізму, місця поклоніння та мітингів, реєстрації релігійних організацій. Автор докладно аналізує навернення та реєстрацію. Так, реєстрація релігійної або віросповідної організації далеко не техніка, яка стосується лише юристів. Це може бути питанням життя або смерті для всієї організації, оскільки прості операції, такі як відкриття банківського рахунку або оренду приміщення для молитовних зустрічей, залежать від реєстрації. Ось чому набуття правосуб'єктності у формі, яка дозволяє здійснювати основні види діяльності релігійних організацій чи організацій віросповідання, вважається частиною права на колективну та інституційну свободу віросповідання чи віри. Картина стає більш проблематичною, коли ми говоримо про так звані «екстремістські» релігійні організації. Чи не є вони загрозою для безпеки (включаючи особисту безпеку), яка вимагає, щоб вони були поставлені в становище, щоб не нашкодити? Відповідь на це питання ґрунтується на розрізненні екстремізму та насильницького екстремізму. Поки вони не перетворюються на насильницькі дії чи підбурювання до насильства чи дискримінації, екстремістські погляди є проявом свободи вираження поглядів, протидії якій слід протистояти на власній основі, тобто протиставляючи ідеї ідеям. Тільки коли екстремістські ідеї перетворюються на насильство чи підбурювання до насильства, вони стають загрозою безпеці людини чи громади. Тому документ ОБСЄ рекомендує державам-учасницям ОБСЄ «забезпечити, щоб заходи, пов'язані з безпекою, стосувалися поведінки, а не думок чи переконань, та

розрізняли насильницький екстремізм та екстремізм».

Рекомендації спрямовані не лише до держав. Релігійні та віросповідні громади, організації громадянського суспільства та засоби масової інформації «відіграють важливу роль у взаємозв'язку між свободою віросповідання чи вірою та безпекою». Вони несуть відповідальність за створення культурного та соціального середовища, заснованого на відповідальності та відданості, дві чесноти, необхідні для гармонізації свободи та безпеки.

Ключові слова: Свобода релігії або переконань, безпеку, поведінки в іншу віру, реєстрація релігійних організацій

Abstract. This paper presents the OSCE / ODIHR document on "Freedom of Religion or Belief and Security", placing it in the broader context of the debate about securitization of religion.

The author proposes to consider the document in three stages: 1) to put the document in its context; 2) explain the concept of comprehensive security developed by the OSCE; 3) to suggest several considerations regarding its application to freedom of religion or belief.

The political and cultural context is one of the two global processes that today most affect freedom of religion or belief around the world - the nationalization of religion and its securitization. Addressing the potential danger to religion by security, the author criticizes the position of those countries which believe that violence and terrorism, which is becoming more frequent in many parts of the world, is inspired by religious behavior. And so not only in totalitarian or authoritarian states that do not care for human rights, but also in some democratic societies.

Understanding the relationship between religious freedom and security, the author proposes to move away from the traditional, state-oriented concept of security, which focuses primarily on the security of states against military aggression, to one focused on the security of people, their protection and empowerment. It is proposed to treat national, state, and military security as tools for personal and public security, which are the basis of today's security concept.

The document proposes three guiding principles that provide a sound basis for resolving the conflict between the right to religious freedom and the right to security.

1) the principle of teaching that offers educational programs that promote knowledge of different religions and their social manifestations.

But learning to live in a religiously diverse environment is not enough. By itself, it will not create a cohesive and inclusive "common life" so we need

2) the principle of interaction. Without personal involvement in the dialogue, knowledge alone cannot create mutual respect.

Training and interaction are needed

3) an enabling environment that can be built through political and legal measures that create confidence and trust through the recognition of rights, including the right to freedom of religion.

Based on these guidelines, the article proposes to address the four cases discussed in the document: conversion, religious extremism, places of worship and meetings, registration of religious organizations. The author analyzes in detail the conversion and registration. Registering a religious or religious organization is far from a technique that only

applies to lawyers. This can be a matter of life or death for the whole organization, since simple transactions such as opening a bank account or renting a meeting room are subject to registration. The picture becomes more problematic for so-called "extremist" religious organizations. we need distinct extremism and violent extremism and address security-related measures behaviors rather than thoughts or beliefs.

The recommendations are not just for the States. Religious communities, civil society organizations and the media "play an important role in the relationship between freedom of religion or religion and security." They are responsible for creating a cultural and social environment based on responsibility and dedication, the two virtues needed to harmonize freedom and security.

Keywords: Freedom of religion or belief, security, conversion, registration of religious organizations.

I was asked to present the document on "Freedom of Religion or Belief and Security" that the OSCE has recently published [See OSCE/ODIHR 2019] and I shall do that in three steps. First, I shall place the document in its context, second I shall devote some time to explaining the notion of comprehensive security developed by the OSCE and finally I shall make a few considerations concerning its application to freedom of religion or belief. First, the political and cultural context. If I should name the two global processes that today most affect freedom of religion or belief all over the world, I would name the nationalization of religion and its securitization. Leaving aside the first and focusing on the second process, in many countries religions are seen as a potential

danger to security. This view is supported by the fact that religiously inspired violence and terrorism have unfortunately become more and more frequent in many parts of the world.

One may ask how sincere the religious motivations of these violent acts are, but it is undeniable that they are often justified through the reference to religion. In this perspective, some limited restrictions of freedom of religion are seen as a reasonable price to pay to grant personal and societal security. Let me make a couple of examples. Violent antisemitism is growing in a country and a government spokesperson suggests that Jews should refrain from wearing the kippà in public to avoid becoming the target of religious violence. It is a reasonable and well-intended proposal, but at the same time is a limitation of the freedom of Jews to manifest their religious faith. In another country, some places of worship are deemed to be places where religious radicalism is preached and taught. To contrast this dangerous drift, people attending religious services in those places are subjected to security screenings that go from identification to body searching and affect also the peaceful believers (who are likely to be the majority) who want to access that place of worship without any intention of perpetrating crimes. Who could question the reasonableness of these measures, which aim at granting security for all? At the same time, they entail a limitation of freedom of religion that in the long run will be internalized and accepted as a matter of fact.

These examples do not come from totalitarian or authoritarian States that do not care about human rights. They are taken from the daily life of democratic States and this is the most worrying element of the picture. Security and freedom of religion or belief are on collision course even in countries that prize

human rights and sincerely try to implement them. This is why we need to pay close attention to how to defuse the potential clash between freedom of religion or belief and security in contemporary society. I assume you are quite familiar with the meaning, content and role of the right to freedom of religion or belief, therefore I shall not dwell too much on it. It is a right that covers both the internal and external dimensions of human life. I have the right to adopt and change my religion –this is a matter for my conscience and nobody else- and I have the right to manifest my religion or belief through worship, observance, practice, teaching and many other activities [See OSCE/ ODIHR 2014].

Moreover, it is both an individual and a collective right. Each individual is entitled to enjoy freedom of religion or belief irrespective of his or her race, sex, colour, social origin or nationality and each religious or belief community has the right to define autonomously its internal organization, provided it is not against the constitutional order of a country. The increasing religious diversity and the growing public role religions have acquired in many countries raise new problems but we all have an idea of what freedom of religion or belief means.

When we come to security, things are a little more complex. First of all, security is a polysemic word that has many and different meanings. We speak of national security, State security, public security, international security, military security and so on and each of these expressions has different implications. Second, there is a question that needs to be answered before we start considering the relationship between security and freedom of religion or belief: is security a human right? While the answer is definitely yes when we speak of freedom of religion or belief, the answer is no

when we speak of State, national, international or military security. They may represent, in some cases, legitimate limitations to the enjoyment of human rights but nothing more. However, other dimensions of security need to be taken into consideration. Take for example, art. 12 of the South African constitution. It declares “Everyone has the right to freedom and security of the person, which includes the right [...] to be free from all forms of violence from other public or private sources”. The security of the person is a human right that States have the obligation to uphold [See OSCE/ODIHR 2019: 19]. In this perspective, national, State, military security are tools to grant personal and community security, which are at the core of today’s concept of security [See Crawford 2019].

As underlined in many UN documents, the notion of security needs to be re-conceptualized “in a fundamental way by: (i) moving away from traditional, state-centric conception of security that focused primarily on the safety of states from military aggression, to one that concentrates on the security of the individuals, their protection and empowerment” [United Nations Trust Fund for Human Security, chapter 1, sect. 1.1.].

I think that addressing the relationship between freedom of religion or belief and security of the person as a relationship between two human rights provides us with a better way to deal with the potential conflicts between these rights. When a State enacts legal provisions that limit freedom of religion or belief in the name of security, the first question is not whether they are legitimate restrictions to the liberty of an individual or a community. Rather, it is whether the State security they invoke is really necessary to ensure the security of the person that is at the center of

the notion of security. In this perspective, the relationship between freedom of religion or belief and security cannot be reduced to a matter of restricting, when necessary, the enjoyment of the former right in the name of one of the multiple dimensions of the latter right. It is a matter of conceiving and implementing both freedom of religion or belief and security of the person in a way that corresponds to the primary role of each human right, which is upholding human dignity.

OSCE was the first security organization that conceived of and adopted a multidimensional concept of comprehensive security. In this perspective, security is comprised of three equally important dimensions: the politico-military, the economic and environmental, and the human rights dimension. This concept entails the idea that the protection of human rights and fundamental freedoms and economic and environmental governance is as important for the sustainability of peace and security as is politico-military co-operation. Security cannot be attained if these three goals are not pursued and attained simultaneously [OSCE/ODIHR 2019: 17].

When we come to the relations between security and freedom of religion or belief the OSCE document I am presenting offers three guiding principles that provide a sound framework for addressing what I called hotspots, that is the issues where a conflict between these two rights is more likely to develop. The first principle concerns learning. Religious illiteracy is increasing, particularly in the young generations, and we are in need of educational programs that foster the knowledge of different religions and their social manifestations. However, these

programs are not enough if they are not supported by the awareness that religious or belief diversity is a permanent feature of our societies. Therefore, learning how to live peacefully in a religiously diverse environment is not enough. We need also to understand how to make use of this diversity to build a cohesive and inclusive “living together”. This second type of learning, however, is not only a matter of knowledge. It requires –and this is the second guiding principle– engagement. Without engaging personally in a dialogue that takes seriously our different Weltanschauungen, knowledge alone is unable to create mutual respect. Finally, learning and engagement require a favorable habitat, that can be built through political and legal measures that create confidence and trust through the recognition of rights: granting the right to freedom of religion or belief is the first and most important of these measures.

On the basis of these guiding principles it is possible to address the four case studies considered in the document. They concern conversion, religious extremism, worship and meeting places, registration of religious organizations. I shall focus on the first and the last of them. From a legal point of view, conversion may have two different meanings. It may indicate the act through which I adopt, change or leave a religion or a belief and this is an individual right that is absolute and cannot be limited or restricted. The same word may designate the act of converting somebody, that is persuading a person to adopt, change, leave his or her religion or belief and this is a right that in a few well-defined cases can be subjected to some limitations. In general, when converting a person implies some forms of coercive persuasion –which may be violent or non-violent– both freedom of religion or belief

and personal security may be jeopardized. Short of this, proselytism and missionary activities are a manifestation of the right of freedom of religion or belief that cannot be limited for security reasons. Accordingly, the OSCE document concludes that “the state has a duty to provide a legal and social framework in which the rights [...] to engage in non coercive persuasion can be freely and fully exercised”, including the State duty “to protect individuals and communities engaging in non-coercive persuasion from violence, intimidation, harassment and discrimination” [OSCE/ODIHR 2019: 67].

The registration of a religious or belief organization is far from being a technicality that concerns only lawyers. It may be a matter of life or death for the whole organization as simple operations such as opening a bank account or renting a room for prayer meetings may depend on registration. This is why obtaining legal personality in a form that allows the basic activities of religious or belief organizations is considered to be part of the right to collective and institutional freedom of religion or belief. The picture becomes more problematic when we speak of the so called “extremist” religious organizations. Aren’t they a security danger (including personal security) that requires that they are put in a position to do no harm? The answer to this question is based on the distinction between extremism and violent extremism. As long as are not translated into violent acts or incitement to violence or discrimination, extremist views are a manifestation of freedom of expression that should be countered on its own ground, that is by opposing ideas to ideas. Only when extremist ideas are translated into violence or incitement to violence they become a threat to the security of a person or a community. Therefore, the OSCE

document recommends that the OSCE participating States “ensure that security-related measures address behavior rather than opinions or beliefs and distinguish between violent extremism and “extremism”” [OSCE/ODIHR 2014: 32]. However, recommendations are not directed only to States. Religious or belief communities, civil society organizations and the media “have important roles to play in the interface between freedom of religion or belief and security” [OSCE/ODIHR 2019: 26].

They bear the responsibility for creating a cultural and social environment grounded on responsibility and commitment, two virtues that are indispensable to harmonize freedom and security. For this reason, they are the recipients of specific recommendations that aim at enhancing their capacity to generate civic values and attitudes that support the State’s political and legal activity. It is time to conclude. The road toward the harmonization of freedom of religion or belief and security is long and rather difficult. We need to go patiently through a process of trial and error that teaches us how to deal with the most difficult situations. The OSCE document is a step forward in the right direction.

conference, Tallinn, 16-18 November 2017. In print with the publisher Comares).

Laegaard, Sune (2019). Religious Toleration and Securitization of Religion. In *Luiza Bialasiewicz and Valentina Gentile (eds.), Spaces of Tolerance. Changing Geographies and Philosophies of Religion in Today’s Europe*, London, Routledge.

OSCE/ODIHR. *Freedom of Religion or Belief and Security: Policy Guidance* (2019) // [URL]: <https://www.osce.org/odihr/429389>

OSCE/ODIHR. *Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach* (2014) // [URL]: <https://www.osce.org/secretariat/111438?download=true>

United Nations Trust Fund for Human Security, Human security in theory and practice (2009). New York, United Nations.

Zedner, Lucia (2007). Pre-Crime and Post-Criminology. In *Theoretical Criminology*, 11, 261-262.

References

Crawford, Adam (2019). Public safety and private security: are they reconcilable? In *Alessandro Torre (a cura di), Costituzioni e sicurezza dello Stato*, Santarcangelo di Romagna, Maggioli.

European Consortium of Church and State Research. Securitization of Religious Freedom - Religion and Scope of State Control (proceedings of the

Інформації. Рецензії. Оголошення.

Про роботу міжнародної науково-практичної конференції в Бішкеку

Питання свободи совісті, свободи релігії є доволі складними, багатоплощинними і залишаються в фокусі як українських, так і закордонних дослідників-релігієзнавців, правників, соціологів, теологів, управлінців тощо. Зокрема, щорічник «Релігійна свобода» вже довгий час пропонує свої шпальти для обговорення таких питань, під час якого розкриваються проблеми свободи буття релігії у міжнародному й українському контексті функціонування, узагальнюється досвід державно-конфесійних відносин, представляються правові документи з проблеми свободи совісті тощо.

В міжнародному просторі також існує багато майданчиків для дискусій чи обміну думками з питань свободи совісті чи переконань. Одним із них є Бригамський університет (США, Юта), де на постійній основі діє Міжнародний Центр права і релігієзнавства, видається журнал «Релігія і право» тощо. Зокрема Міжнародний Центр права і релігієзнавства є основним медіатором і організатором конференцій, присвячених різним аспектам релігійної свободи, які регулярно проводяться, як в країнах пострадянського простору (Грузія, Латвія, Білорусь, Киргизстан та ін.), так і в країнах колишнього Варшавського договору (Чехія, Польща та ін.). Остання із серії цих міжнародних науково-практичних конференцій під назвою: «Світськість, секуляризм, релігійність в пострадянському просторі: історичні, юридичні і філософсько-світоглядні аспекти» пройшла

в м.Бішкек (Киргизстан) 23-25 жовтня 2019 року. В роботі конференції взяли участь 65 осіб - вчені, правники, експерти, які представляли різні країни - Азербайджан, Білорусь, Велику Британію, Грецію, Італію, Казахстан, Канаду, Киргизстан, Російську Федерацію, США, Таджикистан, Узбекистан, Україну, яку представляли д.філос.н. Лариса Владиченко, заступник директора Департаменту у справах релігій і національностей-начальник релігієзнавчо-аналітичного відділу, к.філос.н. Ольга Гольд, викладач Одеського національного університету імені І.Мечникова, к.філос.н. Олег Кисельов, старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, д.філос.н. Віта Титаренко, старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, член Української асоціації релігієзнавців; к.філос.н. Руслан Халіков, президент Молодіжної асоціації релігієзнавців, член Українського центру ісламознавчих досліджень.

Перше пленарне засідання конференції було присвячено висвітленню питань сучасного розуміння секулярності, друге - розкривало бачення доповідачів такого феномену, як релігія у фокусі науки. Робота конференції була організована у формі панельних дискусій, де обговорювалися наступні теми: основи світськості і секуляризму; релігія в політико-ідеологічному контексті; державно-релігійні відносини; принцип світськості і його реалізація в державах пострадянського простору; практика реалізації принципу світськості: політика, освіта, ЗМІ; радикалізм, екстремізм, релігія; правозастосувальна практика в релігійній сфері.

На Заключному пленарному засіданні підвели підсумки конференції, скориставшись звітами модераторів секцій і, відповідно, доповідями учасників. За результатами роботи конференції планується збірник матеріалів, з яким можна буде ознайомитися додатково.

Завершилася конференція культурною програмою, яка включала в себе відвідання етно-центру «Супара», що в урочищі Чункурчак. Учасники змогли познайомитися з національною культурою Киргизстану. Родзинкою культурної програми став виступ читця «Манасу» - найбільшого киргизького епосу, включеного у список шедеврів нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО і в Книгу рекордів Гіннеса як найоб'ємніший епос у світі (епос налічує понад півмільйона віршованих рядків). Користуючись нагодою, зазначимо, що національний епос «Манас» видано у Киргизії українською мовою з нагоди відзначення 90-річчя від дня народження класика киргизької і світової літератури Чингіза Айтматова (1928-2008), як повідомляє про цю новину інфоресурс «Релігія в Україні», з посиланням на Ukrinform.ua.

*Співробітник Відділення релігієзнавства
ІФ ім. Г.С.Сковроди НАН України
Віта Титаренко*

Про Всесвітній тиждень міжконфесійної гармонії в Україні

У 2020 році Україна активно включилася в організацію і проведення заходів, присвячених десятій річниці впровадження ініціативи із святкування Тижня міжконфесійної гармонії.

Проведення Всесвітнього тижня міжконфесійної гармонії базується на відповідній Резолюції Генеральної Асамблеї ООН - А/65/PV.34, яка закликала всі держави підтримувати протягом цього тижня поширення ідей міжконфесійної гармонії та доброї волі в церквах, мечетях, синагогах, храмах та інших молитовних будинках в усьому світі на засадах любові до Всевишнього і любові до ближнього. Пропозиція про доцільність визначення окремого проміжку часу задля актуалізації процесів міжконфесійної гармонізації надійшла від Короля Йорданії Абдулли II та головного радника Короля з питань релігії та культури Принца Газі бин Мухаммада і була одностайно підтримана Генеральною Асамблеєю ООН на 34-му засіданні 20 жовтня 2010 р.

Запис цієї пропозиції можна подивитися тут:

<https://www.facebook.com/watch/?v=18959330224055>

Відзначаючи в попередні роки таку ініціативу, Всеукраїнська Рада Релігійних Об'єднань (ВРРО) обмежувалася прес-конференцією, на якій інформувала українську громадськість про її важливість. Але 2020 рік став особливим для України, яка вирішила десяту річницю запровадженого всесвітнього Тижня відзначити більш масштабно. Заручившись сприянням Департаменту у справах національностей і релігій Міністерства культури, молоді та спорту України, згодою Відділення релігієзнавства ІФ НАН України та УАР взяти дієву участь у заходах, інформаційною підтримкою Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ), Інформаційного агентства «Главком» та «Укрінформ», ВРРО наважилась перетворити цей Тиждень на топ-подію міжконфесійного життя, а тому на цей раз підійшла до Тижня системно, різновектор-

но і багатофункціонально. Було заплановано:

- 30.01.2020 (четвер) 11:00 - Брифінг Головуючого ВРРО, науковців та представників державних установ. Буде зроблено спільну заяву про проведення заходів Тижня. Інформаційна агенція «Главком». Адреса: м. Київ, вул. Шовковична, 8/20.
- 01.02.2020 (субота) 14:00 відкриття фотовиставки «Єдність у розмаїтті: релігійні споруди світу», у супроводі представників різних релігій, знайомство з Київським центром Прогресивного Іудаїзму «Атікв». Адреса: м. Київ, вул. Ярославська 6, 2-й під'їзд, 4 поверх;
- 04.02.2020 (вівторок) 11:00 науково-практична конференція «Гармонізація міжконфесійних та міжрелігійних відносин: стратегія та перспективи порозуміння в сучасній Україні». Адреса: м. Київ, вул. Трьохсвятительська 4, 4-й поверх, актовa зала (410).
- 05.02.2020 (середа) 11.00 інформаційно-ознайомча зустріч «Гармонізація державно-церковних відносин на Київщині». Управління культури, національностей та релігій Київської обласної державної адміністрації. Адреса: м. Київ, вул. Шота Руставелі, 16.
- 05.02.2020 (середа) 18.30 акція "Зробимо Світ кращим: Біблія та екологія". Адреса: Київський центр Прогресивного Іудаїзму «Атікв»: м. Київ, вул. Ярославська 6, 2-й під'їзд, 4 поверх.
- 06.02.2020 (четвер) початок 12:00 та 15:00 екскурсія-знайомство з діяльністю підрозділів Центрального управління ДУМУ «Умма». Адреса: м. Київ, вул. Дегтярівська, 25а.

- 10.02.2020 (понеділок) 11:00 екскурсія-знайомство з діяльністю парафії ПЦУ в Києві - Спасо-Преображенський собор та меморіального музею митрополита Володимира (Сабодана). Лікоград. Адреса: м. Київ, вул. Маршала Конєва, 3-а
- 12.02.2020 (середа) 19:00 молитва «За мир» Спільноти святого Егідія. Собор св. Олександра. Благодійна акція #теплазима. Адреса: м. Київ, вул. Костьольна, 17
- 13.02.2020 (четвер) 11:00 спільна прес-конференція учасників проекту та підписання Меморандуму про перспективи міжконфесійної співпраці протягом 2020 року. Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». Адреса: м. Київ, вул. Б.Хмельницького, 8/16.

У 2020 році в Україні в межах Тижня міжконфесійної гармонії, як і багатьох країнах світу, відбувся цілий ряд різноманітних заходів, які охопили багато сфер життя, різні релігійні організації, неочікувані форми (від фотовиставки до спільної молитви, від вивчення священних писань до екскурсій до управлінь, храмів, музеїв, від наукових конференцій до брифінгу, від живого спілкування між представниками релігій до суспільно-релігійної і державно-конфесійної комунікації).

Завдяки тому, що цьогоріч своєрідним промотором події став Парламент релігій світу (Parliament of the World's Religions), який закликав всі релігії і народи, держави та міжнародні структури присвятити цей особливий час - 1-7 лютого для гармонізації міжконфесійних відносин, Тиждень виїшов на глобальний рівень. Щороку визначаються переможці цього марафону - присуджуються золота, срібна та бронзова медалі із відповідною премією.

Активне долучення Парламенту релігій світу придало події особливої фокусності, всеприсутності. Інтернет надав можливість постійно інформувати світову громадськість про події, які відбувалися на національних і міжнародних рівнях. Включення Парламенту є абсолютно закономірним, оскільки на сьогодні це одна із найавторитетніших міжнародних організацій, яка сприяє єдності людей в світі незалежно від їх віросповідання.

Парламент працює на те, що численні традиції віросповідання, провідні керівні установи та громадські організації все частіше визнають важливість роботи з віросповідними громадами для вирішення глобальних викликів. Ця парадигма спільної діяльності прискорює здатність людства досягти спільних цілей для покращення життя.

Парламент постійно наголошує на пріоритетності цієї парадигми співпраці, підтримуючи різні важливі ініціативи, в яких і сам бере участь. Для 2020 року Парламент виділив декілька подій, які мають всесвітнє значення і у яких особлива роль має належати саме релігійним організаціям:

- Всесвітній тиждень міжконфесійної гармонії (World Interfaith Harmony Week - WIFHW), який проводиться щороку 1-7 лютого. WIFHW породив тисячі прикладів плідної співпраці між усіма верствами суспільства, щоб відзначити гармонію між релігійними громадами у всьому світі. Заклик до гармонії через конкретні дії особливо там, де є конфлікт чи поляризація між суб'єктами релігійного життя, демонструє шанобливий громадянський дискурс та будує мости порозуміння та зцілення.
- День Землі 2020 (22 квітня) відзначатиме своє 50-річчя та прагне залучити більше мільярда людей та створити нове покоління кліматичних активістів. Будуть оголошені важливі ініціативи напередодні Дня Землі до 2020 року в контексті розробки Проекту зобов'язань із клімату із широким залученням віросповідних спільнот з усього світу, які працюють над змінами клімату.
- 6 та 9 серпня 2020 року виповниться 75 років від обстрілів Хіросіми та Нагасакі. Генеральна Асамблея ООН також відзначає 26 вересня як Міжнародний день повної ліквідації ядерної зброї. Парламент буде активно брати участь та спонсорувати кілька пам'ятних заходів у ці історично значущі дні та продовжуватиме роботу зі скасування ядерної зброї протягом 2020 року та за її межами.
- 25 вересня 2020 року буде відзначено 5-ту річницю Цілей сталого розвитку (ЦСР), які складаються з 17 цілей, спрямованих на ліквідацію крайньої бідності, зменшення зміни клімату та подолання нерівностей до 2030 року. Заклик Парламенту ґрунтується на Глобальній етиці Парламенту та його п'яти директив.
- Парламент підтримуватиме Стратегію та План дій проти наступу ненависті, який закликає до ключового зобов'язання сприяти міжкультурному, міжконфесійному та внутрішньорелігійному діалогу та взаєморозумінню у сприянні розвитку мирних, всеосяжних та справедливих суспільств, спрямованих на вирішення першопричин та рушіїв мови ненависті.
- Парламент також підтримає План дій ООН щодо захисту релігійних місць,

щоб забезпечити спокій для проведення молитовних ритуалів і практик. Нещодавні випадки насильства в культових приміщеннях проти прихожан та осквернення священних місць викликає нагальність віросповідним громадам спільно діяти для забезпечення безпеки та захисту молебнів, а також виконання міжнародних, національних та місцевих законів, що забезпечують право на поклоніння в мирі та безпеці.

Важлива робота Парламенту, яка виходить за межі власне релігійної діяльності, стає прикладом для локальних міжконфесійних рухів, яким є ВРРО, яка незважаючи на свій обмежений ресурс, і фінансовий, і людський, прагне продемонструвати українському суспільству ефективність міжконфесійної комунікації і будівництва миру.

Не очікуючи нагород і премій ім. Короля Абдалли II від йорданського принца, ВРРО, свідомо ставши партнером Парламенту, перетворилась на органічну складову цього річного руху World Interfaith Harmony Week.

Дякуючи всім людям, організаторам та організаціям, які приєдналися до глобального відзначення Тижня, ВРРО свідчить про особливий досвід міжконфесійного спілкування, солідарності, порозуміння, підтримки, єдності, який був отриманий впродовж цього періоду. Все, що робилося, робилося злагоджено, в любові, природно, з радістю, з відчуттям сили спільноти, яка надихана єдиними цілями та принципами. Всі учасники Тижня відчули себе дотичними не тільки до всеукраїнського, але й всесвітнього партнерства заради миру і гармонії.

ВРРО вчасно подала звіт до Парламенту про події до ініціативи Всесвітнього тижня міжконфесійної гармонії в Україні. І це важливо перш за все для того, щоб допомогти ініціативі та партнерам у всьому світі відстежувати постійні міжконфесійні стосунки. Наш звіт допоможе руху Всесвітнього тижня міжконфесійної гармонії та Парламенту дізнаватися про ситуацію в регіонах та збирати дані про міжконфесійну діяльність на місцях.

Таким чином, задля подолання існуючих розбіжностей, проблем та непорозумінь, а також конструктивної взаємодії в усьому світі, громадські й релігійні організації, об'єднання та центри протягом першого тижня лютого, проводять заходи, щоб створити міцний фундамент для більш гармонійних, доброзичливих відносин у прагненні миру, віротерпимості та взаємоповаги.

В Україні здавна поряд мешкають представники багатьох релігій і конфесій: православні християни, католики, греко-католики, мусульмани, буддисти, юдеї, протестанти та інші. На сьогодні в нашій державі зареєстровано біля 37 000 релігійних організацій понад ста різних релігійних течій. Тому важливим для суспільства є налагодження діалогу культур та релігій, втілення спільних соціальних проєктів, виважена державна політика у підтримці просвітницької, науково-дослідницької діяльності та впровадженні освітніх програм з метою отримання якісної наукової інформації й виховання суспільства в атмосфері плідної співпраці у взаємоповазі до світоглядних відмінностей один одного.

Всеукраїнська Рада Релігійних Об'єднань (ВРРО) та інші міжконфесійні, правозахисні та наукові інституції, до

складу яких входять духовні лідери, вчені-релігієзнавці, богослови, викладачі навчальних закладів України, журналісти, громадські діячі, постійно опікуються захистом прав та свобод віруючих, пропагують толерантність та взаємоповагу у міжконфесійних, державно-церковних та релігійно-суспільних відносинах.

Одним з пріоритетних завдань представників цих структур є активна просвітницько-роз'яснювальна діяльність, видрук науково-практичних матеріалів для неупередженого і об'єктивного наукового інформування суспільства про стан та перспективи розвитку цих відносин та основ віровчень представлених в Україні віросповідань.

Оргкомітет із проведення Тижня запланував багато заходів, які вже були згадані вище. Важко сказати, яка саме подія стала найважливішою чи найефективнішою: чи брифінг головуєчого у ВРРО з оголошенням графіку відзначення, чи фотовиставка «Єдність у розмаїтті: релігійні споруди світу», а може науково-практичної конференції «Гармонізація міжконфесійних та міжрелігійних відносин: стратегія та перспективи порозуміння в сучасній Україні». Напрочуд пізнавальними і такими, що руйнували стереотипи сприйняття один одного, стали екскурсії-знайомство з діяльністю різних релігійних організацій - мусульманських, православних, іудейських, буддійських, під час яких віруючі люди різних традицій знайшли багато спільного, що може не роз'єднувати, а об'єднувати релігії і не тільки в якихось релігійних справах, як, наприклад, спільні молитви, зокрема зініційована Спільноти святого Егдія молитва «За мир», а й у вирішенні навіть державної ваги справах, що яскраво

проявилось під час зустрічі представників релігійних організацій і влади в Київській ОДА. Завершальним акордом Тижня стала спільна прес-конференція учасників проекту та підписання Меморандуму про перспективи міжконфесійної співпраці протягом 2020 року.

Визначаючи основну мету проведення запланованих заходів, головуєчий у ВРРО рабин Олександр Духовний виокремив:

- Проінформувати українське суспільство про проведення в Україні та світі Всесвітнього Тижня міжконфесійної гармонії;
- Закріплювати та поглиблювати досягнення в царині релігійної свободи;
- Продемонструвати потенціал українського суспільства в утвердженні ідей міжконфесійного миру, залагодження існуючих проблемних питань;
- Оприлюднити стратегії напрацьованих моделей вирішення конкретних конфліктних ситуацій;
- Переконати відповідальних осіб від усіх гілок влади в Україні у необхідності співпраці як із представниками релігійних організацій, так і світських інституцій в поглибленні тісної взаємодії між конфесіями, релігійними спільнотами та суспільством.

І, здається, всі ці завдання вдалося виконати якнайкраще. Коли ми планували проведення Всесвітнього тижня міжконфесійної гармонії в Україні, то думали про 2-3 події впродовж тижня - з 1 по 7 лютого, а вийшло інакше: 9 подій впродовж 2-х тижнів - з 30 січня по 13 лютого. ВРРО випустила агітаційні за міжконфесійну гармонію флайера, великий банер, які закликали приєднатися всіх охочих до

заходів, продемонструвавши, що відкрита до співпраці із усіма зацікавленими особами у вирішенні актуальних проблем та питань міжрелігійного діалогу.

Так, 30 січня 2020 в прес-центрі Главкому відбувся брифінг на тему: «Всесвітній тиждень міжконфесійної гармонії» (<https://glavcom.ua/news/vsesvitniy-tizhden-mizhkonfesiynoji-garmoniji-predstavniki-riznih-religiy-i-konfesiyy-zroblyat-spilnu-zayavu-656148.html>), в якому взяли участь Головуючий ВРРО - головний рабин Громад Прогресивного Іудаїзму Києва та України Олександр Духовний; вчений-релігієзнавець, віце-президент Української асоціації релігієзнавців проф. Людмила Филипович, старший науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.Сковороди НАН України, керівник Центру релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків, к.і.н. Ігор Козловський; завідувач відділом Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України, к.філос.н. Іван Папаяні, Муфтії Духовного управління мусульман України «Умма» шейх Саїд Іслагілов. Учасники підкреслили важливість заходу, оголосили події, які відбуватимуться в межах Тижня, запросили всіх українців долучитись до побудови гармонійних міжконфесійних відносин. Анонсувавши події на Тиждень, ВРРО запросила на першу масову акцію - на фотовиставку «Єдність у розмаїтті: релігійні споруди світу».

У суботу 1 лютого 2020 р. в Київському центрі Прогресивного Іудаїзму відбулося її відкриття. Члени ВРРО в незвичній, але дуже продуктивній формі відкривали для себе нові духовні традиції, поглиблювали знання про вже відомі. І все це відбувалося в атмосфері дружби, любові, єднання, гармонізації! Як наслідок, учасники по-

глиблювали свою мудрість змістом представлених на виставці релігійних традицій. Презентація фотографій відомих і невідомих культових споруд супроводжувалася своєрідними просвітницько-екскурсійними виступами представників ілюстрованих традицій. Через красу храмів, синагог, мечетей, молитовних будинків, святинь тощо пізнавалася краса вчення, способу життя, про які розповідали послідовники іудаїзму, РУНВіри, віри бахаї, мусульмани, православні, кришнаїти, буддисти та ін.

До Тижня дієво долучилися науковці, які 04.02.2020 організували і провели науково-практичну конференцію «Гармонізація міжконфесійних та міжрелігійних відносин: стратегія та перспективи порозуміння в сучасній Україні».

Метою проведення цієї науково-практичної конференції визначили актуалізацію предметної розмови щодо ефективної стратегії, реальних перспектив та дієвих у ситуації сучасної України методів налагодження міжконфесійного та міжрелігійного порозуміння, що безумовно веде до гармонізації суспільних відносин. Більше 50 заявлених учасників з різних міст України (Київ, Запоріжжя, Харків, Севастополь, Ізмаїл тощо) презентували різноманіття релігійної мережі та світоглядної варіативності сучасної України. Конференцію підтримало багато організацій - наукових, державних, релігійних, громадянських. Щонайперше теоретично-метафізичні рамки формування гармонійного співжиття у різноманітних різноконфесійними переконаннями суб'єктів в сучасній Україні задавали українські філософи та релігієзнавці. Зокрема член-кореспондент Національної академії наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Ін-

ституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України Анатолій Єрмоленко; д.філос.н., проф. зав.відділом Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ Людмила Филипович; д.філос.н., проф. Петро Яроцький, д.іст.н., проф., директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» Алла Киридон та інші видатні науковці, що зголосились до виступів. Про засади здійснення державної політики у налагодженні міжконфесійного порозуміння в поліконфесійній Україні розповідали представники Департаменту у справах релігій та національностей МКМСУ, зокрема заступник керівника д.філос.н. Лариса Владиченко.

Релігійні основи формування стратегій порозуміння висвітлювали представники різних релігійних напрямків та конфесій – шейх Саїд Ісмаїлов (іслам), протоієрей Георгій Коваленко (православ'я), ребе Олександр Духовний (їудаїзм), Олександр Пліс (кришнаїзм), Алла Баранова, Тетяна Кузіна (бахаїзм).

Особливий інтерес та зацікавлення викликали конкретні практичні, вже апробовані і застосовувані, успішні програми міжрелігійного порозуміння та міжконфесійної взаємодії. Так, досвідом міжконфесійного порозуміння на фронті в обороні України від російської військової агресії поділився військовий капелан Олександр Медведєв. Про успіх Неформальної групи міжрелігійного миру та інших спільнот у налагодженні діалогу та співпраці між представниками різних релігійних груп розповів її амбасадор Тарік Сархан. Долучитись до співпраці в допомозі невиліковно хворим та суспільно-упослідженим, спираючись на Любов та Милосердя, пропаговані різними конфесі-

ями як засновкові параметри релігійного життя, закликав Сергій Дмитрієв (священник, заступник голови управління соціального служіння ПЦУ). Саме у спільній добродійно-милосердній діяльності, де представники різних конфесій об'єднані спільною метою – допомогти конкретній людині, можливо порозумітись та налагодити партнерську взаємодію, вважає отець Сергій. Він, як керівник «Еліос – Україна», розповів і про конкретні кроки, які здійснює очолювана ним добродійна організація, про застосовувані методи та програми ефективного міжконфесійного служіння нужденним.

Про теоретично-методологічні засади та досвід ветерансько-капеланського служіння розповів Сергій Лисенко (президент Всеукраїнського міжконфесійного релігійного християнсько-військового братства). Про роль релігійних цінностей у вихованні майбутнього покоління українців та школу як платформу міжконфесійної єдності доповідала пані Альбіна Паренюк (президент БФ «Дари навчання», співзасновник МАРХО).

Тему мобілізаційного потенціалу міжконфесійної взаємодії для захисту прав людини на свободу світогляду і віросповідання висвітлив Микола Ляхович (магістр психології, експерт в сфері формування української громадянської (національної) ідентичності через систему ціннісного національно-патріотичного виховання).

Про особливий досвід благочинної діяльності у Запорізькій єпархії УПЦ МП розповів протоієрей Геннадій Єлін, вказавши, що чомусь інші конфесії зазвичай не підтримують ініціатив УПЦ МП. Попри гостру дискусію, спровоковану ексклюзивною позицією цієї конфесії щодо розу-

міння дійсності України, особливо в інтерпретації як найгострішої сьогодні саме демографічної проблеми, позитивним вважаємо готовність протоієрея Геннадія до діалогу, спрямованого на порозуміння з іншими конфесіями.

Повертаючи співрозмовників до конструктивного плину, д.психол.н. Оксана Яремчук (пров.наук.співр. Інституту соціальної та політичної психології НАПН України) нагадала, що підступати до порозуміння слід із творення спільного образу майбутнього різними представниками етнокультурних та релігійних спільнот у складі української нації.

З теоретично-практичних доповідей яскраво-глибокими виявились міркування д.філос.н. проф. Сергія Головащенко про Біблійну картину світу як духовну підставу гармонізації міжрелігійних відносин. Децю провокативна доповідь д.філос.н. проф. кафедри філософії КУ ім. Б.Грінченка Олега Шепетяка «Історія релігій як дискурс налагодження міжконфесійного порозуміння» викликала жваву дискусію та цілий каскад зворотніх згадувань у наступних виступах. Водночас й тритомник професора Олега Шепетяка «Історія релігій» став головною друкованою стравою цієї конференції. Фундаментальне вкорінення в поважній релігієзнавчій традиції розуміння специфіки міжконфесійних і міжнаціональних відносин України продемонстрував д.філос.н., пров.наук.співр. ВР ІФ НАНУ проф. Петро Яроцький.

Не маючи змоги детально переказати як змістовну, так і тематичну наповненість конференції, матеріали якої поступово будуть друкуватися і вже друкуються в цьому числі «Українського релігієзнавства», висловлюємо вдячність усім мудрим та заангажованим у гармонізацію міжкон-

фесійних відносин в сучасній Україні учасникам. Щонайперше – академічно-релігієзнавчому батькові - засл. діячу науки України, проф. Анатолію Колодному. Також нашим спікерам, що приїхали з інших міст: к.філос.н., наук.співр. Центру компаративістських досліджень релігії ОНУ імені І.І. Мечникова Ользі Гольд; к.іст.н., фахівцю 1 категорії відділу реклами та брендингу Центру зв'язків з громадськістю Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна Марині Григор'євій; к.філос.н., д.пед.н., проф. Ізмаїльського державного гуманітарного університету Сейфуллі Рашидову. Також до діалогу долучилась ціла плеяда київських гуманітаріїв-викладачів різних ВНЗ (Сергій Присухін, Ірина Богачевська, Тетяна Гаврилюк, Оксана Шепетяк та ін.) та науковців Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Олег Бучма, Алла Арістова, Віталій Шевченко, Павло Павленко, Ольга Недавна, Ганна Кулагіна-Стадніченко, Віта Титаренко, Дмитро Базик).

Навидовижу яскравою, іноді гострою та завжди доброзичливо-конструктивною наша конференція стала завдяки мудрому комунікуванню та діалогуванню наших модераторів – тут став в нагоді і досвід держуправління Лариси Владиченко, і методологічна підкованість Віти Титаренко, і надпотужна енергетичність та дбайливість Людмили Филіпович, і харизматична дипломатичність ребе Олександра Духовного, і дисциплінована раціональність Ігоря Козловського.

Величезна подяка й усім, хто співпричетно споживав нашу конференцію, слухав та долучався до спілкування, забезпечував технічний, медійний супровід та поживою не лише духовною, але й смачною (Олександр Саган, Ганна Косенко, Євгеній

Кононенко, Вікторія Бородіна, Леся Скубко, Олена Богдан, Олег Гузик, Ольга Башей, Веніамін Євченко, Олександр Пліс, Михайло Марченко, Михайло Овчаренко, митрополит Віктор Веряскін, о. Сергій Вутянов, Сергій Триліс, Марія Триліс, Вікторія Шевченко, Лія Сулейманова, Валерій Гузей, Азиме Кхаліл, Іван Папаяні, Катерина Монаршек, Руслан Михалків, Ріта Назаренко, Наталія Брук, Марія Бардин, Ірина Старовойт та інші). Впродовж конференції ми аналізували виступи й дійшли наступних висноків:

1) Тематика є цікавою, бо проблематика виявилась надактуальною.

2) До діалогу, організованого на засадах академічної методології та критеріальності, залюбки зголошуються спікери від різних груп: тут були присутні: а) релігійні репрезентанти з різних конфесій, що прагли розкрити місійні особливості їхньої конфесійної позиції, б) держслужбовці, що зацікавлені у пошуці ефективних методологій налагодження міжконфесійного порозуміння та стабілізації суспільного життя в Україні; г) гуманітарії, зацікавлені в поглибленому аналізі релігійної ситуації України з метою з'ясування мережі конфесійних дискурсів та методів їхньої гармонізації задля спільного суспільного блага; в) громадські діячі, що практично утверджують і роблять дієвими релігійні цінності. Багато спікерів водночас були належними до декількох вище перелічених груп і суміщали своєю персоною або ж релігійного репрезентанта та науковця-гуманітарія (Олег Шепетяк, Георгій Коваленко), або ж релігійного репрезентанта та практика-громадського діяча (Олександр Медведєв, Сергій Дмитрієв, Тарік Сархан, Альбіна Паренюк). Таким чином вони

інтегрально репрезентували специфіковану цими різними вимірами об'ємну позицію.

3) Усі ці групи зацікавлених учасників нашої науково-практичної конференції тим чи іншим способом залучені до формування спільного майбутнього України, тож зацікавлені у виробленні дієвих та ефективних методів гармонізації міжконфесійних та міжрелігійних взаємин. Вони мають спільну мету – Україна, як комфортна домівка (земна Батьківщина) гідних громадян-вірян – та прагнуть не лише порозумітись, а й бути взаємоповажними партнерами. Останні, здійснюючи свою релігійну місію та взаємодоповнюючи зусилля один одного, служать Богові в конкретних земних обставинах. Тому, спираючись на любов та милосердя і згідно з Божими заповідями чинять водночас благо й цілком конкретній людині (сучасним та майбутнім громадянам України).

3) Аналіз виголошених доповідей та репрезентованих практичних міжконфесійних програм дав можливість підтвердити, що 1) усі релігійні переконання виходять з уявлення про Бога як люблячого Творця; 2) людині як дитині Божій чи Його найулюбленішому створінню, личить діяти відповідно – чинити з любові та згідно із Заповідями Божими; 3) Заповіді Божі та релігійні цінності в різних конфесіях хоч варіатизовані й специфіковані конфесійним віровченням, однак співголосні та гармонійно узгоджувані у спільному суспільно-історичному контексті; 4) найбільше сприяє порозумінню та формуванню партнерської взаємодії між різними конфесіями перебування в одній дійсності та наявність спільних проблем, які потребують консолідованого вирішення.

4) Переважно це 1) оборонні проблеми, де відчувається тимчасовість людського існування та незахищеність людського життя щонайперше в його глибинно-ціннісних духовних вимірах. Тому взірці міжконфесійного порозуміння ми знаходимо в локусах «епіцентру дійсності», де людське життя може обірватись раптово та захищається від знищення заповідана земна Батьківщина - на фронті (капеланське військове служіння); 2) межові життєві ситуації конкретної людини, викинутої силою обставин на маргінес суспільства, де рятується сенсовість й саме життя конкретної людини, - паліативна допомога; допомога самотнім матерям та жінкам, що вагаються, народити та виховати дитину; милосердя до невиліковно хворих, служіння неповносправним, допомога безхатькам, наркозалежним, безробітним тощо; 3) виховання та освіта дітей на засадах релігійних цінностей в ситуації панування диктатури секуляризму та вульгарного утилітаризму, що нівелює духовні основи життя людини, ціннісні засади та сакральні виміри свідомості.

5) Міжконфесійна співпраця завжди починається з маленьких конкретних спільних кроків і дій, а порозуміння досягається через наявність спільної мети та щирого бажання її досягти разом з партнером, якого поважаєш.

6) Бажання накинати іншим свою зверхню точку зору, власну унікальну інтерпретацію дійсності, «єдиноістинну» позицію, переконати інших у своїй ексклюзивній «канонічності», правдивості, правильності чи праведності призводить до конфронтації у поліконфесійній спільноті. Конфесії, які протиставляють себе цілій українській спільноті, самовилучаються із міжконфесійної комунікативної мережі та творення

гармонії майбутнього України. Для них пріоритетними є церковні інтереси та церковна політика, тож і про співпрацю з іншими вони міркують лише, якщо ці інші пристануть на їхні умови, визнають їхні правила гри та підпорядковуються їхній внутрішньоконфесійній інтерпретації дійсності.

7) Досягнення належних умов для гармонізації міжконфесійних та міжрелігійних відносин та формулювання стратегії і створення перспектив порозуміння в сучасній Україні, значною мірою залежить не лише від спільної дійсності, в якій опиняються представники різних конфесій, спільних проблем і бажання їх спільно вирішити, але і від наявності сприятливих діалогових майданчиків та фахівців-модераторів, спроможних задати ритміку діалогу, розумні критерії, регламентативні механізми та розставити конструктивні акценти. І тут надважливу роль у створенні сприятливих умов для міжконфесійного порозуміння в сучасній Україні виконують фахівців-держслужбовців. Щодо належних тезаурусу, критеріїв, алгоритмів міжконфесійного діалогу то, за нашим переконанням, - забезпечення цим знаряддям діалогічного порозуміння конфесійної мережі України у відповідальності науковців.

Ну і, як про те постійно нагадував ребе Олександр Духовний, Бог хоче, аби кожен з нас був Людиною. А така людина має власні ідентифікатори - вона перебуває в конкретних земних умовах. Тож місія різних конфесій не вилучити цю людину з її земного життя, а сприяти тому, аби це людське життя було сповнене сенсу, правди, любові і віри.

Також учасники конференції погодили текст звернення до державних органів

щодо неприпустимості дискримінації українських громадян за релігійною ознакою та із засудженням необдуманих дій щодо залякування українських мусульман безпідставними демонстративними силовими методами тиску.

Така потужна інтелектуальна подія, як науково-практична конференція, була продовжена наступного дня, 5 лютого під час інформаційно-ознайомчої зустрічі «Гармонізація державно-церковних відносин на Київщині» та презентації діяльності відділу у справах релігій та національностей Управління культури, національностей та релігій Київської обласної державної адміністрації. Зустріч модерувала начальник відділу у справах релігій та національностей Управління культури, національностей та релігій Київської обласної державної адміністрації Марія Бардин. Подія відбувалася в київському офісі Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів (ЦІХСОД). Були присутні представники Всеукраїнської Ради Релігійних Об'єднань (ВРРО), духовенство, пересічні віряни, вчені Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.Сковороди НАН України, Української Асоціації релігієзнавців, члени Неформальної Групи Межрелігійного Мир, представники ЗМІ.

Зустріч розпочалася з вітального слова завідуючого відділенням Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України, к.філос.н. Івана Папаяні. Першим виступив головуєчий Всеукраїнської Ради Релігійних Об'єднань Головний Рабин Громад Прогресивного Іудаїзму Києва та України Олександр Духовний, який окреслив основні напрямки та стратегії діяльності ВРРО. Далі, про діяльність Відділення

релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.Сковороди НАН України та Української Асоціації релігієзнавців в процесі налагодження гармонійних міжконфесійних і державно-церковних відносин розповіла віце-президент УАР, доктор філософських наук, професорка, зав. Відділом філософії та історії релігії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України Людмила Филипович. А головна тема цієї зустрічі - гармонізація державно-церковних відносин на Київщині - була представлена у виступі начальника відділу у справах релігій та національностей Управління культури, національностей та релігій Київської обласної державної адміністрації Марії Бардин. У своєму виступі Марія Бардин ознайомила учасників зустрічі з статистичними даними релігійної ситуації в Київській області та акцентувала увагу на результатах злагодженої співпраці. Як показав досвід Київської області, хоча законом закріплений принцип відокремлення держави і Церкви, маючи спільну мету розбудови України, об'єднаними зусиллями можна реалізовувати як соціально-гуманітарні, так і культурно-просвітницькі заходи.

Після цього відбулося обговорення заходів для гармонізації міжрелігійних та міжконфесійних відносин уповноваженими представниками релігійних організацій та церков. Зокрема, йшлося про можливість проведення в 2021 році Всесвітнього тижня міжконфесійної гармонії і на теренах Київської області як пристосованого та поліконфесійного регіону. Учасники зустрічі ще раз переконалися в корисності таких прямих контактів між представниками держави та релігійних організацій, науки, громадських спільнот

та експертного середовища. Громадянське суспільство продемонструвало свої інтелектуальні та організаційні можливості.

Вже ввечері того ж дня Всесвітній тиждень міжконфесійної гармонії в Україні продовжився в спільній міжрелігійній акції «Зробимо світ кращим: Біблія та екологія». Креативною стала зустріч-бесіда з Головним Рабином України та Києва громад Прогресивного Іудаїзму в Київському центрі прогресивного іудаїзму «Атіква», впродовж якої віруючі відчували особливу відповідальність за стан екології в світі та Україні. Гострі питання і аргументовані відповіді, які шукали всі разом, посиляючись на Біблію та інші священні писання, оживили зустріч, актуалізували проблему, у розв'язанні якої зацікавлені всі люди.

6 лютого Ісламський культурний центр (ІКЦ) і ДУМУ «Умма» приймали гостей - представників українських релігійних організацій і церков. Протягом дня для всіх охочих провели екскурсії, під час яких гості відвідали мечеть, ознайомилися з інформацією про основні напрями діяльності ДУМУ «Умма», а також громадських мусульманських організацій Всеукраїнської асоціації «Альраїд», штаб-квартири яких знаходяться в ІКЦ. А під час неформального спілкування за чашкою чаю відвідувачі змогли збагатити свій світогляд інформацією про іслам як віровчення, історію його виникнення і поширення у світі, про мусульман України тощо.

7 лютого події Тижня перемістилися з Києва - основного місця проведення - у Запоріжжя, де в місцевому художньому музеї відбулася презентація виставки «Єдність всіх релігій - основа людського щастя». Зініціювала цей захід Запорізька громада Бахаї, присвятивши його Всесвітньому тижню міжконфесійної гармонії.

На інформаційних стендах всі зацікавлені могли дізнатися, як саме діє принцип єдності всіх релігій та як виглядають храми громад Бахаї, що збудовані на усіх континентах. Присутні на заході запорізькі послідовники Бахаї, та запрошені гості цікаво та змістовно провели час у неформальному спілкуванні, загальних молитвах, обговоренню нагальних потреб суспільства, навіть поспівали разом. Чаювання зі смаколиками доповнило чудову дружню атмосферу заходу. За повідомлення журналіста Олександра Максимова, виставка розповіла про Всесвітню віру Бахаї як незалежну світову релігію, до якої за 174 роки її існування долучилися мільйони людей майже в усіх країнах світу. Зараз світова громада об'єднує більш ніж 5 млн - представників майже всіх рас та народностей.

Організатори виставки не дарма вибрали саме таку назву для неї, оскільки «Єдність», згідно з їхніми переконаннями, - це базове слово для характеристики вчення Бахауллі, пророка та засновника віри, яке простежується усюди - від поняття про Бога до соціальних принципів. Послідовники віри Бахаї дотримуються принципів, які пропонують взяти за основу для випрацювання стратегії гармонізації міжконфесійних відносин:

- Бог єдиний для всього людства;
- Всі божественні релігії єдині у власній основі;
- Людство єдине у власному розмаїтті;
- Всі забобони, що поділяють людей - расові, національні, класові, політичні або ж релігійні, мають зникнути у минулому;
- Чоловіки та жінки мають рівні права та можливості;
- Релігія покликана бути у гармонії з розумом та наукою;

- Релігія має бути джерелом любові та дружби;

- Кожна людина має та зобов'язана самостійно шукати істину;

- Соціальні та економічні проблеми можливо вирішити тільки враховуючи духовні принципи;

- Світу потрібна міжнародна допоміжна мова;

- Необхідне створення всесвітньої федерації народів для досягнення загального миру та згоди на планеті.

Субота і неділя - це богослужбові дні для більшості віруючих людей, які були проінформовані про проведення Тижня міжконфесійної гармонії. Тож ці дні були присвячені молитвам за мир і гармонію між релігіями.

У понеділок, 10 лютого на запрошення православного митрополита Олександра Драбинка чисельна делегація із ВРРО відправилися в Спасо-Преображенський собор Православної Церкви України та Музей Блаженнішого митрополита Володимира.

Інформативно, душевно, людяно поспілкувалися представники різних релігій. Митрополит Олександр, священник Миколай, діакон Іван та прес-секретар Ольга провели незабутню екскурсію храмом, музеєм, організували гостинний прийом та подарували на згадку пам'ятні сувеніри - текст Заповіту митрополита Володимира Сабодана, церковні календарі, щедро пригостили відвідувачів. Створено було атмосферу якогось щиро-довірливого настрою взаєморозуміння. Цей храм - це благословенне місце з особливою київоруською енергетикою, що пов'язана із християнськими візантійськими традиціями, яку своїм духовним покровом благословляє митрополит Олександр

Драбинко із своїми відданими священиками. Вони руйнують всі стереотипи стосовно закостенілості православ'я, переважного обрядовіства українського православ'я, священства, українського священства, митрополитства. Щиро-тремтливо без помпезності і зайвого офіціозу зберігається пам'ять про митрополита Володимира Сабодана. Місце і люди, які на тому місці, в храмі, гармонізують нас.

Учасники говорили різними словами, мовами своїх релігійних традицій, але про одне - про Бога, про Його любов до людини, про заповідану Ним любов один до одного. Неправославні відкрили для себе красу православ'я, а православні - багатоманіття духовних і релігійних традицій в Україні.

10 лютого ідею проведення Тижня підтримали і в регіонах. Так, Імам мечеті ІКЦ Сєверодонецька Темур Берідзе з нагоди Всесвітнього тижня гармонійних міжконфесійних відносин, заручившись підтримкою Луганської обласної військово-цивільної адміністрації (ЛОВЦА), керівництва евакуйованого Луганського медичного університету, що тепер працює в Рубіжному, а також священників шести християнських церков різних деномінацій, зініціювали і разом провели такий захід для студентів цього ВНЗ.

Учасники зібрання розповіли молоді про свою діяльність, зокрема релігійні та соціальні проєкти релігійних громад. Імам Темур Берідзе у своєму зверненні також підкреслив надзвичайну важливість неупередженості та справедливості, незалежно від того, чи об'єднує вас спільне етнічне походження та віра. Ось головні тези його звернення:

— Ми повинні звільнитися від хибних уявлень одне про одного, стереотипів та упереджень. Молоді належить майбутнє, і яким саме буде це майбутнє — залежатиме від ставлення кожної конкретної людини до себе, суспільства, людства взагалі, від того, як люди розуміють концепції добро-сусідства й суспільного блага.

Начальник відділу Управління культури, національностей та релігій Луганської ОДА Аліна Адамчук скористалася з нагоди й подякувала духівництву, зазначивши, що їхнє «служіння є безумовним моральним орієнтиром для багатьох наших спів-громадян, що опинилися в умовах бойових дій». Найважливіше в діяльності релігійних служителів на думку держслужбовця саме те, що вони спрямовують свій досвід та авторитет на відновлення душевного спокою мирян, закликають до миру та злагоди, роблять все від них залежне для підтримання міжрелігійного миру.

Крім просвітницьких, інформативних заходів 12 лютого учасники Тижня взяли участь і власне в релігійному заході - в екуменічній молитві «За мир», яку щороку організовує спільнота Святого Егидія в Римо-католицькому Олександрівському соборі. Наприкінці молитви надали слово для підсумків головуючому ВРРО рабину Олександрю Духовному, який прочитав молитву за єдність та мир в Україні та в усьому світі. Після молитви представники ВРРО взяли участь у Благодійній акції "Тепла зима": нагодуй безхатченків та злиденних. Акція проходила на Майдані Незалежності (головній площі м. Києва). Цей безпосередній емпіричний досвід суспільнозначимої взаємодії став позитивним навиком для учасників акції.

Остання подія, що була запланована, відбулася 13 лютого в Укрінформі - заключна

спільна прес-конференція учасників проєкту Всесвітнього Тижня міжконфесійної гармонії

(<https://www.youtube.com/watch?v=HNpNGSLavLs> або <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall-/2874868-vsесvitnij-tizden-mizkonfesijnoi-garmonii.html>).

Серед учасників Денис Коляда - радник міністра культури молоді і спорту України; рабин Олександр Духовний - головуючий у Всеукраїнській Раді Релігійних Об'єднань, Головний рабин України та Києва громад Прогресивного Іудаїзму України; Саїд Ісмаїлов - муфтії Духовного управління мусульман України «Умма», шейх; Тарік Сархан - завідувач відділу ознайомлення з історією та культурою ісламу, спікер Неформальної групи міжрелігійного миру і Посол миру міжнародної правозахисної організації HWPL (Сеул, Південна Корея); Алла Баранова - секретарка Релігійної організації «Національні духовні збори Бахаї України»; Михайло Марченко - голова «Об'єднання синів і дочок України «Рідної української національної віри»; Сергій Триліс - голова громади, Всеукраїнський буддійський центр «Махасангха Ніппондзан Мьоходзі»; Олександр Пліс - ректор Київської духовної академії Центру громад свідомості крішні; Людмила Филипович - завідувача відділом філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, віцепрезидент Української асоціації релігієзнавців, д.філос.н., проф.; Олександр Саган - заступник керівника, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, віцепрезидент Української асоціації релігієзнавців, д.філос.н., проф.; Ігор Козловський - вчений-релігієзнавець, старший науковий

співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С.Сковороди НАН України, керівник Центру релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків, к.і.н.; Марія Бардин – начальник відділу у справах релігій та національностей управління культури, національностей та релігій Київської обласної державної адміністрації; представники Департаменту у справах національностей та релігій Міністерства культури, молоді та спорту України, релігійних громад та масмедіа.

Після консультацій між об'єднаннями-учасниками ВРРО, представниками державних органів та науковцями, вирішено підписати Меморандум про перспективи міжконфесійної співпраці, в якому за необхідне та актуальне вказувалось:

1. Впровадження активної роз'яснювальної діяльності, видрук науково-практичних матеріалів для неупередженого і об'єктивного наукового інформування суспільства про стан та перспективи розвитку міжрелігійних та міжконфесійних відносин, основи віровчень, представлених в Україні релігій;

2. Проведення щорічної релігієзнавчої науково-практичної конференції «Гармонізація міжконфесійних та міжрелігійних відносин: стратегія та перспективи» з метою актуалізувати предметну розмову щодо ефективної стратегії, реальних перспектив та дієвих методів налагодження міжконфесійного та міжрелігійного порозуміння, що безумовно веде до гармонізації суспільних відносин у сучасній Україні;

3. Моніторинг державної політики у налагодженні міжконфесійного порозуміння у поліконфесійній Україні та конкретних дій держслужбовців, які пору-

шують норми Конституції та Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»;

4. Формулювання стратегій порозуміння та подальшого розвитку практичних, дієвих і успішних програм міжрелігійного спілкування, використання досвіду капеланів;

5. Співпраця у допомозі невиліковно хворим та суспільноупослідженим, спираючись на Любов та Милосердя, що пропалуються різними віровченнями як ціннісні параметри релігійного життя;

6. Створення позитивного спільного образу майбутнього різними представниками етнокультурних та релігійних спільнот у складі народу України;

7. Налагодження взаємодії з державними інституціями для пошуку ефективних методологій налагодження міжконфесійного порозуміння та стабілізації суспільного життя в Україні у галузях культури та освіти;

8. Виховання та освіта дітей на засадах духовних цінностей;

9. Досягнення належних умов для гармонізації міжконфесійних та міжрелігійних відносин та формулювання стратегії і створення перспектив порозуміння в сучасній Україні, а саме – постійно діючих сприятливих діалогових майданчиків;

10. Дотримання етики міжрелігійного та міжконфесійного спілкування на всіх рівнях – засудження та категорична відмова від мови ненависті (hate speech), використання понять, які набули негативний зміст – «сектанство», «відступництво», «раскольники», «екстремізм», «ісламізм» тощо як деструктивних для налагодження

взаємодії релігійних громад в українському суспільстві;

11 Засудження будь-яких проявів нетолерантності, упередженості, неправдивого інформування суспільства, що має наслідками виникнення конфліктів, особливо під релігійними гаслами, як злочин, що суперечить правовим засадам Конституції України;

12. Члени ВРРО, що належать до різних віросповідань та релігійних організацій, закликають до діалогу на загальних принципах компліментарності та прагнення співпраці із усіма зацікавленими особами у вирішенні актуальних проблем та питань міжрелігійних відносин в Україні і світі.

Свої підписи поставили:

Головуючий у Всеукраїнській Раді Релігійних Об'єднань, Головний Рабин України та Києва Громад Прогресивного Іудаїзму Олександр Духовний;

Муфтії Духовного управління мусульман України «Умма» шейх Саїд Ісмаїлов;

Секретар Релігійної організації «Національні Духовні Збори Бахаї України» Алла Баранова;

Апостольська Православна Церква в Україні, митрополит Київський, Владика Віктор (Веряскін);

Голова «Об'єднання синів і дочок України «Рідної Української Національної Віри» Михайло Марченко;

Голова громади, Всеукраїнський Буддійський Центр «Махасанґха Ніппондзан Мьоходзі» Сергій Триліс;

Ректор Київської духовної Академії центру громад свідомості Кришни Олександр Пліс;

Завідувачка відділом філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України,

віце-президент Української Асоціації релігієзнавців, д.філос.н., проф. Людмила Филипович;

Заступник керівника, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, віце-президент Української Асоціації релігієзнавців, д.філос.н., проф. Олександр Саган;

Вчений-релігієзнавець, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, керівника Центру релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків, к.і.н. Ігор Козловський;

Начальник відділу у справах релігій та національностей управління культури, національностей та релігій Київської обласної державної адміністрації Марія Бардин;

Радник Міністра культури молоді і спорту України Денис Коляда.

Меморандум відкритий для підписантів, а його текст знайдете на ФБ сторінці ВРРО (http://vrro.org.ua/about/official-documents/103-memorandum-about-interfaith-cooperation.html?fbclid=IwAR28NCRQyWcMdmfHvSCsgkOQZ_b-i2GJoliwBa-D3aaNvq8DtR8Bz_58W8A).

Всі події постійно висвітлювалися на ВРРО сторінці в ФБ. Тут подякувати адміну сторінки Віктору Толкаченко, який оперативно виставляв всі новини, ілюструючи їх фотографіями від Ганни Косенко, Ольги Юрченко, Світлани Шиловой, Лесі Скубко, інших фотоентузіастів. Бажаючи оперативно інформувалися про можливість взяти участь у проекті. Особлива дяка журналістам РІСУ, Главкома та Укрінфому, які інформаційно підтримали ініціативу. Організатори надзвичайно вдячні журналісту РІСУ Ярославі Музиченко, чий матеріал про Тиждень отримав неабиякий

резонанс, його передруковували різні інформджерела (Україна може стати світовим центром міжрелігійної толерантності:

<https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/78898/>; В Києві відзначили Всесвітній тиждень міжконфесійної гармонії // <https://sobor.com.ua/news/v-kiyevi-vidznachili-vsesvitnii-tizhden-mizhkonfesiinoi-garmoniyi-tocho>).

Підводячи підсумки проведення Тижня міжконфесійної гармонії в Україні, зазначимо, що в царині міжрелігійного діалогу зроблений новий якісний крок. Від спорадичних і поодиноких ініціатив, формальних і формалізованих зустрічей чи не вперше все пройшло планово і системно, на хорошому науковому і організаційному рівні. І хоча не всі ідеї вдалося втілити, те, що відбулося, відбулося в атмосфері поваги, приязні, порозуміння.

Незважаючи на те, що вперше приєдналися деякі католики і православні, загалом, на жаль, цей Тиждень не підтримали релігійні організації більшості, УПЦ, УГКЦ, протестанти. На наш заклик до ВРЦіРО долучилися і спільно провести Тиждень - отримали відмову. Тож до участі в Міжнародному Тижні міжконфесійної гармонії наступного 2021 року бажано долучити нові релігійні організації.

Успіх 2020 івенту забезпечила щира взаємодія представників різних сфер соціуму - релігійні організації, держава, наука, ЗМІ, громадянське суспільство, які продемонстрували ефективність при координації своїх активностей. На майбутнє бажано, щоб долучився центральний орган влади в сфері свободи совісті - нині державна служба. Включення Київської ОДА відбулося без як формальної, так і фактичної участі його очільника. Всю вагу відповідальності за ДЕРЖАВНУ справу

взяла керівниця обласного відділу. Підтримка від держави має надійти не тільки на загальнодержавному, але й на обласному та районному рівнях. У заходах, ініційованих державою, беруть участь всі релігійні структури, тобто заходи відбуваються в найширшому форматі, не упосліджуючи нікого, і підставою тут є - державна реєстрація релігійної організації. Проведення Тижня 2021 треба запланувати в план заходів новоствореної Держслужби з питань свободи совісті.

Основні заходи зосередилися в Києві, де розташовані центральні офіси організаторів. Слабшим виявився і їхній зв'язок із своїми регіональними структурами, і владна вертикаль. Загалом регіони майже не підтримали цю ініціативу. Але чи не скрізь є регіональні міжцерковні ради при держадміністраціях, які могли б активно включитися в цей проект у 2021. Кожен регіон має власну специфіку, що може доповнити картину міжконфесійного миробудування в Україні. Так, в певних регіонах, можна виступити з якимось культурними міжконфесійними ініціативами (виставки, фестивалі, ярмарки тощо). Це б продемонструвало, що українці за самою своєю природою є толерантними, їм не потрібні вказівки згори, їм потрібна локальна координація. І в цих конкретних діях, напр. екологічної чи соціальної спрямованості, а не лише в проголошенні принципів міжрелігійної злагоди, можна безпосередньо і дієво довести, що громадянське суспільство, елементами якого є релігійні громади, реально існує.

Незважаючи на наші намагання поширити інформацію про Тиждень через різні інформагенції, насправді центральні ЗМІ, попри ситуацію певного новинного голоду,

так і не зацікавилися нашими подіями, тому Тиждень висвітлювали лише поодинокі і профільні інформаційні центри.

Ставши вперше частиною всесвітнього руху за гармонізацію міжконфесійних відносин в рамках Тижня, Україна заявила про себе потужно, чутно, видимо. Завдяки зусиллям рабина Духовного, нам вдалося під'єднатися до інтернетсторінки World Interfaith Harmony Week, постійно інформуючи світову громадськість про український локус Тижня. Равин звернувся англійською мовою до світу про участь України в цьому проекті і повідомив про існування ВРРО, яка виступає ініціатором проведення Тижня в Україні (<https://www.facebook.com/groups/vrro.ukr/permalink/1194964754033262/> або https://www.youtube.com/watch?v=OY02Uy3L4Xk&feature=youtu.be&fbclid=IwAR3bCTmLb8PYwSdTkIRk-SdoXAUDeHpxy5_zJEXqD2X7eWOBjLBhIdC3JWM).

На майбутнє, організаторам треба подумати, як виходити на міжнародний рівень і не тільки тут, в Україні, залучаючи міжнародні на європейські організації (ООН, ОБСЄ, НАТО тощо). Важливо український досвід міжконфесійних відносин ширити на різноманітних майданчиках за кордоном, використовуючи будь-які нагоди (конференції, зустрічі, наради, семінари, начальні курси тощо) і в різноманітний спосіб (виступи, брошури, відео, звернення, флеш-моби, акції тощо) для пропаганди української моделі міжрелігійних відносин, показуючи її неформальність, вітальність, реальність, ефективність, результативність. Те, що напрацьовано в Україні, можна з успіхом демонструвати всьому світові. Як сказав один з учасників проекту, України може стати міжнародним центром міжконфесійної толерантності.

Підсумовуючи проведення Всесвітнього Тижня міжконфесійної гармонії, всі учасники проекту погодилися з необхідністю масштабування заходів Тижня, бо цей рух не став масовим навіть для тих релігійних організацій, які представлені в ВРРО.

Учасники проекту погодилися на обов'язкове щорічне нагадування про необхідність міжконфесійної злагоди в світі та Україні, що найзручніше робити в рамках Всесвітнього Тижня міжконфесійної гармонії, залучаючи державу, всі, в т.ч. і домінуючі, релігійні течії, представників громадянського суспільства, науки та ЗМІ для подолання недовіри, страхів, замкненості, капсуляції, стереотипів і міфів, для реального миробудування не тільки серед віруючих людей, але й і всіх громадян українського суспільства.

Насамкінець зазначимо:

Головною подією Тижня 2020 року у світі, стало створення «Міждержавного альянсу релігійних свобод», що є потужним поштовхом на міжнародному рівні у здійсненні гуманітарної політики та захисту прав і свобод віруючих.

Долучилася до цього договору серед 28 держав світу і Україна, що вкрай важливо саме задля подолання існуючих розбіжностей, проблем та непорозумінь в нашій країні, а також конструктивної взаємодії з іншими державами.

Важливою віхою в укріпленні релігійних свобод мав стати Конгрес комунікацій з питань релігії (Religion Communication Congress - RCC) в травні 2020. Та через пандемію коронавірусу захід відмінено, він перенесений у віртуальний простір (<https://www.rccongress2020.org/>).

Починаючи з 1970 року, Конгрес з питань релігії - щораз на десятиліття проводить зібрання професійних релі-

гійних комунікаторів із широкого кола різних віросповідних традицій. Перший Конгрес виник з простої ідеї: створити форум для розширення досвіду професійних комунікаторів у релігійному середовищі поза їх спеціалізованим робочим контекстом. Цьогорічна тема – «Спілкування віросповідань на публічній площі». Зазвичай у Конгресі беруть участь попередні провідники Парламенту релігій світу, авторитетні діячі міжрелігійного діалогу. Такі конгреси є надзвичайно надихаючими для розвитку міжнародного професійного комунікаторства в релігійній сфері, що сприятиме політиці зближення і порозуміння, навчанню і дослідженням з різними колегами по всьому світу. Конгреси сприяють створенню спеціальної колегіально-комунікативної мережі в кожній країні та у світі для розширення бачення та вдосконалення навичок кожного зокрема. У такій комунікативній мережі буде можливість поділитися досвідом, збагатити свої зв'язки і знання, щоб транслювати їх у публічний простір своєї країни.

Тому планований Конгрес мав на меті не тільки загальнотеоретичні, але й практичні амбітні цілі - перевести міжконфесійну комунікацію на новий якісний рівень. Від звичайних фактів комунікації, які також вимагають певних навиків, до створення багатоплатформних подій, від простих сюжетів про міжрелігійні відносини до складних інтерв'ю в ЗМІ. Таким чином RCCongress 2020 планував надати його учасникам більш ефективні професійні інструменти міжконфесійної комунікації. До виступів очікували цікавих спікерів і практиків міжрелігійного спілкування, запрошували натхненних релігійною

комунікацією представників ЗМІ та лідерів різних віросповідних традицій. Тепер їх можна послухати в режимі стрім та в запису в інеті.

Такі Конгреси свідчать про наявність у кожного з його учасників надзвичайних ресурсів - це людський капітал, яким можна поділитися. Сотні співробітників, понад 100 партнерських організацій в багатьох країнах світу, яким є чим поділитися. Всі вони мали перспективи дізнатися про нові технології, налагодити мережу з професіоналами, вчитися один у одного. Тепер це зроблять в іншому режимі.

Діалог культур та релігій, втілення спільних соціальних проектів, виражена державна політика у підтримці просвітницької, науково-дослідницької діяльності та впровадженні освітніх програм з метою отримання якісної наукової інформації й виховання суспільства в атмосфері плідної співпраці у взаємоповазі до світоглядних відмінностей один одного - ось кінцева мета таких спільних проектів. Учасники розуміють, що почати треба з малого, відкриваючи для себе незнаний світ. Світ навколо нас такий, яким ми його собі створюємо. Хочете, щоб він був наповнений красою, смислами, святістю? Спілкуйтеся із духовними людьми! Так, як це роблять члени ВРРО, які не тільки впродовж Всесвітнього Тижня міжконфесійної гармонії відкривали для себе нові духовні традиції, поглиблювали знання про вже відомі, а й запланували на майбутнє в атмосфері дружби, любові, єднання розширювати кордони своєї співпраці.

*Співробітники Відділення релігієзнавства
ІФ ім. Г.С.Сковроди НАН України
О.Горкуша і Л.Филипович*

Автори журналу «Релігійна Свобода» № 24 # 2020

Бабій Михайло Юхимович	кандидат філософських наук, старший наук. співробітник, почесний наук. співробітник Відділення релігієзнавства, Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (Київ)
Владиченко Лариса Дмитрівна	доктор філософських наук, доцент, заступник директора Департаменту у справах релігій та національностей-начальник відділу релігієзнавчо-аналітичної роботи Міністерства культури України (Київ)
Гольд Ольга Феліксівна	кандидат філософських наук, науковий співробітник Одеського Національного університету імені І.І. Мечникова, викладач Одеського педагогічного коледжу (Одеса)
Горкуша Оксана Василівна	кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства, Інститут філософії імені Г.С.Сковороди Національної академії наук України (Київ)
Титаренко Віта Володимирівна	доктор філософських наук, доцент, старший наук. співробітник Відділення релігієзнавства, Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (Київ)
Феррарі Сільвіо	доктор права, професор емерит канонічного права Міланського університету (Італія) і професор державно-церковних відносин в Університеті Лювену в Бельгії, один із засновників Європейського консорціуму церковних і державних досліджень (Італія)
Филипович Людмила Олександрівна	доктор філософських наук, професор, завідувач відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства, Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (Київ)
Шаповал Юлія Василівна	доктор релігієзнавства, професор кафедри релігієзнавства Євразійського національного університету ім. Л.Гумільова (Казахстан)

The authors of the journal "Religious Freedom" № 24 # 2020

<i>Babii Mykhailo Yukhymovych</i>	PhD in Religious Studies, senior researcher (Kyiv, Ukraine)
<i>Ferrari Silvio</i>	PhD, Professor Emeritus of Canon Law at the University of Milan (Italy) and Professor of Church and Church Relations at the University of Leuven in Belgium, one of the founders of the European Consortium of Church and State Studies (Italy)
<i>Fylypovych Liudmyla Oleksandrivna</i>	Doctor of Philosophical sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and History of Religion of the H.S. Skovoroda Philosophy Institute, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<i>Gold Olga Felixivna</i>	PhD, Researcher in Odesa I.I. Mechnikov University, lecturer in Odesa pedagogical college (Odesa, Ukraine)
<i>Horkusha Oksana Vasylivna</i>	PhD, senior researcher of the Department of Religious Studies at the Institute of Philosophy named G. S. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<i>Shapoval Julia Vasilevna</i>	PhD, Professor, Department of Religious Studies, Eurasian National University L.Gumilyova (Kazakhstan)
<i>Tytarenko Vita Volodymyrivna</i>	Doctor of Philosophical sciences, Associate Professor, Senior Researcher, Department of Religious Studies, H.S. Skovoroda Philosophy Institute, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<i>Vladychenko Larysa Dmytryivna</i>	Doctor of Philosophical sciences, Associate Professor, Deputy Director of the Department for Religions and Nationalities, Head of the Department of Religious and Analytical Work, Ministry of Culture of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА

Науковий релігієзнавчий журнал № 24 # 2020

<i>Головний редактор:</i>	Людмила Филипович
<i>Макетування і допоміжна робота</i>	Леся Скубко Людмила Филипович Георгій Филипович
<i>Дизайн обкладинки</i>	Леся Скубко

Формат 60x84/8 Друк офсетний
Гарнітура Book Antiqua
Ум. друк.арк.: 20.5 Наклад 100 прим.
Замовлення № 11
Виготовлювач: ТОВ «КАЛЕНДАР ТМ»
м. Київ, вул. Бориспільська, 9

01001 Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
ГО "Українська асоціація релігієзнавців"